

LIBERALISMUS

ÉS

KONSERVATIVISMUS.

ÍRTA

VERHOVAY GYULA,

BUDAPEST,
TETTEY NÁNDOR ÉS TÁRSA BIZOMÁNYA.
1875.

Budapest, 1875. Nyomatott a „Hunyadi Mátyás” intézetben.

Elvi pártalakulás.

Úgy látszik, e két szó „conservativ és liberális! van hivatva pótolni a politikában, mi a mathesisben már az arabok idejéből megvan: az alapszám elnevezéseket. A legnagyobb és legkisebb számtani problémák megfejtésében nélkülözhetetlen a kilencz egység és egy nulla. A legkisebb és legnagyobb politikai tény megbírálásánál szükséges a két alapfogalom „conservativ és liberalis.”

A különbség a számtani alaptételek és a politika alapelvei közt mégis körülbelől akkora, amekkora különbség volt az arabok találékonysága és az indián eredi állapota közt. Tízíg, vagyis ujjaiknak mennyiségéig tudtak ezek is számolni, de rendszeresíteni az ösztönszerűleg létező számegységeket nem voltak képesek. Politikában is minden ember tud számolni a „conservativ és liberális” egységekig majmolásból, de alig akad néhány arab politikus, ki rendszeresítse, oly politikai tudós pedig még idáig nem akadt, ki elméletileg és gyakorlatilag elfogadható rendszert alapított volna a „conservativ és liberális” politikai egységeken, mint ez a mathematicusoknak sikerült a számtanban.

Igen sok hírneves államférfi csak ösztönét követi, midőn a „conservativ és liberális” alapegységeket összeadja és kivonja minden rendszer nélkül. S így támad aztán a politikában egy érdekes quodlibet: liberalis-conservativ, conservativ-liberalis, radicalis, socialis, communista, ó-conservativ, feudális, clericalis, ultramontan, nemzetiségi, közjogi, socialista, republicanus és még egy csomó válfaja a politikai pártelnevezéseknek.

Minden jel, mely az ösztönszerűt túlhaladja, és rendszerességre mutat, annak bizonyossága, hogy közeledünk a társadalmi tudományok legnehezebbjében is azon ponthoz, midőn ha nem is számtanilag biztos alapokon, mert politikában ez lehetetlen, de mégis megközelítőleg kétszer kettő szintén négy lesz. A biztosság akadálya még most csak az, hogy a kettő nem mindenkinek politikai számításában kettő, hanem kinek egy, kinek három. Egyiknek conservatív az, a mi másiknak liberális, másiknak pedig liberális az, mi az elsőnek conservatív; holott legtöbbször csakugyan nem az a conservatív, mit annak tartanak és nem az a liberális, amit annak hirdetnek. Ott tehát a bökkenő, hogy eddigelé nem sikerült pontosan meghatározni, mi a liberális minden körülmények közt és mi a conservatív minden viszonyok közt. Közeledünk azonban felé, s haladás már az is, hogy a különféle összetételeket és elnevezéseket mellőzve „conservatív és liberális” lett az alapegység az arab politicusok értelmisége előtt.

Ennél tovább haladni nem sikerült. Ma sincs rendszer alkotva a két politikai számegegységen, jöllehet minden állambölcselő és minden államférfi foglalkozik a két alapelvvel. Az elméleti fejtegetések ép oly tévesek és szétágazók, a mennyire roszul és ferdén alkalmazzák a gyakorlati államéletben.

Conserválni, mondják az egyik iskola férfiai, annyi, mint a létezőt állandósítani. Több annál, mondja a másik iskola, mert conserválni annyi, mint a létezőt szervezni. Egyik iskola álláspontja sem elég correct, és nem elég világos. Mert hisz a létezőt állandósítani, a létezőt szervezni lehet ám liberális feladat is. Nemcsak akkor, ha szabadelvű intézmények állandósításáról van szó, hanem akkor is, ha conservatív intézményeket szabadelvű kormányzási tények által haladólag kell szervezni.

Például a rendi felsőházat meghagyni, csakhogy nem a rend minden tagja és bizonyos korban azonnal, hanem csak néhány számú, a rend tagjai által választva, nyerhet széket a főrendek házában, conservatív intézménynek libe-

ralis fejlesztése, és semmi esetre sem száraz conservatismus.

Hasonló, sőt részben nagyobb eszmezavar uralkodik a liberális politika feladatának meghatározása körül. Liberalismus, mondják némelyek, minden mi a létezőn túl ujifőta g terjeszkedik ki. Ez megint nagyon tág fogalom, mert hisz újíthat valaki a conservatív eszméknek megfelelőleg is. Például csaknem azonosítható a szabadelvűséggel azon újítási vágy, mely a választási rendszert kiküszöbölni óhajtja a megyékből s helyettök a kinevezési rendszert emelni érvényre. Liberalis, mondják mások, mindaz, mi a kornak szabadsági és egyenlőségi uralkodó eszméit valószínűsíteni törekszik. Ez sem eléggé szabatos meghatározás, mert hisz a modernebb conservatismus már nem meri magát ellenséges lábra helyezni a szabadság és egyenlőség fogalmaival, sőt valamennyi vívmányukat elfogadja, s a többi között a parlamentarizmus kormányforma keretén belül mozog politikájával.

Bármelyik iskola meghatározását vegyük kiindulási pontul, egy eredmény tisztán fog állani előttünk, s ez, hogy a conservatismust nem tudják sem jól kifejteni, sem jól indokolni, a liberalismust nem tudják pontosan kifejteni, de tudják hatalmasan indokolni.

A német iskola szójátéka a „fentartás és szabadság” fogalmaiban keresi a conservatív és liberális politika savát és üdvét. A francia iskola bölcsészei a „rend és haladás” meghatározásában vélik feltalálni a politika bölcseségkövét. Az angol iskola a wigh és torie párt hagyományos szelleme alapján „állandóság és haladás” szavakkal jelzi a két politikai irányt. Látszólag már alig van különbség a különböző iskolák felfogásai között, lényegileg azonban valamenyuyien elütnek egymástól, anélkül, hogy sikerült volna a conservatismust egyetlen szóval jellemezni. A liberális politika jellemzésére az egyesség meg van s a „haladás” szó, ha nem is tökéletesen, de eléggé világosan jelzi a szabadelvű politika feladatát és irányát. A conservatív „rend,” „állandóság” és „fentartás” minden rokonsági kötelékük mellett is gyöngén adják vissza a conservatismus eltérő irá-

nyát. Mert hát rend, állandóság és fentartás nincsenek kizárva a haladás mezején, sőt józan haladás nem is lehetséges nélkülök, legfőlebb rohamos felforgatás. Jó politika nagyon is összefér a haladással, ellenben jó politika nem lehet az, mely csak az állandóság felé gravitál.

Általában mentől jobban gondolkozik valaki, annál világosabb előtte, hogy a conservativismus, a mint ma megalapítva van, természeti és politikai képtelenség; a mint pedig jelentkezik tiszta következetlenség. Állandósítani valamit, rendet alkotni valahol, fentartani bizonyos dolgokat egyszerű lehetetlenség oly kormányzási vagy törvényhozási tények nélkül, melyek önmagukban haladást nem képeznek a létezőhöz képest. Az a conservatív törvényhozás, az a conservatív kormány, melynek politikai cselekvése a létező fentartására és állandósítására irányul, nem fonhatja össze karjait és szegezheti le lábait azon szigorú föltétellel, hogy a létezőn túl nem terjeszkedik, nem tesz egy tapodtat sem. Kell okvetlenül tenniök haladólag egyet és mást a fennálló intézmények állandósítása érdekében. Belátták maguk a conservativek is, hogy az állandóság fogalma annyi, mint a tespedés és halál, megfelelő actio nélkül. S így a legeslegújabb időkben elvetették a merev meghatározást, mely sokszor akaratjuk ellenére, a legélesebb válaszfalat emelte működésök elé, és a midőn megállapodni akartak a létezőn, észrevették, hogy elvesztik talpok alul. így támadt fel az újabb conservatív agyakban annak szükségessége, hogy a „haladás” fogalmát is belevegyék a „szervezés” fogalmával programmjukba. Thiers, Disraeli és nálunk Sennyey egész sorát a haladó eszméknek vették át és egész sorával az indokoknak igyekeztek bebizonyítani, hogy a conservativismus nem az többé mi régen volt, nem reactio és nem hanyatlás, hanem óvatos haladás.

Roppant nagy érdeme a liberalismusnak, hogy eszméinek ellenállhatatlan erejével ennyire megtudta hódítani a conservatív iskolát. Mert hisz jelen alakjában a conservativismus mindeu a világon csak nem a régi következetes vaskalaposság. A szó szoros értelmében nem más, mint szelídebb, hogy úgy mondjam aristocraticusabb fajtája a

szabadelvűségnek. Annyiban különbözik tőle csak, hogy nem oly világos, nem oly tisztult és nem oly következetes, mint a liberalizmus.

Szép vívmánya korunknak, minden következetlensége mellett is, hogy a conservatismus annyira megliberalizodott, mert így remény van rá, hogy nem sokára a conservatismus egészen új álláspontra jut, s nem fogja veszélyeztetni ezentúl sem az emberiség, sem a nemzetek fejlődését. Mindent egybe vetve a conservatismus ma már annyira haladt, hogy az állandóság eszméje helyett a szervezést, a létező helyett a jót fogadta el irányelvül. Azaz a mai tisztuló fogalmak szerint conserválni annyi, mint a jót szervezni haladni pedig, mint a jót növelni.

A kérdés csak az, mi a jó? Mert a felelettől sok függ arra nézve, melyik politika jó. Hegelnél szerepel leginkább a jó, kinek bölcsészete elvontan veszi a többségtől és elvontan a kisebbségtől. Szerinte nem az a jó, mit a számtani többség és nem az, mit az értelmes kisebbség annak tart, hanem az a jó, mi elvontan bölcsészetileg jó gyanánt megállapítható. De hogy mégis kiindulási pontja legyen a bölcsészeti meghatározásnak, mindjárt ki is mondja, hogy nézete szerint a bölcsészeti jónak csak azt kell intekteni, mi „a népnek jó.”

Hic ifchodus, hic salta. Ez a próbakő, melyik hát a jó politika: a conservativ-e vagy a liberális. Magában az, hogy a jót az egyik szervezni, a másik növelni kívánja, nem ad határozott feleletet, mert lehet a jót szervezni, és lehet növelni anélkül, hogy minden polgár részesülne áldásaiban, vagy legalább nem úgy, hogy mindenik egyenlő mértékben élvezné. A jónak általánosításától függ tehát jó-sága az egyiknél is a másiknál is.

A conservativ politika azért nem jó feltétlenül, mert a jót nem általánosítja, nála az mindig csak viszonylagos értelmezést és gyakorlatot nyer. Elméleti álláspontja az „észszerű államjog”-ot oda fejleszté, hogy az a jó a népnek, mit a jobbak, a jelesebbek annak tartanak. Meglehet, hogy igen sokszor csakugyan az, legtöbbsnyire azonban még sem, miután a jobbak és jelesebbek is nagy hajlandóságot

mutattak mindig kizárólag azt tartani jónak, mi rájuk nézve előnyös. S ha mostanában a „többség” elméletével azonosítja a jót, hasonlóan a liberalismushoz, annyiban ismét téved, hogy a többségnek is meg van azon rossz természete, hogy a kisebbséget kizsákmányolja és a jót a maga számára a kisebbség megrövidítésével szerzi meg. Szabályos körülmények között ez nehéz ugyan, de conservatív ideák mellett nem épen ritkaság. A liberalismusnak ily tévedés ellen két óvszere van. Első, hogy általánosabbá, minden osztályt átölelővé teszi a többséget és a többséggel a jót; másik, hogy újabb időkben nagy gondot fordít a kisebbség képviselőiténél módoszataira.

Ezen fejtegetésből is látszik, hogy a szabadelvűség sokkal életrevalóbb, egészségesebb a conservativismusnál, mert legjobban biztosítja a haladást. S ezen fejtegetésekből tetszik ki az is, hogy a conservativismus a legújabb időkben csak úgy boldogulhat, ha a haladás tényezőjét nem feledi számításaiból. Szóval a conservativismus és liberalismus között vékonyul a válaszfal és maholnap a szervező haladás és teremtő haladás fog leginkább megfelelni kettős álláspontjuknak. A különbség tehát közöttök többé nem formai, hanem csak belterji. Véleményeik csak ott ágaznak el, hol a létező nemzeti törekvések, culturalis nemzetgazdasági és politikai viszonyok között a szervező haladás pártja a létező jót consolidálni tartja feladatának a nép java,, a nemzet érdekében. A teremtő haladás pártja nem tartván elégségesnek a létező jót, növelni kívánja azt, még pedig azon biztos hitben, hogy a jó növelésével járó mozgalmakat megbírja emészteni a nemzet.

Kétségtelen, hogy a két elvi álláspont közül az emberiség végcéljainak legjobban felel meg a szabadelvű. Ez a legférfiasabb, az általános jót legjobban megközelítő politika. Ez biztosítja az emberiség jólétét és fejlődését. A mi kivüle van az csak elfajzás, az szűkkeblűség, osztály érdek, féltékenység, röviden az emberi gyöngeség megannyi válfaja conservatív név alatt összefoglalva.

Rohmer lélektani alapokra vezetvén le a conservatív és liberális pártalakulást, azon hibát követi el, hogy a kor

és a párt lélektani oldalait nem igazi jelenségeikben fűr-készi. Ifjúhoz hasonlítja a liberalist, ki teremteni, haladni vágy; férfihoz a conservativet, ki fentart és szervez; kamaszhoz a redicalist, kinél a képzelődő és értelemerő gazdagon lüktet; öreghez az absolutot, kinél a számítás biztossága, a cselekvés hidegvérúsége lep meg.

A levezetési gondolat nem rősz, de a korok psychologiaja, és a pártok jellemzése téves. Ha a férfi korban Kohmer csak a conserválási hajlamot látja, minden cselekvési készség, teremtő erő nélkül, úgy alkalmasint a német faj és nem a többi fajok férfia lebegett szeme előtt. „Hitvány gyöngé báb”-nak nevezné Petőfi az oly férfiút, ki férfiúságának teljében lemond a haladás küzdelmeiről, a teremtés fáradságairól. Még Jehovah sem teremtheti mint ifjú, hanem csak mint férfi a világot. Legszebb jellemvonása minden valamirevaló férfiúnak, hogy megy előre szakadatlanul, magának, családjának és nemzetének mindig nagyobb ösvényt tör a haladás és tökéletesedés felé. Egy igazi férfiú a létezőt csak alapnak tartja, melyet nem fentartani, nem szervezni vágy úgy a mint van, hanem építeni, haladni, növelni rajta a jót, törve de nem hajolva soha. Meglehet a német hivatalnok, német professor és német könyvmoly férfiúságának a paróka és hálósipka adja meg a vonást és törekvéseinek azon jelképet, hogy a kuczkóban bölcseleg a világ múlandósága, meg a fölött, mikép tarthassa meg kegyét fölebbvalóinak, mikép tartsa fen létét a meglevő alapokon. A világ bármely férfiújának azonban egy burcaucrata, egy professor nem lehet mintája, ép úgy mint forradalmakat nem lehet „Schlafrock és Pantoffel”-ban végrehajtani. A német hagyhatja forogni a világot keserű levében, jámborsága nem mer küzdeni a dolgok fennálló rendje ellen. Méltó szégyenérzettel mondhatá el rólok Weber: „Ha külföldön oly férfiura bukkanok, ki francziának ügyetlen, britnek szertartásos, olasznak őszinte, spanyolnak hajlékony, hollandinak eleven, orosznak szerény, ki bókolvá közeledik, és mindenkinek, kit magánál előbbkelőnek tart, hódol; azt súgja nekem szívem, és orczám pírja, ez neked földid.”

Az igazi férfikor hasonlít legjobban a liberalismushoz. Halad, küzd, és teremt, de szilárd léptekkel, biztos kézzel. Javit és győz folyton folyvást, míg csak büszke arra, hogy férfúnak tartassék. Mihelyt a férfikor megszűnnék teremteni és növelni a jót hozzátartozói és nemzete számára, ugyan ki, talán az ifjúság könnyelműsége, vagy az öregkor tehetlensége vinné előbbre a világot.

Ha már lélektani alapokra vezetjük le az uralkodó pártelveket: akkor a conservatív álláspontnak legmegfelelőbb az öreg kor. Az a kor, melyben a küzdelmeket megunt, erejében hanyatlott ember szellemi és physikai erőtelensége rászorul ragaszkodni a háztartás és gazdaság körül. A vas eke neki igen felülmúlhatatlan szerszám, nemcsak azért, mert a faeke helyett ő hozta be férfikorában, midőn teremteni vágyott, hanem azért is, mert az újabb gözekéhez miveltebb béresek, tanulékonyabb cselédség kell, mint amivel öreg urunk conservatív felfogása rendelkezik. A pénzszerezés és nemzetgazdaság közül is az öregkor legjobban felel meg a conservativismusnak. Régi útrendszer, vasút helyett bárka, vállalkozás, gyümölcsötzetés takarékpénztár helyett a tulipántos láda feneke, jellemzik az öreg urat. Fél pénztét forgatni, mert hát elschwindlerozhatják, meg is bukhat a nagy vállalat, gazdasági tőkének pedig elég a mi van, inkább heverjen és penészedjen tehát, hogysem emelje és gyarapítsa a közzgazdaságot.

A mi a két szélső árnyalatot illeti, nem oly nehéz az ifjában feltalálni a gazdag phantasiájú, hirtelen haragú, merész kezdeményezésű, gyors kivitelű radicalist, a politika költészeti árnyalatát, mely bír igen remek tulajdonságokkal, de hiányzik nála a derék dolgok műveléséhez nélkülözhetlen liberális érettség és férfiúi conceptio.

Az absolutismusra vonatkozólag csalódik Rohmer úr, midőn az öreg korral hasonlítja össze jellemző sajátosságait. Mert igaz ugyan, hogy a „számítás,” „biztoság” és „hidegvérűség” az öreg kor tulajdonait képezik, csakhogy e tulajdonok nem absolut, hanem conservatív erők. Hogy conservatív erők, bizonyítja az, mi

szerint Aristoteles aristocratiája, vagyis a „legjobbak uralma” alatt a születés, vagyon, kitüntetés és hivatal mellett, mindig ott szerepel az élemedett kor, mint a tapasztalatok és bölcsesség tárháza által meggazdagított conservatív erő.

Az absolut hatalmi erők tekintélye soha nem az az egyének jellemében, hanem más külső tekinteteken nyugszik. — Néha, leginkább az emberiség őskorában, egy aggastyán, ki feje patriarchája egy családnak, egy törzsnek, külső megjelenésével, korával, galambfehértésű hajával parancsol tiszteletet és engedelmisséget, melyet még nagyobbá tesznek vallási tekintetek; máskor, még pedig az újabb időkben, elég egy különös szertartások közt nevelt elkényezteteti báb, ki törvény, vagy szokásból zsarnokoskodhatik alattvalóin szeszélye, kénye és kedve szerint. Amaz a patriarchális absolutismus minden absolutismus közt a legtermészetesebb, legtiszteletreméltóbb, nomád népeknél szükségyszerű; emez a modern absolutismus, melynek szeszélyessége és fékezhetetlensége attól függ az aristocraticus mamák, conservatív dadák, az udvari bolondok, a hízelgő udvaroncok, megromlott szolgák, mily irányban nevelték. Leginkább dívik oly népeknél, melyeknek csillogása a trónban aranyborjúra, vagy olyanoknál, melyeknek jámborsága járszalagra szorul. Francia és német nem tudnak ellenni absolut kormány nélkül) s ha néha hozzá is jutnak alkotmányaikban egy kis szabadabb mozgáshoz, egyik nem bír vele okosan, másik meg szolga marad belől a parlamentarismuson. Amaz a császári tróntól fényt és dicsőséget, emez atyai gondoskodást vár. Még a német egység eszméjénél is mélyebb gyökeret vert a német fejedelemségekben az alattvalók félelme az apró udvarkák fejedelme iránt, hogy sem kibontakozni mertek volna nyűgeiből egységesebb absolutismus javára. Még Sedan sem képes elfeledtetni a francziákkal a tuillériak császári pompáját, még a gyalázat sem kiirtani a Napoleon nevéhez fűzött dicsőség emlékeit

Mellőzve különben a pártok alapelveinek rejtélyesebb és homályosabb lélektani oldalait, tény az, hogy pártok nélkül a parlamentáris élet el nem lehet, s a politikailag legéletrevalóbb, legszabadabb népeknél nélkülözhetetlen, hogy

az ellentétek sűrűlódása élénk pártalakulást s ezzel a nézetek tisztulását, a nép méhében elrejtett vélemények fölszínre jutását eredményezze. A ki halotti csendet nem akar parlamentben és közéletben, akarnia kell, hogy legyenek pártok, melyek ezt lehetetlenné tegyék. Fő azonban, hogy a pártalakulás egészséges legyen, mihelyt nem az, veszélyezteti a haladást; de még ennél is főbb, hogy természetesen legyen, máskép veszélyezteti a nemzet jövőjét.

Tévedés, vagy önámítás hinni, hogy természetes és egészséges pártalakulás mindig a conservatív és liberális eszmékkel vág össze. Sok függ attól, minők egy nép hagyományai, történeti fejlődése, mozgató eszméi. Néha a legégszégstelenebb, természetellenes lesz a pártalakulás „liberális és conservatív” elvek szerint is, ha nem a népéletben gyökerezik, hanem forcirozzák, hogy a hideg égálg alatt mesterséges talaj, és mesterséges meleg mellett növekedjék.

Szerencsés mindenesetre azon ország, melynek másra nem is kell gondolni, minthogy elvek szerint csoportosuljon a parlamenti pártok körül. Ily országban a pártélet előreláthatólag mindig tökéletes szerve lesz a parlamentari sinusnak és igazi hü tükre a népet mozgató conservatív és liberális ideáknak. Ily országban aztán természetes lesz, hogy sem a conservativismus nem merev visszafelé, sem a liberalismus nem ábrándos a jövőbe, hanem a jelenből indul ki mindkettő. Egyik a conservatív fogalmaknak megfelelőleg szervezi a létező jót és a létező jó consolidálásával biztosítja a jövőt; a másik pedig a liberális elveknek megfelelőleg növeli a létező jót, s a teremtő politika segélyével haladólag siet a jövő elé.

Mennél inkább sikerült e tisztultabb szempontokra visszavezetni és működtetni a parlamenti két táborat valamely államban, annál modernebb és egészségesebb a pártélet. De nem szabad soha feledni, hogy ennek föltételei és előzményei vannak és nem szabad feledni, hogy az elvi pártalakulás egészséges csak addig lesz, míg hatalmasabb conservatív és liberális elvek körül történhet az eszmehullámzás. Mihelyt a conservatív eszmék idővel leélik magukat, a liberalismus pedig meddővé lesz, beáll oly stagna-

tioja a közéletnek, mint jelenleg Angliában; Ott legújában a Gladstone-kabinet bukása után a wigh szabadelvűség meddővé lett, a Disraeli-kabinet megalakulása által pedig a torié conservatismus nem bír vezérelvekkel, hanem csak homályos sejtelmek körül rángatózik politikája. Átvett kortesfogástul néhány eszmét a wighektől, de azokat nem meri, nem tudja még félszeg alakban sem a parlament elé hozni. E miatt a világ legalkotmányosabb népe választói jogait elhanyagolja, vagy gúnyból minden komolyabb cél nélkül a társadalmilag bizarr hírű emberekre ruházza, mint ez legutóbb az ál-Tichborne védő ügyvédével történt.

Angliában ma alig lehet megkülönböztetni a két pártot egymástól. Kölcsönösen átvettek ideákat, de sem az egyik nem tud valóban conservatív, sem a másik valóban liberális lenni. Mintha az agyakban megcsontosodott volna a velő, a szívekben pedig megfagyott volna a vér, megálltak és nem tudják, melyik irányban haladjanak. Fejtörő nehézség meghatározni, melyikők meddig conservatív és melyikők meddig liberális.

Míg Gladstone állt a szabadelvű párt és kormány élén, csaknem radicalis irányban fejlesztette az államéletet, voltak a wigheknek ideáik, terveik és céljaik, keresztülvitték a titkos szavazást, az ir egyház önállósítását, az irlandi papi tized és bérletrendszer szabályozását, a tisztii rang vételének eltörlését. Programmjában volt az ir egyetemi reform, az önkormányzat és házi adózás reformja, sőt végül az angol államegyház megszüntetése is. Most, hogy Gladstone visszavonult, tehetetlenül állanak szemközt, a még tehetetlenebb conservatív kabinet ellenében, mely tudott agitálni korcs marosokkal a mértékletességi törvények, árusokkal az ételmi cikkek hamisítását büntető törvények ellen, de nem tud elvekkel nagy szabású aktiót kifejteni, amiért szemlátómást harapózdik el a közöny Nagy-Britanniában a közügyek iránt.

Lehet tehát egészségtelen közélet elvi pártalakulás mellett is, mihelyt nagy cél ok és nagy elvek nem mozgatják, a pártéletet. Ott azonban bizonyos az egészségtelen közélet, hol az elvi pártalakulás mesterséges, idegen után-

zat és nem nemzeti. Mert a nemzeti jelleg adhat egyedül hatalmas kinyomatot a pártalakulásoknak és a nemzeti jelleg nélkül liberális és conservatív név oly idegenek és érthetetlenek lesznek a nép előtt, mintha chinai nyelven erőszakolnák a hivatalnokok elnevezését. K évre, külső czafrangra nem ad semmit a nép, ha meg nem érti. Beszélhet valaki neki oly elvont elvekről és föllengző eszmékről, melyekre életében nem talál kadentiát, vállat von és rá se hederít az ügyre, mely előtte nem e világból való.

Hogy egészséges legyen a pártalakulás, alkalmazkodnia kell a nemzet gondolkozásához, eszméihez, felfogásához és hagyományaihoz; azaz nemzetinek kell lennie tetőtől-talpig. Ki vesszőparipa gyanánt tekinti a liberális ideákat és conservatív eszméket és ép azért rohan velők torony irányban, szerencséje lia nem bolondnak, hanem csak merész röptünek tartják; mert bizonyos, hogy célhoz soha nem fog jutni, előbb török ki a nyaka, mintsem a tornyot elérné.

Kénytelen-kelletlen minden párt, mely józanságát nem akarja kétségbevonatni és számít arra is, hogy az események kezébe teszik egy nemzet sorsát, oda van utalva, hogy liberális és conservatív, radicalis és absolut eszméivel a nemzet nézletmódjához idomítsa eljárását, elveit és célját. Ha nem idomítja, úgy nevetséges vagy gyűlöletes lesz, de megérteni és követni nem fogják. Nem azért lesz republicans a francia, mert bölcsészei eszményileg a legtökéletesebb kormányformának vitatják, hanem azért, mert nemzeti dicsősége ismételve csalódott a monarchiában. Sedan azon császár, ki egy háborúban „keresi a golyót” és becsülete a nemzetért meg nem találja, hatalmasabb indok a republikánus ideák mellett, mint Castelar remek szónoklata a spanyol kortesben. Hiába erősítik jogi, társadalmi és philosophiai okokkal a polgári házasság szükségét Magyarországon, mindannyinál csattanósabb érv, hogy nemzeti szempontból szükség van e kérdés szabadelvű megoldására.

A magyar conservativismus múltja legvilágosabb példája, mennyire gyűlöletes és érthetetlen lesz nemzete előtt egy párt, ha nem szabja meggyőződését és eljárását a nép gondolkozásmódjához és történelmi hagyományaihoz. Soha

általános elfogadásra, soha jelentékeny számú hívekre nem talált hazánkban, még akkor sem, midőn az úrbéri természetű kérdésekben a zsebre hivatkozott, Forintos csákányai-val pedig a dorong érveit igyekezett meghonosítani s a szenvedélyeket a végsőig feszíteni a nemzetellenes törekvések előmozdítására. Cselszövény, erőszak, udvari fondorlatok, hatalmi tényezők sem lendíthettek a conservatismus ügyén, míg ellenben a liberalismus gyarapodott számban és tekintélyben, mert elveit a nemzet gondolkozásmódjához szabta, az államiság tekintetei, az alkotmány biztosítékai össze voltak forrasztva a kor uralkodó eszméivel a szabadság, egyenlőség és testvériség követelményeivel. Kossuth nem volt radicalis és nem liberális abban az értelemben, melyet a radicalismusnak az utóbbi időkben szoktak tulajdonítani. Hiányzott radicalismusából és liberalismusából az elvek feltétlen általánossága és bölcsészeti cosmopolitismusa. Kossuth nemzeti volt tetőtől talpig, az önállóság kérdésétől a megyei önkormányzat kérdéséig, a nádori intézménytől a szolgabírói intézményig. Azért volt Kossuth nemzete szemében oly nagy, liberalismusa oly elfogadott. Sokkal általánosabb természetű és meg nem értett volt b. Eötvös szabadelvűsége; sokkal idegenszerűbb és hagyományellenes Deák Fercncz 67-iki politikája, s ennek folytatásakép a legeslegújabb erőszakolt pártalakulás, mely divatos formái mellett nélkülözi az életrevalóság legfőbb föltételét: minden csak nem n e m z e t i .

Conservativismus és liberalismus általában.

I.

Kevés nép bír természetes érzékkel és politikai rontinental egésséges pártalakulásra. Majd mindeniknél, még az angolt sem véve ki, hiányzik az egyik vagy másik föltétel a pártoknál. Majd a történelmi eszmék jogosultságát lökik el, majd a koreszmékkal szemben foglalnak ellenséges állást, majd a nemzeti élet követelményei előtt hunynak szemet.

Két irányban látjuk főkép botorkázni a conservativ és liberális politika harcosait. A szabadelvű politikát a még meg sem emésztett, tisztán nem körvonalazott eszmék ragadják el és mód nélküli újításai gyakran nélkülöznek minden alapot, sokszor pedig nem is liberálisok, hanem vagy a kényuralmi eszmék szabadelvű paródiái, vagy a féktelen szabadosság anarchicus ötletei. A conservativ politikát meg viszont a jelen társadalmi és politikai eszméknek teljes gyűlölete vezérli ósdi túlzásokra s vagy reactionarius lesz intézményeiben, vagy feudális törekvéseiben.

A két politika elfajulása tömérdek bajt és veszedelmes tusát idézett elő és a végletek következtében hol a forradalom, hol a zsarnokság ölébe taszítja a népeket. Főkép a reactio túlkapásai, erőszakoskodásai hagytak legmélyebb nyomokat az országok jólétén és fejlődésén. A conservativ politika oktalanságát méltán lehet, felelőssé tenni a rombolásokért, melyeket a nemzetek átéltek. Mert a liberalismus elfajulása bármily szenvedély gerjesztő volt is, hatásában nem szült volna soha oly véres mozgalmakat, lia a reactio non „possumus”-a és erőszakoskodása olajat nem önt a

tűzre és az emberiség nagykorúsága, a nemzetek haladása elé a járszalag és vasvessző, az iga és fegyver eszközeivel nem lép, hogy azokat egyszerűen mindenkorra elnyomja.

Rettenetes balgaság ennél fogva a liberalismust tenni felelőssé és vádolni, a történelmi igazságok rovására, a conservatív politika elfajulásáért, a reactio makacsságáért és a radicalismus engesztelhetetlenségeért. Különösen gyermekes és tapintatlan a vád, hogy a napjainkban észlelhető corruptio, kivált a vasutépítkezés terén, a szabadelvűség műve.

A vasút igenis liberális találmány, mert a régi döcsögő tengelyrendszer ellenében, a repülő gőzrendszert emelé általa az emberi haladó ész érvényre. És ha a conservatív maradiságnak úgy tetszik, gyűlölheti benne a haladó irányt, mégha igénybe veszi is jótékonyosságát, mi azért nem tagadjuk el, hogy a gőz nagyon democrata jószág és a vasutaknak meg van azon felséges oldaluk, hogy a modernebb eszméket, a civillisatio előnyeit, a szélrózsa irányában hordják szét, még a teljesen vadonat-vadon vidékekre is.

De bármennyire jogot formálunk is a vasútra, mint a haladó emberi szellem nagyszerű találmány ara, a vasutépítkezésekkel járó szédelgés csak akkor lesz liberális, ha bebizonyítják, hogy a szabadelvűség szentesíti az erkölcsteleniséget, s a conservatív államok és conservatív férfiak nem vettek bennök részt. Míg azonban liberális elv marad a politikában a moral, a közügyek vitelében a nyilvánosság, a kormányzással szemközt az ellenőrzés; míg ezekkel ellentétben conservatív elv marad a diplomatiai furfang, a korlátlan uralkodás, az engedelmes néppel szemben az atyailag parancsoló kormány, és minden közügyben a titkolódzás: addig a corruptiót és visszaéléseket megfosztjuk a liberális puritanismus nimbusától, és meghagyjuk a munka nélkül való meggazdagodást conservatív kaszterénynek. Ősi föld mellett henyén élni szintűgy conservatív vonás, mint ősi föld hiányában munka nélkül meggazdagodni. Születési és pénzaristocratia bízvást foghatnak kezét, nem derogálhat nekik annyira, mint a munkás és iparos kérges tenyerének derogálna kezét szorítani az övékkel.

Avagy a conservatív tábor szeplőtlenségét elég meg-

védeni, hogy üzér collegáik csínyjaihoz a legelső aristocrata családok csupán neveiket adták oda, maguk sokkal ügyetlenebbek lévén, vagy elég finom érzéssel bírván, az üzleti rafinériának egyedül nyereségeit rakni zsebre keztyűs kézzel, hogy a piszok ne fogjon a bőrük alatt pezsgő kék véren. Meglehet, hogy érzik e felfogásuk mentve hiszi lelkiismereteket a keztyűvel, nálunk is meg másutt is, de e felfogást a liberális democrataság nem oszthatja és kénytelen a két aristocrata pajtáskodását együttesen elítélni.

Folytathatnám tovább is ez irányban a fejtegetést, ha el akarnám magam ragadtatni a gyűlöletes fogás által, hogy kizárólag egy elvnek, egy osztálynak rovjam fel a corruptio minden bűnét. De hát a szabadelvűség nem előítéletes és nem részrehajló, mégha jogosítva volna is rá álláspontjának védelmezésénél értékökre szállítani le a vádakat.

Előítélet és részrehajlás nélkül ítélve korunk fölött, hibája és bűne ép az, hogy nem elvek, nem eszmék, hanem az anyagiasság dominálja a helyzetet. Ez a közös vonás, mely uralkodik az elven, uralkodik a hatalom, uralkodik az igazság, uralkodik az erkölcs felett. Ama közönséges forgalmi eszköznek, mely a pénz neve alatt ismeretes, erősebb a hatalma és nagyobb a vonzereje, mint bármely magasztos ideának és célnek. Jól mondja Petőfi:

„Tenger a pénz, melyben elsülyed
Sok hajó: elv, jellem, becsület!”

Kinek tolla oly igéző és meggyőző bebizonyítani, hogy az emberiség a jelen időszakban vagy tiszta liberális, vagy tiszta conservativ szellemben vezetetik céljai felé. Ép az a baj, hogy sem a szervező, sem a teremtő haladás nem bír irányadólag és győzelmesen befolyjni az érdekek chaosában, hanem kénytelenek hozzá tapadni és simulni a sárhoz, és szeméthez még a csekély számú jók is, hogy némi alakot adhassanak a mozgalomnak. Érdek és érdek, pénz és pénz a mozgó erő, melyeket meg kell nyerni egyenként és összesen, hogy az emberiség feltétlenül el ne sülyedjen, hanem kitelhetőleg valamelyik irány-

ban kormányoztassák a rossz legyeztetése és megnyerése által.

Ritka szemérmertlenséggel tudják ma az emberek meggyőződésüket és elveiket azon mérlegbe vetni, hol legtöbbet harácsolhat kapzsiságuk. Ritka szemérmertlenséggel látjuk összevegyíteni az uralkodó eszméket a hatalmi eszmékkel, a liberális elveket a conservatív elvekkel, hogy a mixtum compositumból aztán könnyű legyen a kilábolás bár merre, és a hatalom egyedárúja parlamentben és azon kívül mindig megmaradhasson bizonyos érdek-szövetség kezében.

Sok államban a parlamentek egyének helyett vették kezökbe, minden nyílt vezérelv és becsületes törekvés nélkül, az absolut hatalmat. Nem az a szabály, hogy mily irányban fejleszthető legjobban, hanem hogy mily irányban tartható meg legkönnyebben _ a kormányzás. Úgy szólván előttünk az eset, melyről Aristoteles megemlékezett, midőn a demagogicus és olygarchicus törekvések harcának végeredménye gyanánt a többség vagy egyes zsarnokságát jósolá meg.

Látjuk triviálisan pörére vetkőzve hazánkban is a többség erőszakoskodását; látjuk mint pocsékolják, olygarchicus önkénynyel, egyedül üdvözítő firma alatt a köz- és magán-vagyont; látjuk az adózás czímén, a hadseregek fentartásának ürügye alatt, a szédelő vállalatok segélyével, megtámadni a magán tőkét és magán tulajdont, melyekét még szentnek hirdet elvileg a kor, de gyakorlatilag Prudhonnal lopásnak tekintik az államférfiak. Látunk mindezek tetejébe hálót vonni a felületes liberalismussal, a kapkodó conservativismussal. Félig hal, félig hús intézményekkel takargatják a camera obscura vakító jeleneteit; álszabadelvűséggel, s visszataszító conservativismussal fűrnak faragnak a teljes összeomlásig.

Melyik államban találjuk ma meg a szabadelvűséget a maga tisztaságában, becsületeségében és a mi az illető állam szempontjából fő, józan rendszerességében?

Nem tapasztaljuk-e, hogy a hatalom birtokosai mindenütt hatalmuk korlátlanságára, uralkodásuk megörökítésére, erszényük megtömésére törnek, kérlelhetlenül gázolva keresztül az alkotmányos szabadság és közjólét tekintetein.

Amerikától kezdve hazánkig mindenütt tapasztaljuk, hogy azon intézményeket, melyek lehetővé teszik, hogy az angol alkotmány példájára, korlátlan hatalom ne legyen az államban, rendszeresen megrontják és kiforgatják. A képviselőt öröklési rend szerint száll egyes emberekre, ez emberekből válik ki a kormány, s együttvéve van aztán gondjuk, hogy az ellenőrzés csak fictióvá váljék. Leginkább tagadják meg Mill tanát, mely szerint az a Kormányforma a legtökéletesebb, ahol nincs nagy és nincs kis hatalom gyakorlati ellenőrzés nélkül. Elejét veszik mindenütt a gyakorlatiasságnak azzal, hogy mesterségesen lehetetlenné teszik másképp működni és nyilatkoznia, mint az bizonyos kör érdekében áll. A módok és eszközök hosszú sorát veszik igénybe, hogy a legfontosabb alkotmányos jog, a választások útján, csak a hatalom monopolistái irányában nyilvánulhasson; hogy a közélet csupán néhány ember kisebbségének lánczolatot érdekeit gyűrűzze be.

Valóban roszakaratú igaztalanság, tényeket tagadó izetlenség kell hozzá, hogy liberálisnak bélyegeztessék egy irány, mely intézkedéseiben a legczudarabb és legelfajultabb conservativismus és még igazságszolgáltatási reformjaiban sem őrizte meg a szabadelvű, hanem csak a kétlaki doktrinair irányt. Elég a választói és meggyerendezési törvényre utalni, hogy épen oly intézmények körül nyert a conservativ-reactionarius irány legbiztosabb kinyomatot, melyekben legtisztábban nyilatkozhatott volna természete, Mert a választói jog megszorítását, a virilis intézmény behozatalát csaknem fogja senki liberális irányú reformoknak vitatni, még kevésbbé állítani, hogy ezeknek célja más lehetett, mint a hatalmat bizonyos emberek javára kizárólagossá tenni, a valódi alkotmányos ellenőrzést pedig lehetetleníteni.

Vádolni és szapulni távollevőket Molière szerint igen könnyű mesterség, de nehéz feladat rábizonyítani a távollevő liberaüsmusra, hogy része van az államok mostani kormányzásában. Hangoztatják az igaz, kérkednek és tetszelegnek vele, ámde nem követik.

Vagy hát melyik állam kormányoz tátik ma józanul és

egészségesen a liberalizmus elvei és szabályai szerint. Talán Németországot Bismark vas keze; talán Spanyolországot Serrano nyomorult árulása, Alfons gyermekes vallásossága, Don Carlos vérszopó istenessége; talán Franciaországot a trónkövetelők versengése, Mac Mahon kétszínűsége; talán Olaszországot zavaros és elvtelen parlamentje; talán Ausztriát az alkotmányhívek absolutismusa; talán Oroszországot a csár kancsukája.

Hasztalanul igyekszünk ezen államok bár melyikében a szabadelvű kormányzás és törvényhozás nyomait felkutatni; hasztalan parlamentarizmus rendszerükben határozott liberális irány, tisztult pártélet jelenségeit ellesni. Mert a botbüntetés eltörlése, az igazságszolgáltatás és közigazgatás chablonszerű doktrínáir jellege csak viszonylag, de nem feltétlenül, inkább tudományos, mint nemzeti szempontokból, szabadelvű vívmányok. Így például a testi büntetést a kommunisták egy töredékének radicalis szabadelvűsége is elfogadja a fogság helyett, miután indokolása szerint a bezáratás sérti az egyéni szabadságot.

A közigazgatás és igazságszolgáltatás doktrínáir jellege nem kizárólag szabadelvű reformirány. Az egyeduralkodók mindig fényelnek abban, hogy tudós férfiak által kimódolt oly gépezetre adják szabadalmukat, melyek örök időre lehetővé tegyék ugyanazon chablonok alkalmazását. Ellenben az alkotmányos államok és Savigny után az újkori eszmeáramlat nagyon is gyakorlati szempontokból indult ki, midőn az igazságot és rendet nem annyira a holt betűk formalitásai, mint a történeti tapasztalatok által vezérelt polgári erény és tudomány segítségével igyekszik megvalósítani. Nem gépek, hanem emberek teszik a társadalmat, nem chablonok, hanem férfiak tulajdona az igazságérzet és kormányzási bölcsesség. Justinian törvénykönyvei, Napoleon codexe soha sem biztosították oly mértékben a bírói függetlenséget, mint a római köztársaság erényei, és az angol alkotmány jellege. Egy magyar táblabíró igazságérzete kevesebb igazságtalan ítéletet hozott törvényen kívül, mint hoz a formák által lekötött járásbíró törvényesen.

Nem liberális, nagyon is conservatív jelszó most a

rendszer. És ha kérdezik, mit értenek alatta, a conservatív iskola a legeltérőbb nézeteket fogja magáénak vallani, végül azonban összes eltéréseik culminálni fognak egy rendőr-systema reformjában, egy Polizei-Staatban, mely a német doktrinair agy születtje ugyan, de mindenre, csak arra nem tarthat jogot, hogy a szabadság államának mintaképe lehessen.

Poroszország, Ausztria, meg a német apró államocskák mindig nevezetes szerepet játszottak a Polizei-Staat megvalósítása körül. De ép azért sem ezen államokat, sem a központosítás tökélyeit átélt Franciaországot nem jutott eszébe senkinek a liberális kormányzási elvek hazájának tartani. II. Frigyes, II. József, és II. Katalin a szabadei vûség nevében alkották meg az oly egyeduralmakat, hol a paragrafusok egyoldalúan és szûkkeblûleg képviselték a liberalismust, s mégsem voltak egyebek, mint a liberális elveken véghez vitt erőszak és ferdítés, egy alapjában conservatív államrendszer keretein belõl. Magyarország alkotmányából viszont mindig hiányoztak ily látszólag liberális elvek, sõt II. József császár idejében egyenesen tiltakozott ellene, de azért a polgári és egyéni szabadság természetesebben volt képviselve rendi alkotmányában, természetesebben magának a köznemességnek gondolkozásmódjában, mint Angliát kivéve, bárhol széles e világon.

Némely természetbúvárok szerint a szivacs-növény, mások szerint állat, legtöbb szerint pedig, növény is, állat is. Tökéletesen így vannak a politikusok a conservativismussal. Nem tudják meghatározni még a legconservativebb írók sem. Kødös képletek, homályos kételmûségek képezik ez idõ szerint a conservatív politikát.

Múltjára nézve még furcsább a conservativismus, mint jelenére nézve. Határozottan körvonalazott képe sehol sem jelenik meg, de árnyéka mindenütt ott van. Rendszerét, irányát, elveit a történelembõl ellesni lehetetlen, feltéve, hogy a józan és egészséges irányt keressük, melyet kiválóan conservatívnek kürtõl a járatlanság.. Hanem annál könnyebb rátalálni mindenütt a hanyatló, ósdi, romlott és tespedõ irányzatra a conservativismus eddigi mûködésében és cél-

jaiban. Megakasztani az emberiséget haladásában, megszibasztani az államéletet tevékenységében, frissen és tisztán csörgedező patak helyett egy álló tavat formálni a népéletből, ez volt iránya és tendenciája mindenkor.

A conservatív áramlat és politika sehol nem mutat fel oly rendszerességet, sehol hasonló tökélyt, mint Angliában. Bátran el lehet mondani, hogy tanulékony, józan és öntudatos conservativismus Angliát kivéve nincs is sehol. Sőt kétségbe vonhatatlan igazság az is, hogy a conservatív politikának példány képül csakis a westminsteri parlament torrie-politikája szolgálhat, ha egészséges conservatív politikának a szervező haladás pártjában akarják megvetni ágyát.

És mégis az angol torriek politikája nem állhatja ki sem a bölcsész, sem a politikus, sem a történész bírálatát. A higgadt vizsgálódásnak be kell vallania, hogy a torriek politikája igen gyakran szűkkeblű, sokszor veszélyesen előítéletes, közbe-közbe kézzelfoghatólag ártalmas, legtöbbször pedig kritikán alól rász volt.

Hosszú rovás bizonyít Nagy-Britannia történelméből a torriek ellen. S a mi mellettök szól, az gyakori, majdnem örökös következetlenségek saját politikájuk iránt. Nem volt, nincs is, nem is lesz, míg a jelen alapokon halad, határozott iránya a torriek conservatív politikájának. Mindig csak a sejtelemszerű és a nevelési rendszer által megrögzött maradiság lesz vezérfonala, a nélkül, hogy ezt öntudatos elvekre visszavezetni tudná.

Conservativismusa nem az aktio politikája, mihelyest következetes akar maradni önmagához. Innen a torriek politikája igen sokszor fenyegette komoly visszaesséssel Angolországot, s tenni csupán akkor bírt valamit, ha a wighek liberalismusától tanult és átvette eszméiket. Ezen tanulékonyság menté meg a torrie politikát a végleges bukástól és ezen tanulékonyság különbözteti meg őket a continens conservatív politikusaitól.

Érdenlök volt mindig a torrieknek, hogy uralkodási vágyukkal, aristocraticus észjárásukkal és ósdi elveikkel időről időre beletalálták magukat a folyton folyvást haladó

liberális eszmeáramlat által teremtett helyzetbe. Makacsságuk ritkán terjedt annyira, hogy a fejlődés logikájának vas falát koponyájukkal igyekeztek volna áttörni, miként azt a continensen virtusnak tartá sok benőtt-fejű aristocra.

Hibájuk volt viszont a torrieknek, és e hibák csúnyául boszulták meg magukat az angol államéletben és társadalmi viszonyokon, hogy kiváltságos állásukat néha Nagy-Britannia egyenes kárára erőszakolták keresztül, ép úgy mint continensi rosz majmolóik.

Mikor nagyot műveltek, rendszerint a szabadelvűség áradata volt a mozgató erő, vagy oly férfiúnak szellemi fölénye és bámulatos kitartása a hajtó ostor, minő a liberális Pitté, kit a viszonyok hatalma hívott a czopfos torriek vezérlésére.

Anglia intézményeinek vizsgálata azon rendben, melyet neki idők folytán, a pártok működése átalakítólag kölcsönzött, meggyőzhetik az éleslátású politikust, hogy a wighek hajszoló szabadelvűsége, teremtő igyekezete nélkül, a britt birodalom a hanyatlás oly fokán állana, hogy ujjal lehetne rámutatni, mint egy a tenger által természetes chinai falakkal körülzárt rothadó conservatív államra, melyen századok óta nem fogott a kor és civilisatio szelleme. De mert a liberalismus utat törhetett magának és a nemzetbe olvadt aristocratia mindig meghajolt a dolgok haladó rendje előtt: Nagy-Britannia mintahazája lett a népképviselői kormányformának és alkotmányos szabadságnak.

Más oldalról azonban Angliának állapota számos oly conservatív vonást tartalmaz, hogy a continens conservatív politikusainak értelmesebb és emberségtudóbb része nem igen volna hajlandó utánozni merő felvilágosodás és szabadelvűségéből.

Melyik katolikus állam conservatív politikusai fogadnák el alapul az anglikán államegyház kiváltságos helyzetét saját egyházuk ellenében, hogy a lelkiismeret fölött az hasonló módon zsarnokoskodják Európaszerte, mint zsarnokoskodott az írek catholicismusa fölött. Melyik emberségtudó conservatív fogadná el közzgazdasági alapul azon mesterséges, és gyűlöletes viszonyt, mely Anglia bérrendszeré-

ben nyer kinyomatot. Melyik conservativ férfiú lelkiismerete tartaná egészséges társadalmi helyzetnek a milliomosok philosophiájának ama felforgatott rendjét, melynek következménye a nyomor philosophiájának hasonló alakulata, minőt az angol munkás viszonyok mutatnak föl.

Dicsérheti némely írónak szűkeszúsége és a dolgok lényegének beható vizsgálatától fölmentett csökönös látérzéke az angol torriek újabb politikáját, de az igazságos és mindenekelőtt katholikus conservativ inkább fog csatlakozni azon liberális politikához, mely a vallásszabadság kérdéseiben Gladstonenal megbukott. Magasztalhatja felületes írónak álconservativismusa a torriek legújabb keletű fogását, mely a munkások szövetségében keres támaszt a liberalismus megbuktatására, hogy ily módon a tőke és munka közötti acute bajokat elnapolja, vagy félszeg intézkedés által növelje: de meszszelátóbb politikust sehogysem fog kibékíteni, hogy e fogással a torrie politika a moralitást rúgta el láb alól, miután győzelme az iszákosság és hamisítás bűneinek legyezgetésével azonos. Hogyan fér össze a conservativ irányú mértéklettel, a szeszes italok kiszolgáltatásának mértékét megszabó, és az ételmi szerek meghamisítását büntető törvényeket szemelni ki agitationalis eszközül, azaz hízelegni azoknak, kik mentől több embert lerészegíteni, s mentől több embert hamis ételmi czikkével megcsalni akarnak?

A teljes eszmeszegénység, a meddő iránytalanság folya-
modhatik csak ily eszközökhöz, melyek hatásukban a szabadosság proclamálását, de nem a conservativ megüledést jelzik, s még így sem hártják el a torriek politikájáról a gyanút, hogy a. munkás kérdést csak demoralisáló részében vették át a wighektől, socialis részében pedig hagyják aludni, mert nem merik megoldani. Ha mernék, az első lépéssel, mit feléje tesznek, a munkát felszabadítják a tőke és születés előjogai alól, a mi végeredményében egy az aristocrazia, tehát a conservativ politika iszonyú bukásával.

Az angolok történetének ismeretével szoros összefüggésben áll az amerikai függetlenségi harcz oknyomozó története. Előzményeivel e harcz mélyen belevág Nagy-Brittan nia kormányzási és parlamenti életébe, s szakadat-

lan sorát nyújtja a bizonyítékoknak, hogy a conservativismus egyedül józannak mondható pártja, az angol torrie párt sem felelt meg azon követelményeknek, melyek a haladó emberiséget kibékíthetik sorsával, a nemzeteknek pedig nyugalmat és jólétet szereznek.

Messze ragadna tárgyunktól részletesen előadni az amerikai gyarmatok függetlenségének előjátékát és indító okait. Sokkal általánosabban ítélték már el a torriek makacs és szükkeblű gyarmatpolitikáját a történetírók, hogyszem ismételtetésekkel untatnám az olvasót. Annyi szent, hogy ha a torriek kormányzása követeléseiben nem oly igazságtalan, az angol suprematia védelmében nem oly erőszakos: Angolország egyelőre meg lett volna kímélve a gyarmatok elvesztésének óriás csapásától, később pedig nem kellett vala folytatnia, még a rabszolgatartók szövetségével is, egy dicstelen háborút, mely nem volt képes többé világereskedelmét a régi polczra emelni.

Esztelen, valóságos conservativ megátalkodás kellett hozzá, hogy az éjszak-amerikai gyarmatoktól megtagadják az önadóztatás jogát. Hiába való volt hivatkozásuk az ősangol népjogra, hogy adók csak azokra vethetők, kik magukat megadóztatják, vagy ily adóztatást önkényt elvállalnak; hasztalan hivatkoztak, hogy a parlament megadóztatási joga igazságosan csak azokra terjedhet, kik küldöik által képviseltetik magukat tanácskozásain: semmi érv nem volt képes legyőzni a torriek szilaj önzését. Még csak azt sem akarták belátni, mire a wighek belátása és jogérzete figyelmezteté öket, hogy a gyarmatok megfőrfiasodtak erejökben, és nem vezethetők sokáig pórázon a méltóságos lordok és nagyságos pairek gazdagodása kedvéért.

A torriek conservativ jellemében feküdt, hogy nem akartak engedni idők jártával sem a gyarmatok nagykorúságának, bár az engedményekkel tömérdek anyagi kártól és nagy morális vereségtől kímélhetik meg Angliát. Ellenállásuknak természetes következménye volt az 1776 évi függetlenségi nyilatkozat, 1786-ban pedig a versaillesi békekötés, mely elismerte a gyarmatok függetlenségét.

Így lőn mindenütt és mindig a conservativ politika

halhatatlanságával megteremtője a szabadságnak. Ilyen nem akar a világ fukar lenni az elismerésekben, úgy okvetlenül az angol torriek politikáját kell üdvözölnie, mint olyant, mely eredményében csökkentette ugyan értékét a britt hajósok nemzeti énekének: „uralkodjál Britannia, uralkodjál a tengereken,” de egyszersmind alkotó lökést adott az amerikai köztársaság és democratia megalapításának.

Sok éretlen beszéd és felületes vád ver mostanában port az újvilági democratia megítélése körül. E raberek, kik még híreből sem ismerik, vagy ismeretét csak a hírlapok humbug-közleményei után merítik, s talán még doctor Lefevre leírásaira sem vetettek egy futó pillantást: széltében hangoztatják az amerikai democratia romlottságát és önzését.

Kíváncsi voltam e vádak ellenében azon erkölcsi állapotok idylli rajzára, melyek a vén Europa korhadt társadalmát oly időkben tüntetik föl, midőn ez a democratia nem ismerve, pásztor órákat élt. Ilyen rajzok mind e pillanatig ismeretlenek előttem, ámbár a conservativ írók politikájuk mellett hálásabb tért sem zsákmányolhatnának ki, mintha sikerülne tollúknak a hűbér-korszak virágzását szembe állítani az amerikai democratiaival és kimutatni amannak előnyeit, még a mostani tagadhatlanul romlottabb democratia fölött is.

Azt mondják, a szabadelvű eszmék öntudata volt az ok, mely a democratia Amerikában megrontotta és oly nagy erkölcstelenséget szült, hogy napjainkban komolyan gondolkoznak a Habeas Corpus felfüggesztéséről. Elengedem a conservativ öntudatlanságának kimutatni, hogyan ronthatja meg a szabadelvű eszmék áramlata a jó democratia, mikor a democratia maga mindig szabadelvű áramlatnak köszöni létét. Elengedem főkép azért, mert elismerve látom általa, hogy van jó democratia is, melyet meglehet rontani. Már pedig, ha van jó democratia, nincs igazolva és nem jogosult az aristocratia, nem igazolt és nem jogosult tehát azon conservativismus sem, mely vele coque-tirozik és annak mankóján jár.

Amerika politikai és társadalmi élete, száz éves múltjával, legkitűnőbb tanulmány-anyag a democratia és aristocratia ellentéteinek, jó és rossz oldalainak kiismerésére.

Az újabb amerikai democratiában tagadhatatlanul satnyultak az erkölcsök. Senatus és hivatalok megvesztegethetők; a pénz nagyon is nyílt szemekkel cserélt szerepet az igazság istenasszonyával; a választásokon megvesztegetés, pressio és lélekvásár a döntő elemek; röviden a közélet minden terén nagy a corruptio.

Czudar dolog, a mit Amerikában tapasztalunk, de minden czudarsága mellett sem találom nyitját miért liberális oly kor, melyben a szabadelvűséget azzal főzik le, hogy a választások szabadságát a fehér palotába járó bankárok befolyásolják, csak úgy, mint a magyarországi választásokat a bécsi bankárok. Eddig legalább a liberalismus kátéjának első parancsolata gyanánt szerepelt, hogy a nép szabad nyilatkozata első feltétele a politikai szabadságnak, alapja a valódi democratiának, s irányadója a jó kormányzásnak. A liberális felfogással szemben állott mindig a conservativ tan, hogy a nép nem eléggé érett, azt tehát meg kell nyerni a „jóknak, előkelőbbeknek és értelmeseknek”, már a mint jó, ha lehet szép szóval, ha ez nem megy, vásárlással. A meggyőzés ez utóbbi módját oly mérvben látjuk az amerikai és angol közéletben, minőt annak csak a dúsgazdag amerikai pénzaristocratia és a nagy földbirtokú angol főnemesség, de maga a tiszta democratia soha nem adhat.

Amerikában nem a liberális erkölcs és respublicai erény teremte meg a corruptiót, hanem a más zsírján hizni akaró déliek ültetvényes aristocratijája, mely gaz eszközökkel igyekezik a fehér és fekete faj közt az ellenségeskedést szítani; a mi újabb időkben annyira sikerült, hogy egyes tartományokban anarchicus mozgalmak támadtak, s a két faj halálos ellenség gyanánt nyílt fegyverein és elrejtett gyilkain tartja kezét.

Az amerikai ültetvényes aristocratianak kéjelgéshez és henyeléshez szokott része, máig sem bír megbarátkozni a ténynyel, hogy ember és ember között jogokra nézve a bőr

színe nem tesz különbséget. Mint minden aristocratiá, mely mások verejtékén hizlalta fel gőgjét, conserválni szeretné a régi állapotokat, még egy iszonyú faj-harcz árán, sőt a respublica megdőlése árán is. Persze, hogy ez nem megy könnyen, s azért aláaknázzák a társadalmat, napirendre hozzák az erkölcsök megvesztegetését.

Grant erkölcstelen kormányzása nem a democratiában, hanem a plutocratiában és az ültetvény esek rendjében keresendő. Látszik minden törvényhozási actusból, s minden kormányzási tényből, hogy a legönzőbb conservatív eszmék uralkodnak az államéletben és a respublica legsajátságosabb intézményeit apródonként fosztogatják meg szabadelvű jellegétől.

Hasonlítsuk csak össze Amerika mostani helyzetét ama állapotokkal, midőn a democratia legvirágzóbb volt, a respublicanus erkölcsök pedig eredeti tisztaságukban foglaltak helyet a közügyekben. Mellőzzük az amerikai unió első éveit, mikor még egy Washington elnöklete alatt oly államférfiak vezették a közügyeket, mint Hamilton és Jefferson. Bár ez évek földidézése igen érdekes adatokat szolgáltat az öt rabszolgatartó állam politikájához, melyek a respublica megalapításának nagy ténye után közvetlenül, nem bírtak kiemelkedni a conservatív szűkkebléségből, hanem mindent elkövettek titkon, hogy az erős államalakulás lehetővé válva, a déli ültetvényesek akarata uralkodjék a szövetséges államokon.

Elég utalni a későbbi korszakra, midőn a vasjellemű democratia Jackson vette át az északamerikai államok vezetését. Soha democratia tiszteletreméltóbb, becsületesebb nem volt, mint elnökletének ideje alatt. Az eredetileg szíjgyártó legény, kinek ereiben sem telivér, sem félvér nem csörgedezett, megmutatta, hogy mi az a democratia erkölcs, szemben az aristocratiának látszatra törekvő erényességével. Mindjárt a hivatalnoki statuson kezdte a rendszer-változtatást és elejét vette azon conservatív tespedésnek, mely Amerikában is hivatalnok aristocratiát kezdett szervezni életfogytiglan való kenyér és nyugdíj élvezettel, az ügyek bureaucratikus vezetésével] és corruptióval. Bezzeg volt

nagy harag azok részéről, kik az európai fogalmak szerint, egyszeri kinevezetésök, vagy megválasztatásuk által tulajdonjogot kezdtek formálni az állam pénztárára, s mindenünnen hangzott az ellenvetés: „mit csinál annyi hivatalnok hivatal nélkül.” Hanem a democrata elnöktől csakhamar megkapták a feleletet, hogy csinálják azt, mit azon milliók, kik nem hivatal után élnek és az állam emlője helyett a munkát tekintik keresetforrásokul. Dohos európai bölcsesség szerint a felelet körülbelől határos a felségsértéssel, mert a korhadt ó-világban a hivatalnok kinevezési okmánya oly talizmán, mely utalványt képez az adófizetők zsebére és oly összegekkel terheli az államkincstárt, melyeket a „központi kormányzatok” nyugdíja címén szokás elszámolni ázsiai Magyarországon.

Kik a liberalismus szellemének róják fel a szédelgést, democrata hírvágnak a lelkiismeretlen megnyugodást: azok Jackson democratiájának tanulmányozása által győződhetnek meg, hogy az igazi liberalismus és valódi democratia ép oly halálos ellensége a születési aristocratia rendi kiváltságainak, a mennyire nem tűr meg semmi hatalmat, mely túlterjeszkedése által megzavarhatná az osztályok egyensúlyát. Amerikában a „tisztá kéz” democraticus kormánya zúzta össze az amerikai bank privilégiumait, s azon Swindelt, melyet az osztalékokkal, hamisított mérlegekkel, csalárd vagyonkimutatásokkal űztek. Midőn Jacksont e nagy szabású tetteért bőszerűen támadták meg az érdek emberei, nyugodtan monda, hogy a közerkölcs, a sajtószabadság és a választások tisztasága érdekében szükséges volt megtörni ama pénzhatalmat, mely a senatus és a congressus képviselői számára külön sápalapot szervezett, és tömegesen veszteteté a szavazatokat.

A bankok és bankjegyek által űzött szédelgés ellen erélyes rendszabályokhoz nyúlt e democratia, bizonyára sokkal erélyesebbekhez, mint akármely conservativ kormányzat. A conservativ kormányok örökké egy osztályra szoktak támaszkodni és ez osztály érdekeit, akár a földbirtokra, akár a pénzre vonatkozzék, kiváló gonddal ápolják, mint hatalmuk támaszát.

Jellemző minden esetre a conservatív politika védőire, hogy a szabadelvűség ellen, és a munka democratiájának meggyalázására, az ültetvényes aristocratiá tetteit és befolyását sem irtóznak maguk mellett felhozni. Holott, ha van aristocratiá, mely a gazságban és romlottságban páráját nem leli, úgy a déliek ültetvényes aristocratiája az volt mindenkor. Sem humanismus, sem politikai belátás nincs ez aristocratiában, hanem csak kegyetlenség és lázongási düh.

Nagyon szemérmetlen meghamisítása tehát a történelmi télieknek s valóban conservatív lelketlenség kell hozzá, ha ez aristocratiának, akár az államalakulás, akár a társadalmi mozgalmak körül, több érdemet tulajdonít annál, melyért a legparányibb büntetés csak az örök szégyenpelengér lehet.

Mindjárt az amerikai foederatio szervezésekor észrevette Jefferson, hogy a déli ültetvényes államokkal nem lehet tartós a szövetség, mert pöffeszkedő hatalomvágyuk uralkodni akar a többi államok felett, s ha ez nem sikerül, kész szétrobbantani a gyöngye államkapcsolatot, hogysen megszokja magával egyenrangúnak tekinteni a többi államokat és azok polgárait.

Washington figyelmét sem kerülte ki a déli államok ültetvényes aristocratiájának ellenséges magatartása, de e nagy polgár, kinek lelke ment volt minden aristocraticus érzelemtől, nem hitte még első visszavonulása után irt leveleiben sem, hogy szenvedélyök a polgárháborúba és szakadási fondorlatokba sodorja őket. Aztán Washington alatt óvatosabbak is voltak, még pedig conservatív írók szerint azért, mert maga Washington is conservatív jellem tetőtől-talpig. Meglehet, hogy valóban conservatív jellem, csak az a kérdés hogy mikor volt inkább conservatív, a függetlenségi harcz, illetőleg conservatív elnevezés szerint a forradalom alatt, vagy talán csak szívében volt az, mert nem volt elég aristocrata, nem elég conservatív, hogy egy államsíny által a forradalmi respublikából conservatív egyeduralmat alkosson. Vagy talán nem is a mondottakért volt conservatív a minden ízében respublikánus Washington, hanem egyedül azért, mert nemes lénye és figyelmeztetései

semmit nem fogtak az ültetvényes aristokrácián, s Jefferson törekvései, hogy egy democrata állam mintaképét hagyja a világnak, szintén dugába dőltek a déliek ellenállása folytán.

Igazán méltóbb tárgyat nem fedezhetne föl egy conservatív író találatkonysága, mint a rabszolgatartók politikájában dicsőíteni a conservativismust. Mennyire eltörpül a szabadelvű ábrándozás és liberális haladás a tény mellett, hogy az ültetvényes aristocratia conserválni akarta a rabszolgatartást. Mi idioták emberjogokról fecsegünk, midőn ők szervezik az államot a vadság és alávalóság vályogaiból, sőt korunkban akad író, ki emlékoszlopot emel ezek politikai érettségének.

És hogy is ne lett volna szemlátomást tapintatos az ültetvényesek politikája, midőn a haladó kort kicsúfolták embertelen társadalmi törekvéseikkel, s magát az uniót léptenyomon gyöngíték, hogy a conservatív szervezési hajlam politikájának megfelelőleg, a zavarosban halászhasanak. Nemcsak tapintatos, hanem isteni volt e politika, midőn Franklin elnöksége alatt hirdetni kezdé a tant, hogy isteni joron és rendeltetésen nyugszik a feketék rabsága, sőt hogy a civilisationnak elterjedése attól függ, ha a néger baromi helyzetben marad a világ végéig. íme az isteni jog újabbkori formája szentesíteni az embertelenséget, melyet a szabadelvűség kiüldöz a világból, akár isten, akár ördög neve mögé bújjék.

Száz éven keresztül lehet kísérni az ültetvényes aristocratia politikájának módozatait és e száz éven belől nincs egy mozzanat, mikor érzeket tanúsítottak volna az amerikai államok erősödése és az emberiség fejlődése iránt. Gyakran még az alkotmányos tisztelet legprimitívabb szabályait is mellőzték. S nem tudom miféle conservatív erény sugalta Brooksnek azon lovagias bánásmódot, melyben Summer Károlyt a rabszolgaszabadítás mellett tartott gyönyörű szónoklatáért részesítette, midőn az ülésteremben bottal dorongolta le érveit, s e tetteért az ültetvényes aristocratia ott-hon, mint hőst üdvözölte.

Természeti képtelenség, hogy önző hatalomvágy, kapzsi pénzsomj becsületes politikát üzhette, természeti ellen-

mondás, hogy az osztályérdek politikája megfelelhette az általános jólét érdekeinek. Sem a jobbágy munkáján megkövéredett középkori földesúr, sem a rabszolga kínjain kéjeiga ültetvényes nem űzhet józan politikát. Az ültetvényesek által választott Buchanan elnök kormányzása hatá-
sában természetesen nem lehetett más, a demokrata Jackson kormányzásával szemközt, mint a milyen különbség van, az igazi democratia és a telivér aristocratia között. Felszínre kellett akkor jutnia a hét főbűn mindenikének, más-
képp nem lett volna az ültetvényesek kormányzása.

Hivatalok, közügyek a déliekkel szövetkező, déliek által megvásárolt jellemtelen emberek kezébe kerültek és rövid idő alatt oly rettenetes a sülyedés, hogy a paraszt származású becsületes Lincolnnak az. unió összes erejét igénybe kellett vennie az ültetvényes istálló kitisztítására. E democratának bátorsága és becsületessége volt szükséges, hogy a rabszolgák felszabadítása gyakorlatilag keresztülvitessék, daczára azon gyilkoknak, melyet az ültetvényes arisztocratia bérelt föl ellene.

Lincoln alatt látott a világ egy háborút, melynél méltóbbat nem viselt soha democratia és melyhez foghatót nem mutat fel semmiféle conservatív politika. Conservativismus egy részről, a democratia más részről, küzdött itt az emberek egyenlőségének hatalmas elvéért. S míg a democratia lelkesedve ontotta véréit az emberiség nemes ügyeért, a conservativismus rabszolgái vérével mosakodott. Szabadság ott, rabszolgaság itt; humanismus ott, embertelenség itt: im ezek voltak jelszói a szabadelvűség és ezek a conservativismus ügyének.

Dicsekedhetnek, mint conservatív vívmánynyal, hogy az emberi önérzetet annyira sikerült kioltaniok a szerencsenekből, miszerint fel szabadítóik ellen hajthatták a csataterre, ezzel is elárulják, hogy a conservativismus elfajulásában nem ismer emberi tekinteteket, és midőn már legyőzeték a harcban, a rabszolgák felszabadításának ünnepét Lincoln vérével keresztelték meg. Mintha a washingtoni színházban egy democrat keblébe döfött orgyilok képes volna megállítani a világot és a conservativismus felé terelni az emberiséget.

Lincoln vére sem oltá ki boszújokat. Miután a nyílt harcban ellenök fordult a szerencse, átvitték azt a conspiratiók terére. Összeesküvések, ligák és megvesztegetések útján csempészik be mindenüvé a corruptiót. Visszavonást támasztanak fehérek és feketék, hatóság és polgárság közt, hogy rabszolgatartó conservativismusuk számára a bomlás és romlottság chaosán törjenek ösvényt.

Majd az utókor feladata lesz kinyomozni, mennyi részök van a conservativ ültetvényesek politikájának Amerika jelenlegi demoralisatiójában, mennyi az Európából tömegesen vándorló szerencsevadászok lelketlenségének, s mennyi a régi republicanus erkölcsöknek. De a mai kor embere sem tagadhatja meg, hogy tiszteletet érdemel az a respublica, mely óriási áldozatokat hozott az emberiség ügyéért, s 516 millió dollár hadi budgetjét képes volt egy év alatt 34 millió dollárra szállítani, míg a vén conservativ Europa nyög a teher alatt és conservativ bölcseséggel bámulja a sok czifra egyenruhát, az arany rendjeleket, az ostobábbnál ostobább államrendszereket.

II.

Igaza volt-e azon francia írónak, ki a történelmet a népek martyrologiumának mondta, nem vitatom. De az kétségtelen, hogy bizonyos fokú nyugalmat és megelégedést csak oly idők adtak az emberiségnek, midőn nem az emberekben, hanem az eszmékben rejlett a hatalom kútfeje. Igen találóan fogta fel tehát Buchholz a világtörténelem szellemét, midőn kimondá, hogy „az idea nyugalmat ad, a személy ellenben visszavonást és háborút.”

Végig lehet lapozni a történelmet, s az események folytonossága a tények világánál igazolja mindig és mindé« nőtt, hogy azon időszakok jártak legtöbb belső nyugalommal a nemzetelvre és legnagyobb haladással az emberiségre, midőn szabad szellem lengette át az államéletet.

Az emberiség bölcsőkoránál kezdhethjük az áttekintést. Ott van legelőbb is az őskori civilisatio hazája, a vén Ázsia. Valamennyi államának ismerete és történelme meg-

győzheti az elfogulatlan vizsgálódót, hogy a conservatív megszokottság és a conservatív uralkodás egy a tespedéssel és hanyatlással.

China vallásától és intézményeitől senki sem fogja megtagadni a conservativismust. És hol áll China a conservatív államélet e minta hazája az európai haladás és civilizatio mellett. S váljon e rettenetes conservativismus képes volt-e conserválni az erkölcsiséget? Igen ám a mandarinok és hivatalnokok kasztjának előnyére. Talán az ipar, kereskedelem, és művelődés terén csinált csodákat e conservativismus? Igen, azért maradt a porcellán ipar évszázadokon át a régi stádiumban. Azért táplálkozik ezredéves könyvekből a tudomány. Azért maradt a művészet sokféle ága a közönséges kézi mesterség fokán.

Bármelyik állam életét vizsgáljuk Ázsiában, mindenütt a despotiát látjuk conserválva. Az absolut hatalom a maga korlátlanóságában maradt meg az ázsiai népek conservatív részénél. Az államfenség e népeknél egész merevségében vezette le és tartotta fenn az absolut hatalom elméletét, hogy a hatalom a magasból jó. Legtöbb nép máig isten gyanánt tiszteli a despotát. A középkor tőlök vette át az elméletet, s a jelenség, hogy az újabb időkben az absolut hatalmat nem származtatják az istentől, egyedül a haladó eszméknek köszönhető.

Elismerik immár az absolutismus legszenvedélyesebb védői is, hogy minden mi emberi véges, tehát az absolut hatalomnak is vannak korlátai. Ma már csak abban ágaznak szét a vélemények, mennyiben és mi által szenvedhet korlátokat az absolut uralkodás. Némelyek csupán az egyházi törvények, mások a nemzetközi és magánjog által hiszik korlátozhatónak; legtöbb ember azonban jelenleg már tisztában van, hogyha absolut hatalomról van szó, ezalatt mást nem lehet érteni, mint oly állapotot, midőn az államfő személyében egyesül a törvényhozói akarat, midőn tehát a törvények hozatalát csak azok végrehajtásának lehetősége korlátozza.

Bodin legalább, ki legszabatosabban fejté ki az absolutismus elméletét, szintén így értelmezi a korlátlan hatal-

mat, írván, a mint jó: „A. souverainitást non kötik törvények, minthogy a törvények tőle erednek és nem ő a törvényektől.” S meg kell vallani, hogy senkinek sem sikerült a korlátlan uralkodás védelmezése jobban, mint IV Henrik kegyenczének és udvaronczának. Es még az éleseszü Bodin is sikeretlenül fárad az absolutismus történelmi leszármaztatásában. Meglátszik minden erőlködésén, hogy „az államhatalom souverainitását összetéveszté az államfő hatalmának souverainitásával,” a mi igen lényeges különbség és tarthatatlanná teszi egymagában is az absolutismus elméletét.

Eredeti Bodinnál az is, hogy a korlátlan hatalom védelmezése közben sem feledkezik meg, mily baj származnék abból, ha csakugyan magukra hagynák a fejedelmeket. Ad tehát melléjük a „józság és igazságosság” kedvéért államtanács, senatus és más ily féle haszontalan és kezdetleges liberális intézvényt. S míg Bodin ez intézményeket arra szánja, hogy az absolut hatalmat erősítsék, a szabadelvü parlamentararis rendszer meg arra való, hogy azt lehetlenné tegye, vagy mint Bürke mondja: „nem azért állíttatott fel, hogy ellenőrizze a népet, hanem azért alapíttatott, hogy a nép ellenőrizzen általa.”

Ázsia conservativ szellemü államaiban úgy szólván semmiféle fajtája nincs az ellenőrzésnek, még olyan sem, minőt Bodin emleget, hogy az absolut hatalmat megerősítsek segélyével. A despota korlátlanul uralkodik, s jó formán vallásos hagyományok sem korlátozzák, mert ő egyszersmind a legfőbb pap, ki elődről utódra conserválja a proféták tanait.

Semmi csodálni való nincs ily conservativismus mellett, hogy Siberia éjszaki hegyei közt őszszakalú aggastyánnak képzelték az istent, ki az orosz uralkodás terjedése óta csak annyit változott szemeikben, hogy orosz egyenruhában jár. A persa tűzimádók ma is szertartásos játékkal üdvözlök a hegyek hasadékaiból kiömlő naphta-lángot. Az egyiptusi megmaradt a nap és hold imadásánál Isis és Osiris személyében, s ráadásul tiszteli az ökröt, ibist és krokodilt. Az indiai még ma sem eszik húst, mert tart tőle,

hogy a népvándorlási tannak megfelelően, valamely vándorló lelket fal föl, s meg van győződve szentül, hogy Brahma édenébe juthat, ha haldoklásakor egy tehénnek farkát fogja kezébe. A sinai megmaradt a sárkány bálványozásánál, a hindu elefántjánál, az arab tevéjénél, az afrikai majmánál, az amerikai őshindu kígyójánál; a kereszténység conservativismusa, Luther reformatori fellépéséig, a fehér galamb, a tüzes nyelv, az isten báránya tiszteleténél. Indiában a legszigorúbb büntetések által is alig tudja a kormány végkép kiverni a szokást, hogy a nő elhalt férje után megégeti magát.

Az ausztráliai népfaj legtanulságosabb példája, mily állati színvonalon képes megtartani a conservativ állandóság az embereket. Ott úgy szólván minden vallási társadalmi és családi élet nélkül léteznek az emberek, s a kanibálok módjára nem irtódnak az emberevéstől sem. Lakásuk sincs, még ösztöneik is egészen állatiasak.

Ázsia és Afrika népei között csak ott található élénkebb állami, vallási és társadalmi élet, hol a haladó eszmék liberális áramlata nem engedte az embereket a régi nyomokba végkép beletörődni, mint valami őslényt, vagy kövületet. A tengerparti kereskedelemmel lüktetett a haladó szellem a vörös és középtenger partjainak hosszában. Három világtörténelmileg nagy haladást jelző vallás: a zsidóság, kereszténység és mohamedanizmus a vörös tenger mellől származnak.

Egyiptom történetének culturalis jellege legnagyobb részt a keblében élő szabadszelleme zsidóságnak köszönhető. Akik most csodálva állanak meg Egyiptom gúláinál, sphynxeinél, katakombáinál és figyelemmel kísérik művelődésének a síriratokról leolvasható emlékeit, ne feledjék, hogy e művelődésre nagy befolyással volt a vörös tenger partjain lakó két faj: arab és zsidó. Mohamed hitújítása egy magában csodákat mívelt az arabok közt, és a mór művelődésnek oly lökést adott, mely maholnap egyedüli emlék Spanyolországban, a papi zsarnokság pusztításai után. Mózes több, mint vallásalapító, ő egyszersmind népszabeditő is: kétszeresen reformátor. Törvényeiben mindenütt

a szabadság van a jog alapjául elismerve, Jehovah mindig oly tényező gyanánt szerepel, ki népét megszabadítja a fogságból, az elnyomás alól, ellenségek pusztításaitól. Próféták hirdetik a szabadságot, s az egész biblián keresztül vonul a szabadság lehelete. Még azon nézetet is, hogy a zsidók isten kiválasztott népe, akként magyarázzák, hogy oly nép, melynek hivatása a szabadságot, a szabadsággal a tiszta erkölcsöket fentartani. Jeremiás siralmi között állandó hangot képez a szabadság elvesztésének keserve. A zsidó nép, mely elnyomás és szenvedések közt tanulta meg szeretni a szabadságot, vallási és állami életében, folyvást igyekezett érvényesíteni a szabadságot. Még rabszolgaság iránti nézeteiben is oly felvilágosodás vezeti e népet, mely megszegyenitheti a pápai udvart mindenkor.

Az arabok és zsidók haladási szellemén kívül, főképp a hellen és római köztársaságok kötik le az államphylosoph és történetbúvár figyelmét. A hellen democratia első öntudatosabb tüneménye a köztársasági életnek és első szülöttje a szabadelvűségnek. Sehol az egyéni szabadsággal nem párosult oly mindent feláldozó hazafias készség, mint a hellen republicában. A mennyire nem fejlett ki az egyes törzsek közt egységes államélet, hanem a hegyek, folyók és völgyek határvonalai szerint boldogult mindenik a maga módja szerint, sajátágaiban ép annyira meglepő két államalakulást mutat az athenei és lacedemoni köztársaság. Eredeti sajátágaival is mintaszerű itt az államélet.

A történeti adomák és jellemzések tömege áll rendelkezésre az írónak, ha e köztársaság polgárainak haza és szabadság-szeretetét, polgári és magán erényeit akarja feltüntetni. Legnagyobb részöket még ma is megbámullak az emberek, de sem meg nem értik, sem nem követik. Ki értené ma meg azon szegény hellént, kit Fülöp macedóniai király bérenczei megvesztegetni akarván, azon kérdésre, mi vagyona van, büszkén azt felelte: „a szükséges.” Kinek katonai becsvágya emelkedik fel azon közharczoséhoz, ki a király haragjával fenyegetődző lélekvásárlónak azt felelte: „Nyomorult, ugyan mit tehet a te urad hatalma olyan emberek ellen, kik a halált megvetik.” Epaminondas megcsó-

kolja a pajzsot örömeiben, bár halálos sebtől vérzik teste, mert halála óráján is visszagondol a hellen anya jelszavára: „vagy rajta, vagy vele.” Megközelíti-e valamelyik modern vezér és a hőst, kit egyszerre többen támadva meg, az egyiknek hátulról tett támadására megfordul és szól ekképen: „ne hátamba, hanem mellembe szúrd vasadat, nehogy azt gondolják futás közben kaptam a halálos sebet.”

Ezer meg ezer ily részletet lehet elsorolni annak jelöl, hogy a szabadság mily nagyra nevelte azt a népet, mely államéletet képzelni sem tudott a nélkül, hogy a polgárok részt ne vegyenek ügyeinek vezetésében; s mely népnek feltékenysége a polgári egyenlőség iránt odáig terjedt, hogy az ostracismus intézménye útján száműzhető azokat, kiknek feltűnő emelkedése a közszabadság és egyenlőség ügyére vesélyessé válhatott.

Az elv, hogy minden egyes tartozik erejét, érdekeit, szükség esetén mindenét feláldozni a köznek, Lycurg alkotmányában talált legszigorúbb megoldást. Helyesen monda az oraculum: „kincsvágy rontja meg Spartát,” mert a demokrátiának bármily természetű legyen is az, nincs veszélyesebb ellensége a kincsvágnál.

Egyetlen egy conservatív államforma és kormányzás sem mutathatott fel eddigelé erkölcsiben oly példáuyszerű, majdnem mód felett szigorú államot, mint a hellen és utána a római köztársaság. Mert ez utóbbinak keletkezésére is, a szabad-elvű eszmék ösztönszerű terjedésén kívül, az erős erkölcsi érzet szolgált. A királyok uralmának romlottságát nem bírták túrni a rómaiak. Cornelia megbecstelenítése és halála megdöntötte a királyságot és oly köztársasági alakulást létesített, melyben a haladás fokonként vívta ki a demokrátiának elismerését. „Rómára nézve áldásteljes volt úgymond egy író még azon nagy forradalom is, midőn az állam vezetése a patríciusai családok keskeny köréből kiebb terjesztetett, mindazáltal az nem egyébben állott, minthogy azon polgárok száma, kikre Róma büszke lehetett, tízszer annyira szaporodott.”

Rómának volt miért büszkélkednie polgáraiban. Nemzet érzet sehol sem alapult jogosabb és természetesebb

becsvágyon, mint a rómainak büszke szavajárása: „romanus sum civis.” Büszkék lehettek köztársaságukra, mert ennek megalapításával kezdetüket vették a lángoló hazafiság oly páratlanul nagyszerű tettei, minőknek a conservatív blazirtság és fitogatott loyaltás még a királyok mellett sem tudta mutatni példáját. Horatius Coclestől kezdve le mindenütt magasztos tökélyben tündökölt a hazaszeretet. A nemesebb erkölcsök behatottak a nő családi tűzhelyéig, innen a fórumon keresztül, az utolsó ember szívéig.

Róma állami életében forrt küzdelmekből vonható le első ízben a tanulság, hogy mindenkor a patriciusi dölyf és görcsös uralkodási vágy fenyegeté megdőléssel az államot. Menenius Agrippa meséje igen találó hasonlatban állítá elé a plebejusok és a patriciusok közt fenálló különbséget. Igaza volt, hogy a patriciusi rend a has, a plebejusi pedig a munkás tagok. Oly has, mely telhetetlen és nyugtalan még ha tele tömik is. Rómában csak úgy, mint Angliában és Magyarországon, sőt ez utóbbiban mindenek fölött az aristocratia igen jól értett ahhoz, hogy kell a hasat táplálni és közbe-közbe visszavonást támasztani, nem ritkán idegen fegyverekkel rontani az „édes anyára.”

Coriolán példája nagyon ragadós volt a dőzsölő aristocratia előtt, és mindig szerencsés volt azon ország, mely a volskok vagy muszkák hadaival betörő „hazafiakat” egy római anya könyeivel engesztelheté meg s az engesztelő hely emlékére oszlopot emelhetett „az asszonyi szerencsének.”

Fordultak elő kivételek az igaz, Grachustól kezdve a legújabb időkig az aristocratiaából toborozta vezéreit a democratia. Csakhogy e férfiakat a kiváltságokon felülemelkedett szellem, a fenkölt szabadelvűség és az előítéletek nyűgeiből kiemelkedett felvilágosodás hajtá a liberális hadsorok élére.

Mivé törpültek volna a bölcsek merész tanaikkal, a költők az örök igaz és örök szép dirszóításával, a művészek alkotásaik remekével, az államférfiak magasröptű elveikkel és szónoklataikkal a görög és római köztársaságban, ha elődeik alkotásain rágódnak, a helyett, hogy haladólag te-

remtenek. Csupa tűz, csupa nemesség, csupa eszmegazdagság tükröződik vissza a dúsgazdag görög irodalmon, melyből a rómaiak is táplálkoztak. Aristoteles, Plato, Pythagoras, Socrates és még egy csomó bölcs annyira kimagasodnak szellemökkel, hogy máig is hozzájuk zárandokol a tudomány alaptételeit meríteni.

A római köztársaság maga szegény volt szellemi kincsekben, de szegénysége többet ért belértékre nézve, mint az Augustus korabeli léha és *hízeltő* irodalom. Demostheneshez úgy áll Ciceró, mint a római köztársaság első feléhez azon idő, mikor Cicero szónoklatának egész hatalmával kelt ki Catilina ellen. Homérhez a kéjeltő Horácz úgy viszonylik, mint az erényekben gazdag köztársaság szokott viszonylani a szellemdús udvarokhoz. A tudomány és művészet rend szerint egyoldalú vagy hazug, midőn hízelegnie kell a hatalmasok gyöngeségének, és ha mégis olykor nyílt homlokkal, őszinte szóval mer föllépni Galilei, Kopernik, Beccaria, Voltaire és mások sorsára jut. De azért mégis csak „mozog a föld.”

A római köztársaság hanyatlásának korszaka, a Sullák, Mariusok polgárháborúi, Caesar és Antonius versengéseivel, a patriciusok romlottságával, a caesarismus megalkotásáig, innen a birodalom kettészakadásáig s megdőléséig, eseményekben változatos történetet nyújt, hová sodornak egy államot a hatalmasak és nagyok bűnei, a szabadelvű szellemtől ment conservatív uralkodási szenvedély és olygarchicus versengések a hatalom *föött*.

Minél inkább távolabb állt Roma a köztársasági erkölcsöktől: annál jobban közeledett az egyeduralomhoz. Minél szűkebb határok közzé szorult az egyenlőségi polgárszellem: annál általánosabb lett a közromlottság. A szabadelvű ösztönök kihalása, a haladási ösztön aléltsága természetyszerűleg vezettek a conservatív kormányforma megalapítására, mely a romlott uralkodók hosszú sorát mutatja fel és Néróban egy szörnynyel ajándékozta meg a világot.

Három sarkalatos intézmény, a rómaiaknál a censura, a görögöknél az areopag és aphorok széke oly erkölcsöket honosított meg az államélet minden ágában, minőkkel egy

conservatív szervezetű államban sem találkozunk. Minden ízökben s eredeti, a világ történelemben egyedül álló intézmények voltak ezek, melyekből a középkor gyűlölt dolgokat rendőri és sajtó censurát, az egyház a lelkiismereti censurát alkotta meg, közerkölcs helyett behozva a prostitutio rendőrintézményét, nyilvános erkölcsök censurája helyett, az állami rendnek a gondolatok elleni harcát és a házi szentélybe való befurakodását.

A rómaiaknak és görögöknek gondjuk volt rá, hogy az állami censurát ne megvesztegethető és kétes existenciákból toborzott rendőrközegek, hanem a legtiszteletreméltóbb férfiak által gyakorolják. Egyik-másik közülök, mint például Cato, még túlságos szigora mellett is, ritka jellem, miután saját magán élete, fedhetetlenség tekintetében, meggyezett a követelményekkel, miket mások iránt támasztott. Nem úgy a conservatív rendőrállamok urai és szolgálai, kiknek erkölcsi érzéke a chinai „tu-tsehu-yuen” censuralis intézményének magaslatáig- sem tudott fölemelkedni, hanem míg a legjámborabb czélzásért a börtön és kínpad gyötrelmeivel sújtja polgárait, a császárokat, pápákat és azok uszályhordozóit hagyta megsérteni a „szent szokásokat és isteni törvényeket,” melyeket megsérteni nem szabad Chinában a „nap fiának.”

Köztudomású, minő fogalmaik voltak a pápaság katonái közül a jezsuita rend tagjainak a morálról. Idézetekkel kellene megrakni szerény munkámat, annak bizonyosságául, mily hajmeresztő értelmezést nyer általom a természet törvénye, a polgári erény, a vallásos erkölcs. Ördögi tanokat állítottak fel az észszel és akarattal felruházott szabad lény számára a családi, szülői és hazafiúi kötelességek tekintetében.

Pater Cabat szerint „egy fiúnak meg van engedve az általa részeg korában elkövetett apagyilkosság felett örvendeni, ha ez által nagy vagyon száll reá.” Vasques és Tanner szerint „ha egy bűntény meggondolás és kiszámítás nélkül követtetett el, nem esik beszámítás alá.” L' Ami, Caramel és Zargoli azon tant állítják fel, hogy „bárki becsületének megsértőjét orgyilkosság által teheti el láb alól.”

Sanchez és mások cynicus arczátlansággal kélnek a „reservatio mentalis”féle tan védelmére és az esküszegést, ígérettagadást jogosnak tartják, ha „abból haszon származik.” Marianna megengedi a királyok és zsarnokok meggyilkolását, s dicséretre méltónak találja a hőst, „ki az államot saját élete koczkáztatásával ily szörnyetegtől megmenti.”

Íme a bizonyosság, minő erkölcsant képes esztergályozni a hivalkodó és uralkodó szellem, ha a szabadelvűség nem sugalja tanait. Pedig nem lehet tagadni, hogy a vallás jogosultsága állami és társadalmi szempontból csak odáig terjedhet, míg a moralitás terjesztésének eszköze gyanánt szerepel. Létjoga a földön, célja a föld felett e pont körül forog, s attól függ egy-egy vallás becse, mily mértékben szolgál az erkölcsiségnek. A reformatiónak is érdeke főképp abban fekszik, hogy a bűnbocsátó levelek által üzött pápai szédelgés, és a papok által megfertőztetett moralitás ellenében, a vallást erkölcsi hivatásának öntudatára igyekezett emelni s a bélpoklos egyházat a hozzá tapad gyomtól megtisztítani. Csak addig bír terjeszkedési létjoggal a protestantismus is, még nem téveszti el ebbeli feladatát. Mihelyt azonban erkölcsi czélok helyett, a dogmák fölötti vitáknak enged, maga is reformra fog szorulni.

Igen érdekes e tekintetben már is Anthony János beszéde, melyet a st.-andrewi egyetem rectori székének elfoglalásakor tartott, következőkben figyelmeztetve az anglican egyház papjait meddő szereplésökre: „Hamis fontjaink, hamis rőfjeink és hamis itczéink vannak, csalás, hamisítás mindenütt. Mindezt a papság teljes közönnyel nézi, a mint terjed. A nagy fontosságú kérdés, mely ez idő szerint izgatja az egyházat az, hogy milyen szintiek legyenek a papi ingek.” Továbbá: „száz meg száz prédikatiót hallgattam, tömérdek értekezést a hit titkairól, a papság isteni missiójáról, de soha egyetlenegyre nem emlékszem, a mely a mindennapi becsületességről szólott volna, vagy azon primitív parancsolatokról: ne hazudjál, ne lopj.”

Azt hiszem igen sokat tanulhatnak e velős szavakból, a mi egyházaink papjai is.

Ideje, hogy áttérjek a korra, melyet a „sötétség és babona” jelzőivel tisztelt meg az utókor.

Nem volnék igazságos, ha feltétlenül ítélném el a kort, sőt az sem volna lovagias, ha a conservatív bagolyhuhogásra, mely úgy kirí a felvilágosodás szövéténeke mellett szorgoskodó 19-ik századbeli népköpi zsongásából: valamelyik „liberális” történetíró könyvét ütném föl, hogy ráolvassam a „conservatív politika” középkori birodalmának bűnlajstromát. Ha ezt tenném beleesnék a hibába, melyet rendszerint követnek el, kik a gyakorlati conservativismus védelmében, sünién pislongatnak az ő koruk gyönyörűségeire és e gyönyörűséget néhány aristocraticus neveltetésű író idézgetésével legyezgetik.

Utána látok tehát én is a tömérdek „liberális felfogású” történetíró helyett a ritka holló gyanánt jellentkező „conservatív felfogású” történetíró után. Érzem és tudom, hogy természetellenes osztályozás a történetírókat „felfogás” és nem az „igazság és hűség” szerint sorakoztatni, de ez nem az én hibám, hanem azoké, kik a tények vizsgálatánál az irányzatosságot követik, s ebbeli következetességükben legújabb időkben már nemcsak a földrajznak katolikus szempontból való tárgyalására tűznek ki pályadíjat, hanem conservatív előjog gyanánt vitatják a „józanságot és elfogulatlanságot” is. Mintha egyedül conservatív írók születési vagy rangbeli kiváltsága volna, hogy a történet szelleme halántékon csókolja őket igazságszeretetével és józanságával.

Feledni látszanak ez urak, hogy íróra nézve az igazság és józanság olyan, mint halra nézve a víz, nélkülök nem existálhat. A különbség conservatív józanság és liberális józanság között a víz természetében rejlik. Régi eszmehulladékoktól és szerves állati maradványoktól megposhadt conservatív tó tükrében természetszerűleg nehézkes az írók logikájának úszhártyája és lassú a tények és igazságok felfogása. Üde hullámoktól folyton életvidámán hömpölyögtetett liberális folyam medrében természetszerűleg gyors a felfogás, tiszta a látkép, folytonos a logika, s általános az igazságérzet.

Eltékelve e sajátosságoktól, most az egyszer nem libe-

ralis írók keresek föl, hanem a conservatív józanságra „hivatott” Cantu Caesarból idézek bővebben a középkor mellett. Igaz, hogy a conservatív politikának kicsapongóbb harcisosai előtt már Cantu Caesar sem eléggé „józan és igazságos,” máskép a Szent-István társulat lefordításakor nem bizott volna meg egy hígvelejű ultramontant, hogy ostoba jegyzeteivel kísérje a neki visszatetsző igazságokat.

Cantu Caesar következőkben sorolja elő a középkor érdemeit, miután előbb éles oldalvágásokban részesítette volna a „liberális” szellemű történetírást:

„Ilyenek azon történetírók, kiknek műveiből közönségesen meríteni szokták a középkor ismeretét és gyűlöletét. Magam is olvastam e könyveket azon kíváncsisággal és vonzódással, mely az ifjúságot a tiltott gyümölcs ízlelésére készíti, s részemről én is lépen ragadtam, miként ez történni szokott azon korban, mely hall és hisz. De elérvén a kort, mely fontol és megválaszt, figyelmessé lettem a gögre, mely e modorban rejlik. ' Hogy miként alacsonyítottak a barbárok sorába Nagy Lajos, Bouilloni Gotfried, IX. Lajos, Phiüppus Augustus, Alfred, Kamit, d'Arc Johanna, Aquinoi Tamás, Nagy-Albert, Dante és Roger Baco.

„Nem tudám eltökélni magamat arra, hogy durváknak nevezzem azokat, kik Westminster, párisi Notre-Dame-ot Granada és Toledo csodáit, a reihmsi, amiensi, autuni, kölni, székesegyházakat építék, s számtalan egyéb termékeket hoztak létre eredeti stylben, melyet csak a parókás tudományosság nevezhet barbárnak.

„Nem tarthatám tudatlanoknak ama századokat, melyek találmányai az óra, szélmalom, papír, tengeri harczy vezényszók, az utcák kövezése és megvilágítása, olaj festészet, kórházak aggok és gyermekek számára; melyekben két szerzetes Virgil és Roger Baco megjósolá az egyik az új világ fölfedeztetését, a másik a léghajót és gőzerőt.

„Nem kárhoztathatok oly korszakot, mely annyi kényelmet szerzett az életnek: országutak, kávé, czukor, abrosz, asztalkendő, tükrök által; mely felszabadítá a tulajdont, s annak felosztása által az egyenlőség és igazságnak tört utat; mely öregbité az ipar által szült gazdagságot, száműzöttett

azon perez óta, midőn Róma Carthagot eltörölte, sőt váltólevelek által azt még nagyobb értékre emelé; mely a mechanikának legnehezebb feladatait megoldotta; mely a vegy- tant timsó, ammonsó, választó víz és többféle hamagokkal gazdagítá; Europa kertjeit mindenféle veteményekkel és hasznos növényekkel, úgyszintén a leggyönyörűbb virágokkal látta el; a fényűzésre selymet, a lovagok számára nyerges kengyellel; a vizsgálódásokra optikai üvegeket; a hajózásra iránytűt talált fel; s mely végre a lőpor és nyomdász- zat által a haladásnak utat tört.

„A hazaszeretet által lelkesítve sokáig elmélkedtem Olaszország legdicsebb századairól és városairól; s látván a a gyönyörű dómot Milanóban, szent Petronius templomát Bolognában, Santa-Maria-del-Fioret Florenczben, az asrisi kolostort, szent Márk templomát Velenczében, a sienai és orvietói székesegyházakat, a pisai téren felhalmozott csodá- kat, a monteali és haute-combei sírokat, a genuai kikötőt, Velenczét egészen; mindezt azon ájtatos érzelemmel szem- lélve, melylyel őseink sírhalmait üdvözljük; s minden vá- rosban székesegyházat, erődívenyeket, községházakat, ha- józható csatornákat, hosszúra nyúló vízvezetékeket találva, azt kérdem: minő korszakban emeltek titeket? S minden oldalról ugyanazon feleletet nyерem.

„Ezután megütközve siralmas elhagyatottságunkon, oly örömet idéztem emlékembe azon pápákat, kik a távolban levő fejedelmeknek megparancsolák az igazságos uralkodást, vagy a trónról leszállott azon consulokat, kik egyenjogú ál- lást foglaltak el a francia királyok s német császárok elle- nében; azon térítők, kik legelsők látogatták meg Chinát, a a tatárok bolygó városaival utaztak, s a polgáriasodást vad népek közé vitték; azon polgárokat, kik annyi akadályt győz- tek le, s a legfontosabb társadalmi talányok megoldását elő- készítették.

„Tengeri városaink elhagyott hajógyáraiban, hol jelenleg csekély számú halászbárkánál egyéb nem található, képzelem a száz meg száz nagy hajót, melyek gyarmatokat szállítanak Kaffába és a Tanais párjaira, Konstantinápolyba és a Balti tenger környékére; azon merész hajósokkal foglalkozám, kik

behozák mindenfelé a hajózási szabályokat, s a kereskedelmi tevékenység által példáját adák, hogy kell kincseket gyűjteni, korán sem oly eszközök által, mint a fosztogató rómaiak tevék.”

Eddig Cantu Caesar, kinél csinosabban és kerekebben font bók-koszorut senki nem rakott a középkor lábai elé. A sötétség századai, pápák és hűbérurak hálásak lehetnek Cantu iránt, mert nálánál ügyesebben egy „konservatív” történetíró sem tudta oly választékos ízléssel kiszemelni a mi nagyot, hasznost és művészt a középkor hozott létre, és senki nálánál ügyesebben nem tudta elhallgatni azon iszonyú dolgokat és gyalázatos tetteket, melyek e kort mindennek fölöt megbélyegzik.

Úgy tesz, mint a ki egy csepegőké' barlangba emberi csontok halmain, sötét zugokon, hova nem hat be világosság, férgek, patkányok, és vadak búvó helyein, éles szirtelen, veszélyes hasadékokon, remegő szívvel, vérezett tagokkal megy keresztül, s elfelejti kérdezni, minő kor kergeti lakhelyeikből az embereket ez üregekbe, hogy ott éhen veszzenek; elfelejti kérdezni, miért búvhelye ez a vadaknak és csúszómászó állatoknak; elfelejt gondolkozni a föld alatt létező koromsötétség honnan származik: neki elég, ha egy fáklya fojtó füstjénél szemlélheti a természet játékanak jegczképző műveit. Bebarangolja a középkort Cantu Caesar történetírói tolla, látja és leírja a holttesteknek halmait, rettenetes polgárháborúkat, királyok vérontását, pápák máglyáját, lovagok útonállását, hűbérurak kegyetlenkedését, látja mindezt, de jámbor előítéleteit nem érdeklik az emberiség nagy szenvedései, ő egyenesen a nagyszerű dómok felé tart, hogy a szenteltvíztartóból néhány cséppel keresztet vetessen és a templomok körül az ipar és fényűzés czikkcin gyönyörködhessek.

Álljunk meg mi is Cantu Caesarral egy pillanatig a kép előtt. Megérdemli a csodálatot szent Márk temploma, a milanói dorn, a pisai épületek, minden, mit a kor művészete és ipara alkotott.

Ugyan miféle szellem alkothatott benneteket ti remekművek, nagyszerű találmányok és épületek? Művészeitek

conservalt) jelleme talán, kik lángeszöket lekötötték a „fennálló” művészet és tudomány által, s hogyses haladjanak, dicsöböt, nagyobbat alkossanak minden téren, átadták lelköket a conservalt) tespedésnek. Hogyan, ti mertetek képviselni és követni a haladás ösztökélö szellemét, daczára, hogy az emberi élet pályáját és véghatárát, a haladó ösztönt és a fejlődés útját kerékbe törték, az ördögök czimboraságának nevezték el isten és hatalom nevében az uralkodó osztályok? Avagy a ti törekvésetek és rugékonyságotok is bizonyítja, hogy az emberi szellem a tilalomfákon és gáton keresztül is fölfelé küzd, hízeleg a hatalmasok oltárainak, az uralkodók gyöngéinek, épít templomot, fest oltárképeket, alkot művészi remeket, találmányokkal gazdagítja a világot, de megállani nem tud, a „föld mégis mozog?”

Igen, mi bámulunk benneteket előretörö lelkek, hogy a legbutább idökben és a leggonoszabb emberek közt, apostolai tudatok lenni a haladásnak. Bámulunk benneteket egyenkint Albertus magnus, Baco Roger, Galilei, Kopernikus és számos vértantii a lankadatlan törekvésnek, kik mozgattátok a földet, mikor az készült megállani. Századunk szabadelvüségét, haladó készségét becsmérelnök, ha megtagadnék egy pillanatig is a babért azon tudósoktól, kiket Theodosius császár a méregetetökkal, kuruzslökkal egy rangba helyezett, s az egész középkor boszorkánymesterek gyanánt üldözött, jóllehet a vegyészeti találmányok tömegét nekik köszönheti az utóvilág.

Hová is sülyedt volna az emberiség, ha minden tudós szobájába behatolhatott volna az üldözö kéz, ha meggátolhatták volna az alchymistákat, kik a bölcseség kövét kutatva, vagy az aranycsinálás mesterségének nyitját keresve, a Cantu Caesar által szép érdemsorozatban felszámllált vegytani találmányokkal ajándékozták meg a világot. Nem állithatná-e meg ma is egy csalhatatlan pápa csodatevö szözata a napot, mint egykor Jozsue, noha a „csillagjóslás büne” veté meg alapját Galilei tanának, hogy a föld forog a nap és nem a nap a föld körül?

Valóban igen fontos okaink vannak, hogy lelkünk egész hevével ragaszkodjunk a jelenkor szabadelvü nézeteihez,

melyek a tudomány, művészet ipar és találmányok terén a nagy végtelent szabadon engedik kiaknázni a haladó észnek. Ha önmagáért nem becsülnők, becsülnünk kellene azon jelesek kedvéért, kik áldozatai voltak koruk előítéleteinek, s csak áldozatok árán szerezhették meg az emberiségnek az előremenetelt oly korban, midőn kiválólág konservatív áramlat állta útját a szabad vizsgálódásnak és fejlődésnek.

Haladunk előbbre és előbbre. Nem állapotunk meg a homokóránál, nem az országutaknál, nem a timsónál és választó víznél: öregbítettük mindezt folyton folyvást. Egyetlen egy évben és egyetlen egy országban több szabadalmat kérnek új találmányokra, mint a mennyi a középkor összes találmányaira esik. Egyetlen egy fejlettebb ország kiállítása annyi iparczikket bír felhalmozni, mennyit a középkor összes népei nem bírtak felmutatni. Vitorlás hajók helyett rengetege az óriás gőzhajóknak jár egyik világrészből a másikra és egyetlen egy ország tudományos expedíciókra többet áldoz, mint a mennyit Columbus hosszas könyörgés után felfedezési útjára kapott.

Távol van tőlem ezzel kisebbiteni a középkor iparosainak érdemeit, hajósainak bátorságát. Tevékenységök minden parányi haszonnal és minden parányi találmány nyal egy-egy mozaik darab a szabadelvűséggel párosult haladás mellett. A szabadelvű eszmék híve örömet állapodik meg a városoknál, az ipar és kereskedő elemnél, mert ezek keletkezése és tevékenysége minden mozzanatában ama kor ellen szól, melynek vad erőszakoskodása és fojtó légköre ellen városi bástyák és sánczok közé kellett rejteni a haladó szellemet.

Mindaz, mi az ipar körül a városi elem és czéhszerkezet segélyével történt nagy haladás volt a középkorban. Az ököljog kényszeríté a városi elemet szabadságának és fejlődésének feltételeit szövetkezés által biztosítani a hatalmas vasallusok támadásai ellenében. A lovagok rendje sas-fészkeiből rendszeres rablótámadásokat intézett és terjedelmes vidékeket portyázott be részint mulatságból, részint haszonlesésből. Örökös összeütközések folytak, s a ki győzte az marta. Az apró csetepaték és véres összetűzések e felfor-

gatott rendjében rövid idő alatt lehetlenné vált volna a haladás és az emberiség az uralkodó lovagosztály kegyelméből visszasülyed a barbarismusba, ha a polgári elem szövetségre nem lép a rabló „rittercomitatus”-ok ellen és szilárd alkatú kőházak sorát erős bástyákkal nem vesz körül, megalapítván így a legegé szségebb társadalmi osztályt, a Horác által énekelt „aurea mediocritas”-nak megfelelő középosztályt.

E városok és e polgári elem voltak ezentúl leghatározottabb védői és ápolói a szabadságnak és civilisatio-nak. Az ipar és kereskedelem fejlődésével karöltve terjedtek a szabadelvű és humanisticus elvek. Egész középkorban a városi elem képviseli a democratiát és liberális eszméket, felszabadítja a polgárokat, szabadabb intézményeket hoz be, választja elöljáróit, a szó szoros értelmében közvetíti a szabadságot az újkorral.

Még a czéhszerkezet is szabadelvű intézmény keletkezésére nézve és korán sem conservatív áramlat szüleménye., mint ezt ma azok állítják, kik nem ismerik a czéhrendszer történetét hallomásból sem, s csak azért pártolják, mint conservatív intézményt, mert elfajulásában a kastrendszer nyomaira bukkannak. A czéhrendszer megalapítása szabadelvű intézkedés volt a conservatív zamatu rendőri intézkedés ellen, mely az iparosok fölött „meister”-eket bízott meg a felügyelettel, kik nem értettek semmit az illető iparághoz, de azért annál jobban tudtak zsarolni és hatalmaskodni. Helyén voltak ekkor a czéhek, mert a szabadság biztosítása végett egyesítették az erőket közös nagy célokra; s csak akkor kezdtek kirívókká lenni, midőn a szabadságot többé nem veszélyeztetvén semmi, a szűkkeblű érdekek fentartására szorítkoztak; midőn tehát a conserválási hajlam önző társulati célok biztosítását tűzte ki feladatául a munka szabadságának, és az erők egyenjogúságának megvédése helyett.

A városi elem szabadelvűsége mellett szól, hogy a protestantismust itt fogadták be legelőször, ezzel, tüntetvén meggyőződéstik az egyházi túlkapások ellen és a reformálás időszakúsága mellett.

Az állami szabadság tekintetében is a városokat látjuk a középkorban előharczosok gyanánt szerepelni. Sweitznak szabadságát azon városok szerezték meg, melyek nem akarták tűrni a berezegek pallosát és főurak önkényét fejük felett. Tell Vilmos hősiességének és Geszler zsarnokságának története valószínűleg csak néprege, mindamellett rendkívül jellemző a polgári népre, mely a szabadság földjét lakja. A nyíl, melyet Teli Vilmos a zsarnok Geszler szívébe röpít, midőn fiának kezéből szerencsésen kilövi az almát, jelképe és fentartója lesz mindig az ottani democratiának szemben a kényurasággal, mely az atyától képes megkövetelni, hogy lélekjelenlétét és czélozó hidegvérét el ne vesztse akkor sem, ha a célponttal csupán egy hajszaal választja elenvérenek életét.

Általában az ó-, közép- és újkorban egyaránt rendszeres tünemény az, hogy a haladó szellem és szabadelvű iskoláztatás ad mindenütt rugékonyságot az ész- és izomerőnek. Legújabb időkből ott van az északamerikai demokracia óriás rugékonyságának példája, hogy egyedül azon faj képes tartós és meglepő sikereket felmutatni az állami és közigazdasági életben, mely politikai nevelésben részesült. Portugálok, spanyolok és francziák csak nevet tudtak adni egy-egy darab földnek és szigetnek az új világrészben, államot alkotni és száz év alatt a hitetlenséggel határos fejlődést kimutatni egyedül az angol-szász faj volt képes, mely anyahazájából vitte magával a politikai szabadelvűséggel járó nagy államalkotó előnyöket: haladó készséget és munkaszeretetet.

Bizonyos, hogy a városi elem szabadságérzete és liberális hajlamai nélkül, a középkorban rettenetes nagyot esett volna az emberiség visszafelé, s ma alkalmasint a kezdetlegesség erőfeszítő küzdelmeivel volna kénytelen bontakozni egy szabadabb és felvilágosodottabb korszak felé.

Két nevezetes találmányával fejezte ki e kor a mélyreható különbséget, mely a babona és felvilágosodás, a hanyatlás és haladás közt fenáll. Mindkettővel német agy és munkásság ajándékozta meg a világot, mindkettő azóta nagyhatalmú állásra vergődött. Könyvnyomtatás és puszkapor ne-

ve a két találmánynak: Guttenberg a világi az új-világ gépésze lett Abc-jével, Schwarz Berthold a szerzetes az ó világ gépésze a hadászat fegyverével. Mintha a két fel-találó társadalmi állásával és tanulmányával is jelezne azon lényeges különbséget, mely az új-kori szabadelvűség nagyhatalmi eszköze a sajtó, és a közép-kor konservativis-musának nagyhatalmi közege a lőpor közt létezik. A szel-lem és erőszak, a jog és zsarnokság kormányát minden gon-dolat és hasonlatnál találóbban fejezi ki a két találmány, me-lyek közül a Könyvnyomtatás egy francia író szerint a népekre nézve olyan, mint egy második kijelentés, a pus-kapor pedig egy második inquisitió. Középkori conservativ uralkodást és újkori liberális kormányzást a pap és iparos, Schwartz és Guttenberg képviselik találmányaikkal.

Előre volt látható, hogy e két nagy hatalom szembe fog állani egymással, mintegy annak jeléül, melyik van hi-vatva az emberiséget vezetni és uralni. A hadseregek és szu-ronyok arányában nőtt a szellem és betűk hatalma s ma már semmi kétség többé az iránt, melyik lesz a győztes fél a végső küzdelemben. Nincs már elég tökéletes irtószer, bár mennyire fejleszszék is az arsenal szörnyeit, hogy ellenáll-hasson azon hitvány kis jószágnak, mely belefér egy pisz-kos szekrénybe és meghúzódhatik egy földalatti zugban. A pápák Összes mennykövei, a hatalmak összes hadseregei kép-telenek imponálni a sajtónak, mely egymagában elégséges, hogy a lánczra vert és szolgaságba taszított népeknek visz-szaszerezze a szabadságot.

Mióta huszonnégyszáz forgatható betű igazgatja nagyha-talmi öntudatának kétségbevonhatlan erejével a világot, a fegyveres nagyhatalom szemlátomást gyöngül és kezd bele-szokni a helyzetbe, hogy az emberiség haladását többé, aczél és bronz gyártmányai nem veszélyeztethetik. A fegy-veres béke konservativ malasztjai között elmélkedik a közel jövőről, midőn az általános lefegyverezés liberális eszménye végkép össze fogja zúzni az emberek munkaképességét ki-szivattyúzó kigyótelepeket.

Gondolataink biztos győzelmének önérzetével nézhetjük ma már le az ő embergyilkoló szörnyeik tehetetlenségét.

És hogy még egyszer középkori hatalmuk erőszakos tekintélyével nehezedhessenek az emberiségre, arra nézve lehetőséget csak azon eshetőségből meríthetnének, ha fegyverek tökélye minden újonnan született csecsemő agyából kilocsanthatná a szellemi működés szervéül szolgáló emberi velet. Miután pedig ez lehetetlen, az emberiség megszűnt ugyan a Cantu Caesar által ünnepelt nagyszerű dómokat építeni és művészi Madonnákat oltárképül festeni a szep-lőtlen fogantatás természetellenes dogmájának tiszteletére, hanem annál sűrűbben emlékeznek a tudomány palotái mellett, a népoktatás szerény viskói. Fellegeket verő tornyok helyett, kormos gyárkémenyek nyúlnak az egekbe hirdetni, hogy az isten eszméjét munka mellett imádják az emberek; illatos tömjén helyett szénfüsttel áldoznak a haladás oltárain; kolduló barátok helyett gőzmozdonyok futják be a földet; babona és dogmák, papok és herék helyett az ipar és kereskedelem tényezői vették át a vezérszerepet.

Istentelen kor biz ez nagyon. De istentelenségében mégis hatalmasabb lépésekkel halad ahhoz, ki tanaik szerint saját képmásává teremtette az embert. Istenkísértés közt fedezték fel Amerikát: isten nevében verték bilincsre a merész felfedező Columbust. Istenkísértés közt tértitgették meg a vadakat vallásosán nevelt spanyolok: isten nevében hozták be a rabszolgaságot. Isten kísértés közt találták ki a puskaport: isten nevében lődözik az embereket. Istenkísértés közt nőttek nagyra az emberek szárnyai: isten nevében átkozzák el haladását. Ennyi istenesség után nem csuda, hogy az emberek megpróbálják egy kicsit istentelenek lenni.

III.

Arago egykor, a monda szerint a sátánnal magával találkozott, ki azzal fenyegette, hogy tüstént felfalja, miért világosítja föl az embereket tudományával. Arago a hatalmas alvilági urnák csak annyit felelt: „Nem félek öntől, de még egy cseppet sem.” „Hogyan földi féreg kiáltott fel a sátán te nem rettegsz tőlem?” Arago a sátánnak hasított körmeire és szarvaira mutatott, azután elnevetvén

magát, szól: „A szarvas és hasított körmű állatok füvel élnek nagy jó uram és nem emberhússal, ön tehát föl nem falhat engemet.”

Valahányszor tapasztalom az óriás csörtetést a szabadelvű eszmék ellen, rögtön eszembe jut a monda, melyet már b. Jósika Miklós is felhasznált emlékirataiban. Ugyan ki félhetne a conservatív politika középkori mumusától, midőn a conservativismus maga magát ökleli, annyira nincs tisztában elveivel és czéljaival, míg ellenben a liberalismus elvei, oly világosak, hogy ellenállhatatlanul hódít, mint ezt csak a természetben és a tudományon alapuló politika teheti.

Napról, napra tapasztaljuk, hogy a liberális elvekkel való visszaélés levezethető a conservativismusra, mely nem bírván elzárkózni hódító erejök ellen, nem is akarta, vagy nem tudta átérteni egyszerűségeket. Napról, napra tapasztaljuk miként ferdíti el a conservatív politika elveinket, s mennyire igyekszik rányomni osztályérdekeinek képét a liberalismusra, ha már nem képes ellenállni hatalmának. Midőn látták, hogy a szabadelvű eszmék áramlata elseper útjából aristocrata, feudális, nemesi, egyházi, egyeduralkodási intézményeket, szóval mindent, de mindent, mi conservatív szempontból tiszteletreméltó volt: nem tehettek mást, mint a liberális intézményeken belől fokról fokra hódítani vissza az elejtett tért. így keletkezett azon irány, mely ma szédelegtetni az egész világot, és szabadelvűnek neveztetik a kormányok népszerűségének megóvása végett, holott csak korcsa az igazi liberalismusnak.

Könnyű pusztá vádaskodással a szabadelvűség hibájául rovni fel korunk minden törvényhozási és kormányzási bűnét, de szerfölött nehéz még e hibák és bűnök révén is, világtörténelmileg igazolni a conservativismust. Hiszen, ha a liberalismus bűn, úgy Krisztus gonosztevő volt, mert az ő vallási tana erős radicalsimus a tespedő mozaismus ellenében; állami és társadalmi eszméinek „nem e világból való tana” pedig a legtisztább és legegyszerűbb communismus.

A nazarethi nagy vallásreformátor példája bizonyítja,

mily ügyetlenül védik a conservativismust, kik a szabadelvű és radicalis reformhajlamtól eltagadnak minden jót. Igen nevetséges tagadása Krisztus eszméinek, ha csak fitogtatni tudják, hogy imádják az ember fiát, de nem követik radicalis tanait.

Ma nyíljék fel a kőszikla fedele és támadjon fel koporsójából a lángész, kit a kereszfára húzott a conservativ pilatusok kézmosása, holnap már lélekkufárok és képmutatók gyanánt fogja szellemének országából kiűzni a conservativ-ultramontan sáfárokat.

„Vallási köztársaságát mivé tették? Absolut egyházi monarchiává. Magasztos erkölcstana mivé lett? Kéjelgő papok, romlott mágnások, bigót csöcselék szemforgatásává. Imádságos szájjal és keresztvetésekkel merítették az emberiséget egy koron át a bujaság és babona fertőjébe. Addig conserválták a pápák; addig magyarázgatták a dogmagyártók, míg istenül a szent háromság után nem maradt más, mint a csalhatatlan pápa; hitül a szellemi dögvészt terjesztő dogmák; lelkiismeretszabadságul az egyházi átok.

Kinek nevében követte el a „két kard” isteni jogon leszármaztatott hatalma pápaság és császárság a legégbekiáltóbb gázságok lánczolatát? A legszelidebb reformátor nevében. Pedig hát csak conserválták tanait. Ultramontanizmus és egyeduralkodás, jezsuitismus és zsarnokság a conservativ eszmék rendszeres elfajulásából származtak.

Conservativ állandóság mellett a földtan megállapodhat a bibliánál és hat napra teheti a világ teremtését, melyet a kövületek és földrétegzet ismerete millió évekre tesznek. Conservativ állandóság mellett az ember legkedvezőbb esetben a paradicsomi emberpárnál kezdheti az emberiség történelmét, s meg kell átkoznia Darwin elméletét a fajok eredetéről; bár az utóbbi időkben kiváló előszeretettel tanulmányozzák a conservativek tanát, miután a fajok tökélyesedése és a vérszármaztatás alapján Darwin elméletével is bebizonyítani gondolják, hogy a nemesség természetes, mert a tökéletesebb faj vérrokonságán alapszik. Nem fontolják meg, hogy midőn e tant javukra zsákmányolják ki, a fajok tökéletesedésének elméletével tagadják a conservativ

állandóságot, s a fajok eredetének ama másik tanát, mely némely állatfajok elcsenevészedésének elméletét tárgyalja.

Conservatív állandóság mellett az eke szabadelvű eszköz, mert haladást képviseli a kézhez képest. Hadd túrják lábuk és arcuk conservatív eszközeivel a népek milliói, kik nem ültetvényes vagy dúsgazdag arisztokraták a földet, csak aztán a páriák verejtéke, esze és izmai gyümölcsözhetnek a kastok javára.

Conservatív rögeszmék szerint a hatalom nem a nép kifolyása, nem szerződés útján keletkezett, mint Rousseau állítja, hanem az ezer, meg ezer különféle vallás tarka isteneinek átruházott joga. Zoroaster tűzimádói, a nap, a tuskó, a szentháromság, az egy istenség és a görög politeizmus s harmincz ezer istene mind egyesekre vagy kasztra ruházták „itt e földön” hatalmukat.

Az „isteni jog” tanánál abszurdabbat kitalálni lehetetlen volna a földi hatalmak kicsapongásának és garázdálkodásának igazolására. A fatum istenének rendelkezéseibe bele nyughat a jámbor szolgaság, a praedestinatio révén fát vá gathat a hátán a birka alattvaló, mert hisz az istenek akarták. „Sic fata tulerunt,” ez a jelszó mozgatja a conservatív világot, azaz hogy nem is mozgatja, hanem sülyeszti a theokratia és olygarchia, absolutismus és zsarnokság karjai között.

„Isteni jogon” minden szabad a királyoknak és hatalmaknak, legdicőbb tan igazolni az akasztófát és lánczot még az ártatlanság ellen is, mert hisz az „istenek akarták,” hogy a nép szenvedjen és megérjen a mennyei üdvösségre. „Az isteni jog” ellen lázad; ki eszmékkal küzd a fenálló hatalom elleu, s az isteni jog ellen harczol, ki új eszmékkal akarja megdönteni a fenállók uralkodását. Elvek forrongása, politikai nézetharcz, újító eszmék mind a „rend ellenségei,” egyedül a conservatív hatalmak intézkedhetnek a „rend nevében,” ők csak conserválnak.

„Igen conserválunk kiáltanak a túlsó táborból – de nem a roszak, hanem a jók és nemesek segélyével.” És állításuk bebizonyítására átböngészik a múzeum régiségtárát, hogy egy-egy szép csataemlék, egy-egy regényes törté-

netke elbeszélésével kiemelik a nemesség szép tulajdonait. Felhozzák az újkori üzérzsellelem ellen a költői lovagkort regényes részleteivel a nőtisztelet és a koronabálványozás körül. Tehát megfordítják az éremnek lapját, s az árnyoldal helyett a halvány fényoldalra utalnak.

A tényeken alapuló kritika azon kényes helyzetben van e regényes részletekkel szemközt, hogy az államalakulás és társadalmi élet nagy egészében igen kevés jut a lovagkori vonásoknak, mint történelmi igazságoknak, legnagyobb részt csupán apró és elvétett episodjai voltak a társadalmi életnek, hálás anyagul a képzelődő regényírás, de sovány adatul a száraz história előtt.

Tegye szívére a kezét bármelyik sarja e lovagkori ősöknek, vizsgálja át állami és társadalmi életöket és hasonlítsa össze az övével, kinek tetteit az egyenlőségi eszmék módosítják, a törvény korlátozza, a szabadelvű felvilágosodás vezérli és aztán ítéljen, mennyivel különb apáinál. Nézzen körül és vesse össze a régi jobbágyság műveltségi és jóléti fokát, a szabad földművelő jelen műveltségi és jóléti fokával és aztán mondja meg nem volt-e igaza, ki a történetet a múltra nézve, „a népek martyrologiumának” nevezte.

Nem tartozom azok közzé, kik a nemességtől megtagadnak minden jó érzelmet és jó cselekedetet. Kivált a magyar köznemesség fényesen ütött el sok tekintetben kortársaitól, úgy a hűbéri viszonyok szelídebb alakulata, mint az államiság fentartása terén. Nálunk a köznemesség hazaszeretete és nemzeti szelleme tartotta fel az államegységet és nemzeti törekvéseket, s az olygarchicus fészkelődés volt egyedüli megbontója az államfejlődésnek és az olygarchicus féktelenség volt okozója, hogy időnkint a jobbágyok helyzete elviselhetetlenné vált. Mindamellet Magyarországon a ritkaságok közé tartozott a Németország hűbéri viszonyai között széltiben dívó „*jus primae noctis*” kedvezményeit felhasználni a jobbágy-leányok irányában.

Hasonlítsuk bár össze a nemesség kiválóbb erényeit: lovagiasság, becsületesség és loyaltás, korunk anyagi szédülésének összes kihágásaival, még sem tagadhatjuk, hogy az erkölcsiség tetemesen nagyobb, a humanismus fel-

tétlenül általánosabb, mint volt a kiváltságos osztályok uralkodásának korában.

„A ki a középkort mondja b. Eötvös József nem lovagregényekből, és ősapáink korát nem dajkája meséiből ismeri, meg fogja engedni, mikép az emberiség azóta egyáltalán nem ment visszafelé az erkölcsiség tekintetében, s hogy daczára mindannak, a mit egyes kormányok demoralisatiója, a birtokosok szívtelensége, s a nép nyersesége ellen talán felhozhatni, korunkban a leginkább ócsárolt minster, gyáros, vagy pénzember, sőt maga a nép is minciig kiállhatja az egybehasonlítást a XV. és XVI. század államférfiaival, az annyit magasztalt lovagokkal, kik útonállással foglalkoztak és a milyen volt a nép a középkorban és a reformatio korában.”

Hogy napjainkban a lelkiismeretlen szerencsevadászok összekuporgatott filléreitől fosztják meg, a könnyű meggazdagodás csábjai által elkapatott népet, az nagy baj és nagy visszaélés, de mégis csak olyan, melynek ellenszere a szabadelvű intézmények egész sorában feltalálható és össze sem hasonlítható a pénzreszorult korlátlan hatalmak szédelgésével, midőn az izraeliták és pénztőzsérek a hatalom rendeletéből fosztogathatták a népeket. Sajtó, népképviselő, felelős kormányzat mind megannyi intézménye a szabadelvűségnek, melyeken belől izzó vassal lehet megbélyegezni és kiégetni a fekélyt. E szabadelvű intézmények tették lehetővé a mi conservativeinknek is, hogy hadat izenhettek a corruptionnak nyíltan, melyet a provisorium alatt hatalmi egyedáru gyanánt ők maguk háborítlanul űztek, mert sem a sajtó nem volt szabad, sem a Parlamentarismus nem működhetett.

Conservativ intézmények mellett hiába háborodik fel a nép erkölcsi érzete az üzelmek ellen, még a hatalomhoz közel állók duzzogása is csak a négy fal közé szorul s nem meri szemébe mondani a hatalomnak, mely a bourbonok alatt bérlők által szedeti be az adót és Law vállalatában a smaragdszigetek kiaknázására engedélyez egy végtelenül szédelgő üzletet.

Jól jegyezte meg Montesquieu, hogy a republikához

erények szükségesek, míg a conservatív államformák legjobb válfajaihoz elég a becsületérzet látszata. De nem csak az igaz, hogy a köztársaság alapja és feltétele a polgári efény, hanem az is, hogy a szabadelvű intézmények mindenkéül fölötte alkalmasak nevelni az erkölcsiséget, a conservatív intézményeknél pedig minden az államfőtől függ, s a társadalom, mint a hal fejétől bűzhödik. Sőt még annyival rosszabb a viszony, mert a főre néha környezetétől ragad el a bűzhödés, a hatalmi közegek pedig nyilvános ellenőrzés hiányában szédületes gyorsasággal terjesztik azt el az egész államtesten.

Köztársaságokat és democratiákat a világkezdetétől óta mindig az aristocratikus hajlamokkal merontott erkölcsötlenesség buktatott meg, az egyeduralmak ellenben az aristocratikus romlottság mellett tartósan fenn állhatnak, részben pedig folyvást ily romlottságnak köszönik keletkezéseket. A Lajosok uralkodása sokáig állhatott fenn, noha a nemesség tetőtől talpig rothatag volt. A római köztársaság rögtön megbukott, mihelyt az aristocratikus hatalmi viszketeg, az erkölcsölcsök meglazulását és a respublikán belől olygarchicus versenségeket idézett föl.

Általában leletetlen nem éreznie a conservatív álláspont legelfogultabb védőjének is, mily erőlködésbe kerül a liberális haladás megtámadása, midőn a köz- és magánélet számtalan vívmánya szól mellette, a megmásíthatlan tények igazságával hirdetvén, hogy a szabadelvű fejlődésnek ezer meg ezer téren élvezni hasznát és előnyeit. Alig van mai napság czélszerű intézmény, lelkesítő eszme, melynek nem a liberális mus szívóssága kölcsönzött volna alakot.

Ott van mindenkéül az állami viszonyok terén tapasztalható tömérdek jó, melyeket mindenki élvez, kevesek előítélete meg is támad, de azért támadásai közben sem szűnik meg jótéteményeit kihalászni, Társadalmi és egyéb tekintetektől menten élvezik az új-kor emberei az alkotmányos egyéni és polgári szabadságot; conservativek, vagy liberálisok legyenek, hasznát veszik a s;ijtó és lelkiismeret szabadságának; el nem zárkozhatnak a politikai egyenlőség követelményei elől; részöket vehetik a felelős kormányrendszer,

Parlamentarismus és önkormányzat áldásaiból; Ítélnék az esküdszéki intézmény útján; terjeszthetik tanaikat az oktatási szabadság segélyével; vitatkozhatnak a szólás és gyülekezési szabadság mellett; megkövetelhetik emberjogaik tiszteletbentartását a leghatalmasabbak részéről is; befolyhatnak az államügyek vezetésébe a cselekvő és szenvedő választási jog által; biztosabban, mint bármikor, érezhetik magukat házi jogaik, tulajdonuk, levéltitkuk szentélyében; megközelíthetik az állami és művelődési nagy célokat a teherviselés általánosságá követeztében. Fejlődhet kiki, használhatja erőit minden ember képességeinek és eszközeinek aányában, sőt a conservativ vagyon még inkább, mint a liberális szegénység. Közkinck gyanánt terjed mindenkire ama varázslat, melyet iouqueville a szabadságnak tulajdonit és önmagáért becsül, mert a mint mondja; „ki a szabadságban mást keres, mint magát a szabadságot, az szolgálásra született.”

Lelkiismeretökben és tetteikben csak azok tudhatják megbecsülni a szabadelvűség e vívmányait, kik felfogják és megbecsülik ama küzdelmeket, melyekbe kivívásuk került. A legközönségesebb dologért, minő a levéltitok szentsége, meddig kellett küzdeni a legkomolyabb érvekkel és nagy-szabású beszédekkel még oly férfiúnak is, mint Mirabeau. A tudománynak és szónoklatnak össze kellett szednie a rendelkezésére álló sok eszközt, hogy bebizonyítsa gyűlöleteségét és célantalanságát, míg utóvégre maga Fouché haszontalan rendőri intézménynek nyilvánítá a pecsétörést, I. Napoleon pedig veszélyes oktalanságnak ismeré fel Szent-Ilona szigetén.

Így volt ez a többi jelentéktelen és nagy vívmányokkal is a hatalmukat rendőri hálózattal körülfonó conservativ államszervezetekben. Lépésről lépésre kellett kiküzdeni a titkos rendőrség és kémrendszer hiábavalóságának elvetését, a mindenféle magántermészetű censuralis intézmény eltörlését. „My house is my castle” rég sérthetetlen törvény gyanánt állott fenn Angliában és a magyar nemzeti curia régi idő óta tekintetett várnak, míg a nem alkotmányos államokban nyögtek a polgárok a rendőrség boszantgatásai

és erőszakoskodásai alatt. Szabad államokban ősidóktól kezdve gyülekeztek és tanácskoztak a polgárok, conservatív államok rendőrszabályai szerint pedig tíz embernek névnapi összejövedele conspiratióként büntettetett, ha a czélt és helyet eleve be nem jelentették.

Huss Jánosnak és az inquisitio számos áldozatainak máglya-halált kellett szenvedniök lelkiismeretszabadságukért, niig ma bátran követheti meggyőződését és imádhhatja keble istenét, ki a hogy jónak látja. II. Frigyes nézetének érvényesülését „jeder soll nach seiner Façon selig werden” aligha vallaná kárát Poroszországban a katolikus conservativismus időnkben is. Pryime, Burton, Bastwick és mások fülcsonkítással és életökkel lakoltak tűzre hányt irataikért, míg ma írhat kiki a sajtószabadságnak Deák Ferencz által leghelyesebben értelmezett szabályai szerint mindent, „ami igaz.”

A nemzetközi jogok és a háborújog terén is özönét hozta be a reformoknak a szabadelvűség, mióta Grotius „de jure belli ac pacis” című munkájában a középkorral teljesen szakított. Felszabadítá alaptanai értelmében az államot az egyházi és vallási eszmék uralkodásai alól. Pápai bullák helyett az emberek öntudatában keresi a jogot és jogérzetre alapítja az állam szervezetét. Külső erőszak helyett a törvények tiszteletében tartja fel egy erős állam kellékeit. Kegyetlen megtorlások és büntetések helyébe bevezeti a humanismus tekinteteit.

Grotius óta a szabadelvűség legmagasztosabb céljai közé tartozik, hogy a közélet minden ágában, és itt főkép a nemzetközi jog terén, a törvénytisztelettel honosítsa meg az igazságérzetet és a hatalom gyakorlatában ne a formai erőre, hanem az értelemre fektesse a súlyt. Nem a hatalom rendezi a polgárzatot, hanem a polgárság öntudatos cselekvése ad hatalmat, csinál rendet. Az ember nem eszköz az államhatalom kezében, hanem az állam eszköz a polgárok kezében.

Conservatív és liberális irány közt ez is mutatja a mélyreható különbséget. A conservatív politika mindent a külsőségre fektet. Előtte lehet a tömeg buta, csak azon je-

lesek osztálya legyen értelmes, mely az államügyeket vezeti; előtte lehetnek az emberek természetöknél fogva rakonczátlanok, csak azután a rendőr és katona ruhája előtt hunyászkodjanak meg; előtte a polgári kötelességek és erények kevés jelentőséggel bírnak, csak a címek és rendjelek tehessék kész szolgáláivá, kikre a hatalomnak szüksége van; előtte az államfő iránt köteles tisztelet bensősége kevés érdekekkel bír, csak láthassa, hogy káprázik a nép szeme és félelemmel telik, el lelke a koronaékszerekkel felbábuzott egyeduralkodó udvari fényétől.

Conservativ tanok szerint az emberek vannak az állam, kedvéért és nem megfordítva. Innen már kezdetleg úgy tekintik az embert, mint kinek a bibliai édenből való kiűzetése óta és természeti tulajdonainál fogva, minden rosra meg van hajlama, a hatalom feladata tehát ezeket kényszereszközökkel ellensúlyozni. Praeventiv közigazgatási, praeventiv igazságszolgáltási szabályok a még csak elközevetendő és általuk olyanokul vélelmezett rász ellen, szóval a „vas-marok” üdvözítheti egyedül a kevés használható. elem mellett, szemetes népből álló társadalmat, s annak tökélyét nevezik rendnek.

A szabadelvűség homlokegyenest ellenkező nézetekből indul ki, s nem korbácsolni, hanem nevelni törekszik a népet. Irányával minden egyes polgárban oly fokra iparkodik juttatni az ember két legfontosabb tulajdonságát, észet és akaratot, hogy az alkotmányos jogtiszteletet és erkölcsi érzéket ne a büntetés, ne a félelem tartsák fenn, hanem az öntudat, hogy a társadalom rend nélkül összeomlik, s az állami jobblét elérése csak az összerök vállvetett működése mellett lehetséges.

A liberalismus meg van győződve és tanául vallja, hogy a jogérzet az emberrel születik, s csak hibás intézmények, rász közigazdasági viszony ok, közt ragadtatik a társadalmat veszélyeztető merényletekre. Ha nem volna természetes ösztön a jogérzet, akkor minden állami rend azon pillanatban bomlanék szét, a mely pillanatban az emberek túlnyomó része meggyőződne, hogy a „vas-marok”-nál erősebb. Azaz napjainkban, midőn a népek bírnak hatalmuk

érzetével, folyton folyvást harcban állának a rend ellen, hogy az igen nyomasztó anyagi viszonyok elől Proudhon anarchiájába meneküljenek. S hogy ez érzet általánossága daczára, ép alkotmányosan izgatott államokban, s ezek között kivált a proletariátus által elárasztott Angliában, nem támadnak föl, annak nyitja ott keresendő, hogy a rend mellett és rendesen belül, haladólag akarják kivívni a jogok és jólét emberileg lehető teljességét. Legkevesebb nyugtalanság és lázadás ott van, hol az Öntudatos polgári jogérzet önmaga erejét kíméli a törvényben, míg az fenáU és ellenkező akarat meg nem változtatja. Legtöbb polgárvér pedig ott ömlik, a hol a hatalom sánczain, minden jogon és törvényen kívül helyezett tömeg ismételve kénytelen a nyers erőszakhoz folyamodni előnyösebb jogállapot kivívása végett. Alkotmányos államban, még az alkotmány sánczain kívül helyezett kisebb köre a polgároknak is, a törvény korlátai közt fog törekedni az alkotmányosság várába bejutni, jól tudván, hogy ez a legbiztosabb mód saját existenciájának veszélyeztetése nélkül az állami rend nagyobb terjedelmű élvezeteihez jutni.

Grotius Hugo tanát, hogy az állam „szabad emberek egyesülése a jog és közös jólét élvezésére” még a háború-jog rendellenes viszonyai között is respectáltatui igyekezett a szabadelvűség. Egy perczig sem habozott tisztelni az emberjogokat az ellenségben is, ha már elvül kimondá Kantnak a „Zum ewigen Frieden” című munkája nyomán a hadifélre, Beccaria „Dei delitti et delle pone” műve nyomán a társadalom nyomorultjaira, Hugo Victor „Századok legendái” után a zsarnokokra is.

Vádolhat bennünket érzélgősséggel a conservativ szívtelenség, a miért nem akarunk kegyetlenebbek lenni liarczban a hideg aczélnál és a nemzetközi jogok oltalma alá helyezzük a sebesültet, a helyett, hogy egyszermindenkorra tehetlenné tegyük, mint a középkor, vagy épenséggel felfaljuk mint a kannibálok conservativismusa. Vádolhatnak gyöngeséggel, hogy a gonosztevőben is tiszteljük az emberi méltóságot és a „szemet szemért, fogat fogért” korszak barbár büntetésmodjait megszelídítettük. Volna némi értel-

me e vádnak, ha ránk pörkölnék, hogy a humánus fogházrendszerrel az irtóztató tortúrarendszer nem bír mérkőzni a bűntények megkevesbítésében. De minthogy statisztikai adatok a javító fogházak rendszerét a nagy népszaporulás dacára előnyösebbnek tüntetik fel azon államokban, hol egykor a tolvajlás és rablás lovag sport volt: meg fognak bocsátani, ha ezentúl is bízunk humánus elveink előnyeiben s figyelmeztetjük a deres és akasztófa magyarországi védőit, hogy rettenetes capriceök mellett is túlságosan szabadelvű zászlót lobogtatnak immár, midőn nem hisznek conservatív elődeik boszorkányégető pereiben, nürnbergi szüzében, a víz, tűz és hüvelyksrófoló próbák teljes hasznavehetőségében.

Nem tehetünk róla, hogy meg nem tudtunk állapotni Kant jogállamánál sem, hanem kifeszített vitorlával evezünk a modern culturállam felé. Elfelejtettük ugyan kikérni a pápa áldását kitartó haladásunkhoz, de ez áldás nélkül is van annyi érdeme a liberalismusnak, hogy az emberiség vezetésére szent Péter kezéből kiragadhassa a kulcsokat, s egészen más fajta akol felé terelhesse nem a megnyirott birkákat, hanem az önérzettel meggyapjasodott polgárokat. Mégha elfogadjuk is Hobbes állítását, hogy az emberek természetöknél fogva civakodók és a háború a legtermészetesebb állapot, itt a földön van annyi érdeme a liberális elveknek, hogy az elesett angyalok harczát az Isten ellen, a gigások rettenetes ostromát az ég ellen, megnevesítettük, s a létért való küzdelmet, melyet Darwin oly tiszteletreméltó tudományos apparátussal fejt ki, a jog és culturállam összes szelídítő tényezőivel korlátozni és a törvények közt tartani segítettünk.

A conservatív iskola hosszas fejtörés után sem tudott Bodin és Hobbes állításainak ellensúlyozására és a létküzdelmek csillapítására más vesztegzárt emelni az egyeduralkodó absolut hatalmánál, a liberális iskola ellenben a nyers erő létharczát levezeté a közjólétért való küzdelem elvére és ezzel egy csapásra nemesebb irányt adott a küzdelemnek. Maga ez elv megbecsülhetetlen, mert a „bellum omnia contra omnes” önző harczának elejét veszi, élet pedig megtompítja.

Ez elvnek köszönhető, hogy alkotmányos államokban oly polgárok nevelkedtek, kik magánérdekeiket és saját hasznukat feltétlenül alárendelték a köznek, és sokszor nem egyébért mint egy ideális értékű elvért, teszem föl a szabadság, kényelmökkel és vagyonukkal életüket áldozták. Csak ez elv teszi megérthetővé, hogy a nemesi rend számos vértanút szolgáltatott azon ügynek, melynek győzedelmeskedése előjogaikat eltörléssel, létforrásaikat bedugulással fenyegette.

A közjó előmozdításának elve úgy szólván sarkaiból forgatá ki Hobbes tanainak következtetéseit. Mert mg egy részt a létküzdelem megszűnt az államon belől irigy és gonosz végleteiben jelentkezni, más részt halálos csapást mért a conservatív irányra, mely a czívódás és háború elvéből indul ki, midőn a köz rovására folyt belküzdelem jogosultsága és terjedelme ellen, az egyedurnái hatalmasabb tiltóeszközt nem akar elismerni. Nagyon természetes ennél fogva, hogy conservatív elvek mellett az osztályok önző érdekei minden rendelkezésükre álló eszközökkel megkísérik, hogy az a köz ne lehessen más, mint ők, s az a létharcz ne dőlhessen el más, mint az ő hasznukra. Látjuk is, hogy a conservatív korszakok, osztályok és államok nem tesznek semmit az általános jólét érdekében, s mindig a szabadelvű korszaknak, társadalomnak és államnak kell nagyobb lendületet adni az általános jólétnek. Előttünk a példa, hogy Magyarországon a szabadelvűség mozgalmi alatt rakták le önkényes áldozatokkal a legvirágzóbb tudományos intézeteket és az anyagi előhaladás tényezőit; míg az ó-conservatív irány „virág”-korában a „külföld magyarjai” balletánczosnákra fecsérelték el vagyonukat, itthon azalatt paragon hevert minden és kiveszendőben volt még az árva magyar nyelv is. Előttünk a példa legújabbán, hogy a conservatív irány 67-iki grassálása óta egy népszínházát nem bírnak közadakozásból felállítani, mert akik áldoznak szabadelvű ösztöneiknél fogva a nemzeti közügynek, csak filléretet áldozhatnak, a kik pedig bírnának áldozni többet, azok most nagyon is conservatívely arra, hogy áldozzanak és nagyon is conservatívely arra, hogy maguk is a köztől

követeljenek, gyakran annak megkárosítására üzérkedjenek. Ott továbbá a példa Amerikában, hol a legtöbb és nagyszerűbbnél nagyszerűbb intézetek a polgárok áldozatkészségének, a szabadelvűség véreben levő közpolgári erényeknek köszönhetik létüket. Melyik állam mutat fel Európában oly polgárt, ki Peabody nyomdokait vagyonának arányában követné. Angliában akadunk csak nagyobb áldozatkészésre, a „noblesse oblige” helyes irányú értelmezésére, ami ismét jele, hogy a szabadelvűség áramlatával együtt jár a létküzdelemnek a közjólét felé gravitáló iránya.

Pogányul kurta politika az emberek természetének rász oldalaira építeni az államrendet, a létező vagy iskolázandó jó oldalokat pedig számításon kívül hagyni. Hobbes államrendje mellett az ember rász marad akaratja ellenére is. Kant jog állama mellett megnemesül akaratja ellenére is. Ha az állatvilágból meríteném hasonlataimat, mint a conservatív írók tenni szokták a hangyazsombék, méhköpi és egy csomó vad állapotban élő állat-csorda rendszerökre kedvező tanulmányozásával, azt mondanám, hogy az ember az állami életben hasonlít az ebhez, melynek természeti hűsége és házafassága elvész ha lánczon tartják és marakodó lesz még saját gazdája és környezete irányában is, nem szükséges, hogy ingerkedjenek vele. A sivatag oroszlána megelégszik a rendes létfentartási eszközökkel erejének és szabadságának ösztönszerű érzetében, az onkának vérengzése ellenben túlhág a létfentartás szükségsein, csak alkalom legyen rá. A szolgaságban tartott és az alkotmányos háziasság közt nevelt polgár közt, a liberális népuralom oroszlána és a conservatív egyeduralom onkája közt e hasonlat találób képét nyújt, mint a conservatív államrendszereknek az emberiség bölcsőkorára emlékeztető hasonlatai az állatvilágból.

Akármelyik elméletet vegyük az állam céljáról odajutunk vele, hogy a conservatív megállapodás mellett képtelenség a létezőnél tovább-menni és csakis a szabadelvű haladás mellett lehetséges megközelítése, ha emberileg lehetetlen is megvalósítása.

Vegyük például azt, mely az erkölcsi törvények uralmának valósítását tűzi ki az állam céljául. Lehetséges-e a létező vagy létezett társadalmi és állami viszonyok conser-

válása mellett fölteni, hogy a célhoz közelebb jutunk. Nem természetes-e, hogy attól elmaradunk, mert csak az megy, ki haladás a csiga sem juthat zöld ágra, ha házikójában megvonulva várja, hogy a szél feléje röpítsen egy fiatal hajtást. Menni kell annak is, természetéhez és a nagy teherhez képest lehető sebességgel, ha célhoz akar jutni. Csak a szabadelvű haladás képes biztosítani és megközelíteni az erkölcsi törvények uralmát, mert ez nem elégszik meg a létezővel, hanem tökéletesíti fokról fokra. Egyedül neki köszönhető, hogy az erkölcsi törvények uralmának legfőbb elvét a felebaráti szeretetet, a törvény előtti egyenlőség, vallási türelem és szabad vallásgyakorlat által megközelíteni igyekezett, az önző magánérdekek helyébe, az emberiség nagy érdekeit helyezte. Vegyük azon elméletet, mely a közjólét megalapításában vallja az állam célját. Ugyan, ki oly vak és hazug, hogy tagadná a személyes általános jólét emelkedését, még a gyáriparral járó visszasságok mellett is. Csak a vasutak által elért és a legalsóbb néposztály által is élvezett kényelmet, a sokféle jótékony intézet által nyújtott előnyöket, az állami közmunkák által nyújtott időszakos segélyeket, népkonyhákat, a számtalan nagy és kis törvényhozási és kormányzati intézkedéseket kell szemügyre venni, hogy meggyőződjenek a siket és vak elfogultság is, mennyire képtelen dolog Malthus Robert népszaporodási számításainak alaposága óta, conserváló bölcseséggel kielégíteni a munkás kezek igényeit. Hiába vonulnak a fegyveres rend oltalma megéideáikkal a conservatív urak, a nagy munkáskérdés problémái elől, semmiféle conservatív megállapodás és szervezés nem szolgáltat ennak kísértete ellen villámhárítót, meg kell azt előbb-utóbb oldani gyökeresen, másképp egy nem várt pillanatban meg fogja oldani önmagát, még pedig félős, hogy nem a legkellemesebb módon. Szemmel látható máris, hogy a megoldás kopogtat az ajtókon és mindenütt lakatokkal, rekeszekkel zárkóznak előle az államférfiak. Socialis, communista utópiák falrafestésével riasztgatják a gondolkodó liberalismust is, ha fölveti e kérdést és komolyabban foglalkozik hogyan lehessen megoldani, mielőtt pusztítóvá válnék a napi rendről leszorított és a kétségbeesés felé taszított természete.

Vegyük az elméletet, mely a jogvédelemben és vagyonbátorságban keresi az állam céljait. Ugyan, hol állana ma a jogvédelem, ha maga a jog nem törvényen, hanem csak egy ember akaratán alapszik és hol a vagyonbátorság, ha a tulajdon fogalma megállapodik a hűbérviszonyoknál. A középkor conservatív ideái mellett az ország az uralkodó kizárólagos tulajdona volt. Tetszése szerint darabolható, elidegeníthető, zálogosítható azt el a XVI szepesi város módjára, vagy kétes érdemek jutalmául osztogatható híveinek, míg most a liberális eszmék felülkerekedése folytán az államvagyon közös tulajdon, s csak közczélokra fordítható, s még a fejedelem személyének törvénybe ígatott szentsége és sérthetlensége sem indokolhatja a kiváltságot, hogy magánvagyonra más eljárás alá essék, mint a többi magántulajdon.

Vegyük az elméletet, mely szerint az állam önmagában cél; vagy azt a másikat, mely szerint az államélet célja az emberek szövetkezése által érni el mindazt, mit egyesek maguk erejével nem volnának képesek. Egyikben úgy, mint a másikban csak a haladás viheti előbbre, céljai felé az államot, a conservativismus pedig csak középkori szakadozottságot, cél nélküliséget és az államczélokhoz osztályok érdekeivé való aljasítását képes létrehozni. Mivész, tudomány, népoktatás és közgazdaság terén a szabadelvű eszmék honosíták meg a szövetkezés előnyeit és a szabadelvű haladás volt az, mely a nagy közczélok elérésébe szálanként szövő be az egyesek munkásságát. A conservatív eszmeáramlat a közczélokot egy ember érdekeivel, vagy a hatalom viselőinek szeszélyével hozta szoros kapcsolatba mindenkor, a liberális törekvés elvonta azt az egyestől, el az osztályoktól, és az egész fogalmával azonosítá; így vált aztán csak lehetővé az államnak, mint önczélnek, a fejlődés azon magaslatára jutni, melyen az újabbkori államokat működni látjuk.

Nem szükséges egyébiránt, hogy az állami életnél állapodjunk meg a szabadelvű haladás jótéteményeinek feltűntetésében. Átcsaphatunk bármely ágára a társadalmi együttlétnek. A legbigotabb pap sem tagadhatná meg, hogy nap-

jainkban a nagy tömeg részéről a vallásosság bensőbb, mint volt akkor, midőn senki sem tudta „melyik órában viszik a legfőbb inquisitio elé.” S azt hiszem a keresztény jellemű egyház igazi apostola csak örülhet, ha nem a borzalom, hanem az áhítat kergeti nyáját a templomokba társalkodni az égiekkel.

A társadalmi érintkezéstről sem állíthatja józan fejű ember, hogy nem általánosabb és simább, mint volt bár mikor. A mi még az aristocrata gögű, jóllehet szellemére és tevékenységére nézve szabadelvű Széchenyinél megjárta, nincs többé rendén senkinél, akár hány bogot hajtson koronája. Egy Széchenyi a hozzá tudományos szomszjából közeledő írónak felajánlhat inasi bérruhát, mint egykor a francia Chattertonnak fenkölt szellemű pártfogója, most alig akadna rá vállalkozó a főúri titánok közt is. A betyáros henczegésen, a nemesi hetykeségen, a mágnási dölyfön igen sokat köszörült a szabadelvű eszmeáramlat. A közönséges illem szabályait társadalmi és vagyoni különbség nélkül tartozik respectálni sok ember, kinek azelőtt a szeszély szabta meg tetteit.

Eltűntek azon kedves napok is, midőn a hatalmaskodásnál az emberszám tekintetbe nem jött, hanem csak a rang és állás szabta meg, kinek mit és ki ellen mennyit szabad elkövetni. A vérdíjak mérve, a büntetések különfélesége elenyészett és a fej legalább törvény és igazság szerint ma fej marad, akárkinek nyakszirtjén hasítsák ketté.

A családi élet magányába is behatolt a szabadelvűség olvasztó ereje, s míg a kereszténység kimondá „a férj legyen ura az ő nejeinek,” s egyúttal megneemesíté a házassági kötelekeket, a szabadelvűség tovább ment, s a magyar ősi nőtiszteletnek megfelelőleg monda ki: a nő legyen felesége férjének azaz jogainak és terheinek felében osztályrészesévé. Ritka most már oly durva lelkű családfő a pórok közt is, mint volt I. Frigyes Vilmos király saját gyermekei iránt, vagy a minő volt nálunk Wesselényi szilaj nevelési rendszere a később elsőrendű szabadság bajnokká vált Wesselényi Miklós iránt. Melyik fejedelem is szoktatná ma gyermekeit és népét mankójával a leczkére és szeretetre,

és melyik főúr indulatossága nevelné bottal a gyermeket, mert két szót „nem tudom és félek” ki mert ejteni. Minden szóczifrázat és képletes salang nélkül áll az, hogy a paloták és kunyhók erkölceit megszelidíté a szabadelvűség humanisticus áramlata, úr és szolga, gróf és paraszt között emberesebb mondhatni szívélyesebb a modor, mint volt hajdanában a király és első ministere közt, kit szobájából felséges kezeivel pálcázott el.

Nem mutathatnak föl egyetlenegy zugot sem az állami és társadalmi élet óriás rétegeiben, a hová a szabadelvű felvilágosodás sugarai be ne hatottak volna olvasztani a kemény erkölcsöket, melegíteni a sivár lelkületet. Oly érdeme ez a liberalismusnak, mely az emberek szívébe írva és teteteibe szivároghva, az irigység foga sem árthat többé neki.

Conservativismus és liberalismus Magyarországon.

I.

„Közvéleménynyé semmi sem válik, még egy pillanatra sem, mit hosszú évsor elő nem készített.”

Az évek hosszú sora készítette elő Magyarországon a közjogi pártalakulást, mely különböző nevek alatt fenállott mindig, de a melynek alapelvei a conservativismusra és liberalismusra voltak visszavezethetők.

Szabadelvű áramlat Magyarországon mindig egy volt az állami önállóság és koreszmék keresztülvitelének törekvéseivel; conservatív áramlat mindig egy volt a létező államiság és az ósdi eszmék védelmével. Tisztán elvi a pártalakulás nem volt soha, mert nem lehetett. Tisztán elvi nem lehet most sem, mert nincsenek meg hozzá a kellő előzmények és föltételek.

Magyarország mindjárt államalkotásával azon kényszerhelyzetbe jött, hogy a belső consolidatió kérdéseit össze kellett kapcsolnia a külfelé való megerősödés kérdésével. Lét és alkotmányküzdelen kívül, még arról is kellett gondolnia, hogy a kortól el ne maradjon. Óriás feladat volt ez, s csak oly politikai érzék és oly nemzeti öntudat oldható meg, egy ezredévnek mind kényesebbé vált viszonyai közt, mint őseinké.

Valami meglepő is az a finom tapintat, melyet a koreszmék iránt tanúsítanak, de úgy, hogy más oldalról ne veszélyeztessék a nemzet legfőbb törekvéseit, tó tapintat legtinomabbul domborodik ki Magyarország „huszonötéves” történelmének politikai mozzanataiban. A 19-ik század uralkodó

eszméit, melyek a levegőben voltak és a fuvalom magként szóra szét a föld egyik sarkától a másikig, hazánkban értik meg legjobban, s nemcsak megértik, de a mi másutt csak eszmény a közjogi küzdelmek mellett, nálunk rögtön valóvá lesz: megalakul a liberális párt, szemben a conservativ, helyesebben ó-conservativ párttal. A politikai inspiratio szerencsés szüleménye lesz, hogy az alkotmánynak modernebb alapokra fektetése körül kifejtett közjogi harc a szabadelvűség kérdéseivel összeforrasztatik, szemben az ó-conservativ párttal, mely makacsul ragaszkodik a régihez, s nem akar haladást sem az állami önállóság közjogi, sem a belső consolidatio elvi kérdései körül.

Kifogást e pártalakulás ellen még a legszörszálhasogatóbb doktrinarismus sem hozhat fel, oly valami természetes, oly valami egészséges volt, minden irányban. Tulajdonkép, ha volt baj és visszásság e pártalakulás mellett, azt a conservativ merevség okozá, mely gyakran feledé mivel tartozik a nemzetnek, sőt feledé olykor azt is, hogy a fenálló alkotmány megvédése neki szintén kötelessége, ha túlzottaknak és veszélyeseknek is tartja a kiterjesztésére irányzott szabadelvű törekvéseket. Természetellenessé és egészégtelenné csak akkor vált conservativ oldalról a pártalakulás, midőn a reactióval azonosítá magát, s az angol udvari, a francia royalista pártok módjára segédkezet nyújtott az alkotmány biztosítékainak leverésére, a létező alkotmány meggyöngítésére,

Ha legújabb háromszázados történelmünk nem oly unalmas, mint kívánatos volna, hogy Montesquieu szerint, a boldog népek közé tartozzunk; ha nemzeti főtörekvéseink nem végződtek be a győzelem oly állandóságot biztosító művében, mely ezentúlra feleslegessé tette volna szabadelvű pártnak a közjogi küzdelmet: ez egyenesen a conservatively büne. Azon conservativismuse, mely formális harczot vívott Magyarország legszentebb ügye ellen, s nem riadt vissza néha napján a hazaárulástól sem.

Alkotmányon kívül soha sem helyezte magát a szabadelvű párt Magyarországon, míg a reactióval szövetségelt conservativ férfiak, magát az alkotmányt nem vonták két-

ségbe. A haladás természetességének, a fejlődés biztosságának igen egészséges tényezője volt mindenkor a közjogi küzdelmet a koreszmék küzdelmével együtt vívó szabadelvű párt, de nem volt tényezője az ó-conservativek pártja, mely kiforrni sem engedé a küzdelmet, s kész volt a fenállott áldozatul dobni, csakhogy a nemzet jogos törekvései alkotmányos úton győzelemre ne vergődhessenek, s ha minden áskálódás, huzavona és gonoszság ellenére felvergődtek, hogy alkotmányosan meg ne szilárdulhassanak.

Az idők folyamán mindannyiszor conservativek segítettek kerékbe törni az elvet, hogy a nemzet önrendelkezési jogánál fogva alkotmányos utón változtathat és fejlesztheti alkotmányát, valahányszor a nemzeti öntudat törvényes gátakat igyekezett vetni a medréből kicsapongó kormány-önkénynek.

A létező jót fen tartani ismeretlen fogalom volt a mi conservativeink előtt, annál kevésbé gondoltak a tisztultabb conservatív álláspontra: a létező jó szervezésére. Mikor Dessewffyvel és Széchenyivel az élükön nemesebb irányt is vett törekvésük, az ellenirányban, mely a szabadelvűség zászlója alatt létező jót az államélet minden fokán növelni kívánta, nem akartak egyebet látni forradalmi törekvésnél, s tagadták még jogosultságát is annak, hogy a nemzet haladó készsége javíthat a közjogi helyzeten. Pedig ha az angol torrie lebeg szemeik előtt, okvetlenül meg kell vala engedniök, hogy a többség a neki nem tetsző törvényeket megváltoztathatja, vonatkozzanak azok akár az alapjogokra, akár a királyi felségjog kiváltságaira.

Más és más név alatt, más és más zászló alatt, a Habsburg ház uralkodásának kezdete óta, folyvást ugyanazon feltevésekből indul ki és ugyanazon fegyverekkel küzd a conservatismus a szabadelvűség törekvései ellen. Labancz, ó-conservetiv, pecsovich, vagy deákpárti legyen a neve, a véres szabadság-küzdelmek folytán sem tanul, hanem újra és újra sérthetetlennek hirdeti az alapot, melyet conservatismusa fentartani óhajt. Már pedig abból, hogy valamely párt bizonyos törvényeket és bizonyos közjogi helyzetet fentartani kivan, következhetik ugyan, hogy minden alkotmányos eszközt igénybe vesz saját álláspontjának biztosítása végett: de nem

következik az, hogy az ellenkező szempontból kiinduló reformtörekvést az alkotmányon kívül helyezze és megtagadja a jogosultságot azok b é k é s érvényesítésére.

Számtalan szerencsétlenség származott hazánkra ez alkotmányellenes conservatív álláspontból. S bizonyára sem a nemzeti törekvésekkel azonosított vallásháborúkra, sem az alkotmány védelmére támasztott forradalmakra nincs szükség, ha az idegen érdekek biztosítása végett működő reactio Magyarországon nem talál pártot, mely saját merev álláspontjából mindig ellenszegült a haladásnak.

Elvetemült, az önkény szoldosává szegődött párt szokása csak a nemzet többségének akaratát magára kötelezőnek nem tartani, s ha ez akarat érvényesült, annak fegyveres leküzdését a maga részéről is előmozdítani. Nálunk megtörtént igen sokszor, hogy a conservatív pártok e szerepre engedték felhasználni ne őket. Több is történt annál, volt eset rá, hogy idegen hadseregeket vezettek a nemzet többségének és az ez által alkotmányos utón kivívott önállóság lesújtására.

Igazságtalan volna azt mondani, hogy a hazaárulás e legocsmányabb nemét az összes conservatívely magukévá tették. De nem egyeznék meg viszont a valósággal, ha a conservatív álláspont ez elfajulását, egészen lerovnók a conservativekről, kiknek törekvése a hazafiasságban nem tudott fölemelkedni a nemzet intetióihoz és az alkotmányos élet követelményeihez. Elkülönözve törekvését a nemzet vágyaitól, azonosító céljait azokkal, kik a „halált” írták ki Magyarországra, s így a mi politikailag csak hiba volt, míg kenyértörésre nem került a sor, bűnné vált, mikor a „veszszén” szót karddal kezdték vésni a nép hátára.

Ä szabadelvű párt azért tűnik fel előnyösebben a conservatív fölött, mert erőfejtései mindenkor az alkotmány és törvény színvonalán állanak, s még túlzásaiban sem vetemedik hazaárulásra soha. A nemzet ideáihoz, a nemzet érdekeihez szabja törekvéseit; céljaiban az ország jóléte és önállósága lebeg szeme előtt, nem a létező hatalom, nem bizonyos osztályok különváló érdekei, mint a conservativek előtt. Hibáikért el lehet őket Ítélni, de törekvéseikért soha. A coservativeket ellenben nemcsak hibáikért lehet elítélni, hanem bűneikért is, melyeket tömegesen követtek el, sőt

törekvéseikért is, melyeknek ritkán volt hazafias alapja és alkotmányos célja.

Végig lapozva történetünkön, alig találunk egy mozzanatot, melyért a conservatívely a nemzet hálájára érdemek volnának. Vau azonban igen sok mozzanat, melyért egyenesen a szabadelvűséget illeti a dicsőség. Legmeglepőbb, miután más államok politikai és alkotmányos küzdelmeiben hasonlónak nincs nyoma, hogy kizárólag a szabadelvű iránynak és a szabadelvűek erőkifejtésének köszönheti Magyarország létét, államiságát, alkotmányát, fejlődését. A conservatíveknek úgy szólván alig van több érdemök, minthogy a szabadelvűség által ébren tartott nemzeti közvélemény és nemzeti kitartás gyümölcseire ráadták az áldást, hogy élvezhessék azoknak zamatját.

A nemzet legkiválóbb harczosait, a leglángolóbb hazaszeretet, a szabadság és önállóság táborában találjuk fel. Onnan meríthet az ifjú lelkesedést, a férfi kitartást, a szabadelvű eszmék híve meggyőződést. Mihelyt e tábor megfogy, vagy szétverik, a nemzetié szomorú napok virradnak. Felszínre jut a nemzet salakja és rá nyomja pizokját a közügyek minden ágára, gúnyt űz az ország legmagasztosabb elveiből, kijátszva a haladó kor követelményeit. A szatmári béke és kiegyezés után támadt két korszaknak csaknem a legkisebb részletekig azonos romlottsága, a legkétségtelenebb conservatív symptomák bélyeget viseli magán. A nemzeti ébredés korszaka a Rákóczi-mozgalmak és a nemzeti ébredés korszaka az 1818-iki szabadságharcz előtt, szintén sok közös vonással bírnak és egész fenségökben mutatják a nagy korok nagy embereit, szemben a mostanihoz hasonló kiskorúság intrigáló közéletével, és tehetetlen alakjaival.

Sem a szatmári békekötés, sem az új kiegyezés nem sikerül és nem adhat a nemzetnek még akkora államiságot és akkora önkormányzatot sem, mint tényleg adott, ha a Magyarország szabadságáért küzdőkben ép oly hamis lelek, oly hazafiatlan közöny, vagy oly hazaáruló tevékenység uralkodik, mint azokban, kik m a r a d ó álláspontjukból háláira nyilazták legfontosabb nemzeti érdekeinket.

Valóban sok elszántság kellett ahoz minden időben és

kell maiglan is, hogy valaki rászánja magát a nemzet haladó ügyét felkarolni. Az a legkisebb, hogy üldözött vaddá lesz a hatalom részéről, kire gúnyos vigyorgással tekint le az udvar és kormány körül sütkérezők „kenyérmezei” légiója: sokkal boszantóbb ennél, hogy ép a legönzetlenebb hazafiság részesül a szerencsében, mint hazavesztő, forradalmár, trónáruló, és felségsértő, szerepelni a nép előtt, szemben azokkal, kik honmentőül, a loyális és opportunitás keresztvitézeiül mutatják be magukat, hogy aztán saját kezökkel halmozzák össze a forradalom anyagait, ássák alá a trón iránti bizalmat, veszítsék el a hazát.

Kezdetől óta ily emberek ártottak a nemzet ügyének legtöbbit. Nem hiányoztak ezek soha. Háttérbe szoríthatták őket az események, a nemzet öntudatos tevékenysége, de mint a hollók ott károgtak körülötte, a conservatív lelkület legaljasabb modorában, halotti zsolozsmákat. Midőn pedig elbukott a nemzet és tetemek jelezek az utat, hol a nép becsületes java életét áldozá hitéért és meggyőződésért, ismét ott voltak a hollók, mintegy lakmározni a vérből és húsból, melynek rothadó bűze hivatalokhoz, kitüntetéshez, gróti ranghoz juttatá a nemzet bélpoklosait.

Magyarországnak rég nem volna „se híre, se hamva,” mint őseink szokták mondani a harcban nyomtalanul elveszett honfi társaikról, ha a „honmentők” szemenszedett népségétől függ élete és jövője. Hisz a „honmentők” műve mindig azzal kezdődött, hogy előljék a nemzetben a hagyományaihoz való ragaszkodást, s oly kérdésekre tereljük a közvélemény figyelmét, melyek sem a honboldogítással, sem a honszilárditással nincsenek összekötötésben. A szatmári béke után és 1867 óta lelkendező önhittséggel szállnak sikra a nemzeti törekvéseknek legkisebb nesze ellen, mintha legalább is egy új ezredévre biztosították volna az ország fenállását és legalább kétezredévre annak jólétét.

Ugyanazon conservatív erők, és ugyanazon harczmodor vergődik felül vérig boszantani, s a kétségbeesésig taszítani nemzetünk soha ki nem halt szabadságérzetét.

Európa népei a római birodalom megdőlése és a népvándorlás csapásai alatt pályába kerültek, midőn a magyar

honalkotók kész alkotmánynyal, s mi legfőbb, oly szabadság-érzettel vetették meg Magyarország államiságának alapját, melyhez hozzáfoghatót nem bír felmutatni egy nép sem. Maga a vérszerződés az öntudatosabb és a tudomány által kifejlesztett modern szabadelvűségnek is kiállja kritikáját azon alkotmányos határozatok és azon szabad szellem tekintetében, melyek velejét és izmait képezik alkotmányunk őanyagának. Sokkal több joggal mondhatjuk mi el őseinkről, mint elmondta egy német történetíró a germánokról, hogy elődeik nem ismerték az abszolút uralkodást.

Bámulatos politikai érzékre mutat őseinknél az is, hogy a haladó ösztönt, melyet vérükbe oltott a szabadságszeretet, a legrégebb időktől kezdve a legújabbig, nem általánosítják, hanem nemzetivé avatják a legkisebb részletekig. A szabad szellem által sugalt legrégebb intézményeink, a fejlettebb szabadelvűség által sugalt újabb 1848-iki törvényhozás, keletkezésének indító okaira nézve, le van vezetve a nemzeti érzületig. A koreszméket átszűrve, a nemzeti erőkhöz hozzámérve veszi át a nemzet, s nincs oly szabadelvű eszme, melyet cosmopolitanus általánossága és nem az ország megszilárdulását előmozdító nemzeti indokok hoztak volna be törvénykönyvünkbe. Meg kellett előbb győződnie a nemzetnek, hogy valamely koreszme az általános haladáson kívül biztosítja alkotmányát, fejleszti erejét: csak akkor barátkozott meg vele, de aztán e barátság oly heves volt, a mily szilárd a meggyőződés, hogy Magyarország új bástyát nyerhet általa az ellene folytatott küzdelmek meghiúsítására.

A conservatív iránylat egészen ellenkezőleg, mint a szabadelvű, ritka kivételeket leszámítva, nem volt nemzeti, sőt gyakran vagy nagyon is blasirt cosmopolita volt, kész megalkudni Magyarország sorsa fölött, bármely tolakodó külföldi hatalommal; vagy annyira hazafiatlanul közönyös, hogy átengedi magát a legelső áramlatnak, mely a nemzet hagyományaival és érzelmeivel ellenkező szokásokat és intézkedéseket csempész közéletébe.

Nyomról nyomra kilehet mutatni alkotmányfejlődésünk és nemzeti válságaink történetéből a két iránynak hatását. Történelmünknek minden lapján meg van örökítve a sza-

badelvű irány küzdelme az idegen befolyások ellen, mely azonban soha sem jó az általános haladást és alkotmányos fejlődést biztosító eszmékkel ellenséges állásba, sőt felkapja és érvényesíti azokat saját hatáskörében mindig. Történelmünk minden lapjáról lerí továbbá a conservatív irány szövetsége a külről jövő vallási, államalakulási és társadalmi áramlatnak a nemzetek fejlődését és szabadságát veszélyeztető részével.

Monarchicus törekvések, pápai befolyás, német terjeszkedés, idegen dynastiák, absolut uralkodás, a rólunk nélkülünk kötött szerződések, csereberék és szövetségek, az országgyűlés, alkotmány, közvagyon ellen irányzott merényletek ellen, szakadatlan folytonossággal küzd a nemzet szabadelvű java. De mi haszna, mikor a nagy erőfeszítést igénylő harcban utoljára is a nemzet jobbait kiüldözik, a becsületes hazafiság kihal, megtörik vagy megunja a nehéz harcot, a kevésbé finnyás eszközökkel és több vagyoni kényelemmel küzdő conservatív tábor ellen. Előbb kipusztítják, családilag, vagyonilag tönkrejuttatják a legönzetelebb harczosokat sorainkban, s csak akkor áll a világ azok számára, kiket ígéretek, önzés, hivatal és vagyoni előny visz a fegyveres erővel rendelkező idegen királyok, és a kámzsás barátokkal rendelkező papi hatalom zsoldjába. A nemzet és szabadság ügyének legkitartóbb előharczosait nem várja egyéb a vagyonelkobzásnál, száműzésnél és akasztófánál: a nemzet és szabadság ellen harczoló intrikusokat és gazokat jutalom.

A meghasonlásnak legelső jelensége történelmünkben a királyság megalapításánál, a monarcha hatalmának kiterjesztésénél és a kereszténység megállapításánál kezdődik. Szent Istvánnak vallásos rajongása, melyet a külről inportált papok rendszeres nevelés által oltanak keblébe, kihat egész államaakulásunkra és társadalmunkra. A szentek igen jól tudják a fondorlatokat szőni a gyanútlan Árpádház körül, midőn a családi dynastia hatalmi érdekeit szent kenettel avatják föl és még a szent házasság frigye által is gondoskodnak, hogy a szent kigyó ne hiányozzék egy feleség képében, ki nagyon jól tud egyetérteni a papokkal és saját

családjával, a magyar nemzeti érdekek megtörésére. A vaticannak valóban sok oka lett volna canonisálni Gizelát, mert ez asszony a pápai és német befolyás biztosítására többet működött közre, mint a barátok és lovagok azon sáskahada, mely előzőnlé az udvart és Pétert tévé meg királynak, daczára, hogy az Árpádok vére még ki nem halt, s törvény szerint ezek valamelyikét illette volna a szabad királyválasztást élvező nemzet meghamisíthat]an akaratóból a Sylvester-féle korona.

Történéseink, kik egyoldalúlag vallási szempontokból vizsgálják a nemzet kebelében a szent király országlása alatt véghez ment nagy átalakulást: ki nem fogynak a dicséretkezőből, hogy felmagasztalják államférfiúi talentumát. Rámutatnak a monarchicus és keresztény Európára, mely gyűlölettel tekint a betolakodott magyar fajra, s az általános nemzetközi helyzetből azt következtetik, hogy Magyarország fenállását e bölcs király eszélye által keresztülvitt nagy alkotmány és vallási reformoknak köszönhetjük. Politikai mély belátásnak tulajdonítják a tüzzel-vassal való erőlködést, melyet a nagy szent király kifejtett, hogy a keresztvívvel az európai civilisatio méhébe vezesse a nemzetet. Érdeméül sorolják fel, hogy vallási háborúk örve alatt, megtörte a törzsszerkezetet és a törzsfőnökök hatalmát. Megkoszorúzzák azon cselekedeteit is, melyek által megtöri az országgyűléseket, s a „bölcsebbek, idősebbek” tanácsát állítja fel a királyi hatalom oldalán, az eddigi nemzet helyett.

Ennyi politikai bölcsesség és ennyi szent vallásosság mellett aztán nem csoda, ha lázadók, olygarchák czimét kapják azok, kik ez intézkedéseket megsokalták, s a királyi hatalom önkényes túlterjeszkedése ellen fölvtették a keztyűt. És mégis, hiába a koromrajzúlag vastag neme a Kopány vezérlete alatt kiindult mozgalom discreditalára, mert e táborban akkor a nemzet szabad gondolkozása lüktetett és a nemzeti erők tömörítésének nagy feladata harczott az idegen eszmékkel, idegen célokkal betolakodott barát és lovag invasio ellen.

Meglehet, hogy a dynasticus érdekeken kívül, István-

nak voltak messzehatóbb politikai tervei is: de életének alkonyán maga is meggyőződött, mily útvesztőn kereste azok elérését. Az összeesküvés, mely hálósobájáig tört fel és legendaszerű értelmezést nyert, a történelmet saját érdekeik kedvéért megghiúsító papok által, észrevéteté a magyar Árpáddal, mily nagy hibákat követett el háza és nemzete ellen, a pápai udvar és a német ház hálójába beléveszett király. Ő megbocsátott az állítólag orgyilkolás céljából hozzáférközött embereknek, mert látta a feje fölé nőtt jelenségekből, hogy a „szent” feleség háta mögött mily dolgokat követ el saját vérrokona érdekében. Papok és szerencselovagok kezében az udvar, papi bérenczek és idegen jöttmentek kezében a legfőbb hivatalok, csupa-merő zsoldosokból a hadsereg, előkészítve minden, hogy a meggyöngült királynak türelmetlenül várt halála esetén a torkos Pétert helyezték a honalkotó faj trónjára.

Többet is láthatott ennél a megtört király. Láthatta, hogy a nemzetet mennyire megfogyasztják, elgyöngítik az ellene folytatott vallásharcok és üldözések. Hanyatlása oly szembeszökő volt, hogy még az országgyűlések fölelevenítése sem adhatott volna akkorra erőt a királynak az idegenek ellen, mint adott egykor elődeinek. A tanácsban „bölcsebbek és erősebbek” gyanánt Gizella teremtményei vitték a vezérszót, a király senkire sem támaszkodhatott, cselszövő férfiak, feslett erkölcsű nők csatangoltak körülötte, a nemzet visszavonult java pedig átkozá. Istvánnak volt oka megbánni tetteit, kivált mikor látta a nyomorúság áldozata gyanánt, böjtölés és imádkozás között, elveszni fiát, kinek halálát a nevelés lassú mérgében cseppegették szívébe. Mélakórban, testileg és lelkileg megtörve halt meg, kinek szentségéhez és bölcsességéhez hiányzott a nemzeti inspiratio.

Bizonyára, ha a szokottnál kevesebb vallásos elfogultsággal ítélnék meg e kort: nemzeti gyengülésünket a magyar faj ellen folytatott irtóháborúban kell felfedezniök. Attól a perctől válik kéteessé nemzetiségünk fenmaradása, attól a perctől kezdve vív örökös létharcot a nemzeti-ségét fölemesztő mindenféle befolyás ellen.

Nincs könnyebb, mint a történetekre rámondani az áment, s nincs felületesebb, mint a történetből levonni, hogy ha ez meg ez, ily alakokat nem ölt, Magyarország fel nem állhat az ellene agyarkodó külbefolyás ellenében. Persze a történészek e faja érzi, hogy az ellenkezőt bebizonyítani nehézséggel jár, miután, azt a mi meg nem történt, bizonyoságul felhozni riskirt dolog. S ám tessék nekik a civilisatio és kereszténység szempontjából bármennyit rágódni állításaik hitele mellett, két tényt nem hazudhatnak le: egyik, hogy szent István erőszakos keresztelése főígy asztá és gyöngíté a magyar elemet; másik, hogy intézkedései és változtatásai egyenes visszaesést képeznek aszövetségi alkotmányról.

A viláért sem akarok annyira szörszálhasogató lenni, hogy azon kezdjem szent István kereszteléseinek bírálatát, miszerint neki egyáltalán nem volt joga fegyverrel keresztvíz alá hajtani egy szabad nemzetet, melynek ő törvényes szerződés szerint nem volt egyebe, mint primus inter pares. Azt sem feszegetem, mennyiben fért össze a kereszténység szellemével és mennyiben a lelkiismeretszabadsággal a birka-gyűjtés e módja. Egyszerűen csak arra szorítkozom, hogy utalok a történetírókra, kik a magyar monotheismust, felvilágosodást és türelmet olybá tüntették föl, mely a keresztény vallás tanaihoz közel állt és azzal könnyen megbarátkozott. S az bizonyos, hogy a nemzet tösgyökeresebb része idők folytán, sőt napjainkban sem vádolható bigoteriával, vallási türelmetlenséggel. Akkor sem talált volna hevesebb ellenzésre az új vallás, ha oly körülményekkel nem hozzák kapcsolatba, melyektől vissza kellett borzadnia a nemzet nagy részének. Alkotmányát, szabadságát méltán féltette a nemzet, mikor a tömeges bevándorlás révén, szokásait megvetették, törvényeit kiforgatták. Látva az élősdí barát és lovaghadat, fejedelmi auspícium alatt paczkázni a legtiszteletreméltóbb hagyományok fölött: önkényt azon meggyőződésre kellett jutnia, hogy ez eljárás vést hoz uralkodására.

Az események igazolták az aggodalmak helyességét. A szent István alatt vérszemet kapott „uralkodó” egyház át-

alakítá leglényegesebb intézményeinket, szötte a fondorlatokat, s a mi legnagyobb bűne, nyelvünket leszorítá a közélet teréről. A latinismus gyökerei lenyúltak korunkig, uralták a politikát, törvényhozást és társadalmat. Hazai nyelvünk soha sem szenved a germanismus részéről oly csapásokat, soha sem szorítják annyira háttérbe a nemzetiségi mozgalmak, ha az egyház hirtelen és túlzott hatalomra nem vergődik, mielőtt a közvélemény szabadsága készíti elő neki az utat. Ma egy nyelvére nézve egységes nemzet adhat irányt politikájának és nem egy nemzetiségekkel küzdő és szent István óta a szomszéd érdekek által tespedésre kényszerített szegény megtört nemzet.

Lenyúl napjainkig ama hátrány, melyet István „politikai belátása” rohamos és erőszakos újításaival megteremtett. Az általa jelenetezett vérkeresztelést megéreztük folyvást. Érvágás volt az, mely igen használható tiszta magyar vértől fosztá meg a nemzetet, s a kereszténység valódi felvételét és terjedését is megakadályozá a törzsmagyaroknál hosszú időre.

Sokkal könnyebben terjed el a kényszer alkalmazása nélkül a kereszténység, sokkal jobban hozzá simul az európai civilisatio elfogadható részéhez a nemzet, ha szabadon engedik követni lelkiismeretét. Mihelyt a viszonyok hatalma győzi meg őseinket egytől-egyig a kereszténység fölvetelének szükségéről: ép oly készséggel sietnek megtisztulni a pogány erkölcsök és szokásokból, mint félrevetették a római igát, midőn a protestantismusban szabadságuk erejét fedezték föl. Ritka nép fogadta oly bensőleg a protestantismust, mint ép a magyar, mely a római egyház szolgálóiban az osztrák hatalom hóhérait szemlélte nem egy ízben. Történelmünk e századai tanúskodnak, mily kevésbé akarja alárendelni nemzetünk nemzeti érzelmeit vallásos érzelmeinek. Kevés kivétellel az egész ország kilépett a római egyház kebeléből, s még azok is, kik kötelei közt maradtak, együtt küzdöttek a protestáns vallásháborúban protestáns véreikkel az elnyomás ellen, miután érezték, hogy a küzdelem kimenetelétől nemcsak a protestantismus fenmaradása, hanem Magyarország létele is függ.

A lelkiismeret-szabadságügy azok evangéliuma is lett, kik különben az „egyedül üdvözítő” egyházhoz tartoztak és saját hitök gyakorlatára nézve üldözéstől nem tarthattak. Mi másra mutat ez, mint a szabadság oly általánosságára, mely, maga részéről nem akar kedvezményt, ha sértve látja mások jogait.

A bécsi és linczi békekötések által Magyarország államiságát biztosították azok, kiket a lelkiismeret-szabadság zászlója a protestantisraus védelmére egyesített.

Pázmány hódításait kevésbé köszönheté ékesszólásának, mint azon tapintatának, hogy magyar irányba igyekezett terelni a katholicismus egész működését. Fölülről jövő ígéretek, ügyes biztatgatás, magyaros szellem voltak kísérői Pázmány térítéseinek. Főpapjaink közül utóbb is csak a Széchenyi Pál kalocsai érsekhez hasonlóknak politikai érzéke volt képes megmenteni a katholicismus ügyét Magyarországon. Magukévá kellett tenniök a nemzet törekvéseit, Bécs felé csak úgy, mint Róma irányában a magyar egyház függetlenségét és a magyar nemzet jogait megvédeni. Nemzeti egyházat alapítani nem egy főpap agyában fogamzott meg a tapasztalat folytán, hogy az ország népe idegenkedik az idegen befolyástól, és szakított Rómával nem egyszer.

Megkísértették a pápák, hatalmuk fénykorában, többször egyházi hűbér gyanánt, közvetlen intézkedéseik alá vonni Magyarországot. Hajótörést szenvedett azonban minden törekvésük a magyar nemzet szabadságszereteten. A királycsináló conservatív jó urak végig futkozták az udvarokat, hagy felajánlhassák szent István koronáját kegyekért és jószágokért egyes jelölteknek. S e jó urak bizony nem sokat törődtek mi lesz a nemzetből, ha lemond szabadságáról és kiváltságairól bármely királyi báb, vagy valami vaticani félisten kedvéért, de a nemzet szabadgondolkozású része, nem volt sem oly gonosz, sem oly bigot, hogy csak Róbert Károlyt is királyává ismerte volna afféle követelések jogosultságának beismerésével, minőket Gentilis bíbornok jónak látott a kúria nevében feltállalni. Szerencséje, hogy ép böllyel menekülhetett meg a nemzeti felháborodás elől, nem

hogy helyesléssel találkoztak volna fejtegetései, melyeket a hazája ellen fondorkodó rész elhallgatott- szívesen, csakhogy élvezhesse mentől előbb kegyét a beportált királynak.

A protestantizmus és katholicizmus ügye nálunk soha sem jelentkezett tisztán vallásos elemében, mindig át kellett azt előbb szűrni a magyar nemzetet foglalkoztató politikai eszméken, csak akkor foglalhatott helyet országunkban, mint kitünően nemzeti vallás. A két szemben álló vallás legbuzgóbb apostolai nem annyira a hit titkaira, vagy a reformats lelkiismereti szükségére építették térítgetéseiket, mint azon politikai előnyökre, melyek az egy vallású nemzetre a vakbuzgó katholicus Habsburg ház, vagy az egy vallású nemzetre a protestáns hatalmak által biztosítandó önállás tekintetében háramolhatnék. És e tekintetben annyira politikává lett maga a vallás is, hogy a két egyház elsőrendű harcosai készek voltak engedni vallásuk rovására, ha engedékenységeknak politikai hasznát látták.

Bethlen Gábor és Pázmány Péter e két különböző irányú férfiú adta legtöbb, bizonyítékát vallásossága mellett nemzeti érzelmeinek. Amaz kész engedményeket tenni a katholicizmusnak, sőt végső esetben maga is azzá lenni, megfelelő politikai előnyökért. Pázmány Péter pedig szívében, mint magyar főpap jobban gyűlöli a keresztény császárt, mint a pogány törököt, kitől a nemzet szorultságban támogatást kérhet. „Átkozott ember volna, ki titeket arra készítetne mondja Kemény Jánosnak Bethlen Gábor küldöttjének hogy töröktől elszakadjatok.” „Mert noha folytatja tovább nekünk elégséges hitelünk van most keresztény császáruk előtt, de csak a d d i g tart az a n é met nemzet előtt, míglen Erdélyben magyar fejedelem h áll latik virágnani azután mindjárt megvetésbe jutván, gallérunk alá pök a német, akár pap, barát, vagy akárki legyen?” Ez idézet egész mélységében mutatja a bíbornok lelkében rejtődő gyűlöletet a német iránt, kiben nem bízott, s kinek ellensúlyozására nem veté meg az erdélyi protestáns fejedelemség szükségét és nem kárhoztatá a török behívását sem.

Nagyon jó volna, ha e hazafias, érzelmű papok politi-

kai eszélyétől tanulságot merítenének újabb időkben mielőtt elhatároznák általánosabb ultramontan irányra terelni a politikát. Magyarországon az általános irány veszedelme lenne a katolikus egyháznak, mert maga a catholicus értelmiség fordulna egyenesen ellene, és akadnának bizonyára hazafias gondolkozású főpapok is, kik elődeik nyomdokát követve, a nemzet háláját mindig többre becsülnék egy bíbornok-kalapnak. Vigyázzanak ennél fogva a conservatively hogy az ultramontanizmussal ne konfundálják őket, aristocrata párttá se legyenek conservatively helyett, mert c két körülményben haláluk rejlik a nemzeti kérdéseit, valása dogmáinál ezerszerre többre becsülő ország előtt.

Hányszor mondható el nemzetünk Rákóczy Ferencz manifestumának kezdő szavait „recrudescent inclytæ gentis Hungarac vulnera”; hányszor a hangoztathatá az ördögök czimboraságának bécsi székvárosa felé a „Querelæ Hungáriæ” végtelen panaszait: míg a keresztény főpapnak is meg kellett gyűlölnie a keresztény császárt, mivel n é m e t , jólehet a kereszténység és a németiség egy fának két hajtása Szent István idejéből.

Ezzel nem azt mondom, hogy a kereszténység minden esetre össze lett volna kötve a német befolyás állandósításával, hanem igenis azt, hogy Szent István vallásláza szemei elöl téveszté a nemzeti politika követelményeit. Ő nemcsak erőszakosan térített, hanem, hogy téríthessen, felforgatá az ősi intézményeket, s felforgatván az ősi intézményeket, a német befolyásnak szabad tért engedett. így lön állam életünk állandóan megmérgezve a német udvar cselszövényei és egyenes befolyása által. A politikai eszély határát vakbuzgó térítgetéseivel jobban átlépte Szent István, hogy sem a nagy ember nevét megérdemelné. Úgy látszik eszét inkább uralta a vallás, mint a politika; térítéseiben nagyobb szerepet engedett a rajongónak, ki az akolt, még a vér árán is kész benépesíteni, mint a magyarnak, ki a politika tekinteteit nem veti alá a vallás tekinteteinek; intézkedéseiben inkább engedett az idegen udvarnál tapasztalt benyomásnak, mint az alkotmányban körülírt köteleltségeinek. Dynasticus érdek és vallásos elfogultság sugalták neki fő-

kép gyökeres változtatásait. A lovaggá-ütéstől kezdve, az udvarát német módon németekkel berendező külső monarchiás fényig, a pogányság üldözésétől kezdve, a magyarok elüldözéseig: nagyon korlátolt nemzeti tekintetek lebeghetek törekvései előtt; különben óvatosabb az idegen vándorhad befogadásában és a német udvar utánzásában, vagy legalább vigyáz arra, hogy a hatalom az ő és a magyarok kezéből lassanként át ne csúszszék olyanok kezébe, kiknek semmi érdemök nem volt ez állam megalkotásában.

Hogy minő káros következményei voltak Szent István politikai változtatásainak: azt a birodalom hanyatlása érezhetővé tette halála után azonnal. A német befolyás a kiforgatott alkotmány rései közt oly erőhöz jutott uralkodása alatt, hogy csaknem kétéssé tette a magyar elem uralkodását. Óriás erőfeszítésébe került ezentúl mindig visszahódítani a mások által keményen elfoglalt tért. Az általa nyakra-főre a német lovagoknak és papoknak eladományozott várföldeken befészkelé magát az idegen elem és ugyan csak véres küzdelmekbe került, hogy a Péter alatt még föltétlenebb befolyásra emelkedet némettség elől visszahódítsák az országot, melyet ezentúl is csak a legóriásabb áldozatok tarthattak meg a magyar faj birtokában. Egy Kálmán, egy Béla felvilágosult uralmának összes tehetségét össze kellett szednie, hogy az aristocraticus formák közé vert és idegen befolyás által dominált magyar érdekeket kiemeljék az alárendeltségből.

Az országgyűlés mellőzése és a királyi tanácsnak felállítása volt az első leglényegesebb intézkedés, mely a szabadelvű magyar alkotmányt aristocraticussá tévé. E tanácsban kezdenek hatalomra jutni a monarchiák által minden időben kegyelt külföldi szolgák, kik befolyásukat a nyakas magyar törzsfőnökök megtörésére használták fel. E tanács kedvező lehetett a dynasticus érdekek megszilárdítására, és a királyi hatalom korlátlanságának előmozdítására, szóval alkothatott erős monarchiát az idegenek segélyével: de e monarchia nem lehetett kedvező magyar szempontból, mert a magyar elem szabadságérzete nem tudott megbarátkozni korlátlanságával. Készebb volt átengedni a tért, hol úgy

sem kegyelték szívós önérzetét, mint beleegyezni ősi alkotmányának önkényes kiforgatásába. Tudott az igaz megbárátkozni az „erős kéz” uralkodásával is, de ennek speciálisan magyarnak kellett lennie, mint volt például Kálmán uralkodása, ki megveté a papokat, kiszorítá az idegeneket, a miért eltorzították alakját púposnak, félszeműnek, biczegősnak, a befolyásukból kiűzött idegenek.

Kálmán uralkodása már csak azért is kitűnik, mivel alatta tűnik fel első ízben a felvilágosodás, a magyar érdekek szolgálatában. Megveti a babonát, kiirtja a boszorkányok létezése iránt bigot papok által terjesztett hitet, századokkal előzi meg a szabadelvűségben korát, s minden intézkedése összevág, elősegíti a magyar állam consolidását. Tetteiben, győzelmeiben és politikájában határozott kinyomata rejlik, hogy a haladásban és felvilágosodásban áll legnagyobb ereje nemzetünknek.

De nemcsak Kálmán, hanem I. Béla uralkodása is számos intézkedés által hagyja fenn utódainak a tanulságot, hogy nem az arisztocrata jellegű conservativismus, hanem csak az előretörő szabadelvűség biztosíthatja Magyarország állami létét. Ez a fejedelem, Thuróczi szerint, egész odáig megy az állam szervezésére irányzott terveiben, hogy a „székesfehérvári törvénynapok helyébe, melyek nagyon absolut formák közé szorították a régi országgyűléseket, képviseleti alapokon szervezendő országgyűléseket tervez.

II. Endre aranybullájának előzményei ismeretesek. A gondolkozó politikust nem annyira a bullának későbbi történelmünkre mélyen kihető jelentősége, mint inkább az lepi meg, hogy Európa akkori viszonyai között, a földrajzi fekvésénél fogva kevezőbb angolt kivéve, egy nemzet öntudata sem bírt az önrendelkezés azon fokáig feljutni, mint a magyar. De bizonyít e bulla mást is. Bizonyítja, hogy valamint az államélet első jelenségeitől kezdve folyvást, aképen ez idő szerint is, a nemzeti öntudat nyilvánításának nem volt hatalmasabb akadály a Gertrudokkal egy követ fűjő udvar-pártiak makacsságánál. A létező fentartására irányult cselszövényeik kezére játszottak a betolakodott léhü-

tőknek és elaljasíták az udvart, míg IV. Béla ki nem ragada alóluk a királyi palota szőnyegeit.

IV. Béla uralkodása, ki méltán nyert „második honalkotó” nevet, ismét fényes tanúságul szolgál s nemzet párt mellett és azok ellen, kik conservativ elpuhultságukban féltek az izgalomtól és harczoktól, de nem mulasztották el, a koncokat megtartani, még az ország elpusztulása árán sem. Bölcsőbb fejedelmet, hatalmasabb szervező talentumot, politikailag érettebb főt, alig mutat fel történelmünk e királynál. Már a messzelátó gond németek helyett rokonfajjal keresztezni és megszorítani a csaknem kiveszett magyarságot, mutatja politikai érzékét. Még jobban kitünteti ezt a német udvarral szemben folytatott diplomatiái és harci viszálykodásai közt. Valódi fényben pedig a politikus, hadvezér és államszervező, a tatárpusztítások után tűnik föl. Nálánál egy fokkal kisebb nagy ember eszét és birodalmát vesztette volna az iszonyú nehézségek közt, melyekkel megküzdenie kellett, hogy talpra állítsa a végkép elenyészésnek indult országot. Ha csak, ellenségekkel kénytelen küzdeni, németet és tatárt, a magyarra nézve két egyformán veszélyes fajt, leszorítani a bitorlás teréről: nehéz feladat marad ez is, de még sem oly lélekölő, mint volt azok magatartása, kik a német udvarnál intrigáltak, midőn a tatár csordák már megdöngették Erdély kapuit és semmiesetre sem oly végzetes, mint volt azok erőszakoskodása, kik a német által felbujtogatva, a segélyül hívott kunokat koncolni kezdték, mert az országnál jobban féltették előnyeiket és kiváltságaikat.

Tudjuk történelmünk gyászosabb napjaiból, megnyitártottak államiségünk ügyének ama haszonleső főurak, kik be sem várták, míg az Árpád háznak magva szakad, s már elmentek nyugatra felajánlani szolgálataikat. Tudjuk viszont a történelemből, mily híven ragaszkodott a nép {mállásához, és mennyire nem volt kedve semmi idegen uralkodó ház érdekeinek alárendelni.

Az önállóság feltétlen barátai a vegyes házból származott királyok korában egy Mátyást tudtak felmutatni maguk mellett, azok ellenben, kik érdekeik szentélyéből örö-

kösen kurjangatják, hogy a magyar nemzet soha önlában szövetség nélkül meg nem állhatott, hosszú sorát mutatják fel a leglehetősebb királyoknak. Általában, ha van korszak, mely alkalmas bizonyítani az önállóság becsét: a vegyes házból származott királyok korának a Hunyadi házra eső része legjobban bizonyít e mellett. Felhozhatnák ellensúlyozásul az Anjouk korát, de Robert Károly és Nagy Lajos kormányzásának ideje újra csak azt bizonyítja, hogy a nemzet egyedül akkor virágzott, mikor önállóan használhatta fel erejét. A kifelé való gravitálás egyes királyok részéről, az idegen emberek előtérbe tolása a magyarok mellőzésével, a magyar érdekek megsértése, más érdekek legyezése kedveért, mindig megboszlta magát közállapotainkon. Nagy Lajos uralkodásának az kölcsönzött erőt és fényt, hogy a magyar erőkre támaszkodott. Nagyobb világosság céljából elég összehasonlítani egymás közt a Róbert Károly és Nagy Lajos uralkodását, hogy kitűnjék mennyivel erősebb volt Nagy Lajos, ki az olaszoknak nem engedett annyi befolyást, mint elődje, ki alatt Zách Felician esetéhez hasonló jelenetek folyhattak le. Nagy Lajos annyival népszerűbb, mennyivel népszerűtlenebb absolut hajlamú atya. Az arany bulla megerősítésével, az ősiségi törvény meghozatalával igen figyelemreméltó jeleit adja nemzeti uralkodásának. A vegyes házból származott királyok alatt merül fel történelmünkben néhány alak, kik nagy szerepet játszottak a nemzet sorsának alakítása körül, de azért máig sincs tisztába hozva jellemök és irányuk. Mintha szándékosan ismernék félre történészeink az oly szereplőket, kik a nemzet önállóságának leghívebb védői voltak, mindent elkövetnek, hogy az egykorúak ellenséges leírása nyomán, a legrútabb színekkel mutassák be őket a nemzetnek. Jókora idő és figyelmesebb bűvárlat kell még ahhoz, hogy tisztába jöjjünk a Csák Mátéhoz hasonló alakokkal, kit garázda kényúr, a közbékét háborgató vad főnemes gyanánt ismertet a történetírói hűség, sőt még a nemesist is működteti ellene, csúnya betegség által veszítvén el a zsarnokoskodó olygarchát. E leírások után Csák Mátét meg kellene átkoznunk poraiban, mint felség és honáruló gonosztevőt, ha az újabb

tüzetes nyomozások más szint nem vetnek igazságtalanul elítélt alakjára. Nem feladatom kijelölni a tévedéseket, melyeket az előzőik forrásain, mint valamely kijelentésen csügghető történetírók ellenében az újabbkori szorgalmas okmánybírálat állapít meg. Sem erőm, sem időm a nagy feladathoz. De mint politikust figyelmessé tesz az, hogy az egy Szalayn kívül, történészeink ugyanazon elfogultsággal indulnak felkutatni az ősök emlékeit, minővel azt elődeiknél tapasztalják s minden oknyomozó bölcselet, minden emelkedettebb politikai belátás nélkül, kárhóztatják el az előtűk hamis föltevésekből és egyoldalú körülményekből kárhózatra ítélteteket.

Rendszeresen veszik át az eltorzított vonásokkal festett jellemeket, nem a magasabb erkölcsi és történetírói szempontból, hanem némely kétes becsű kortárs ellenséges túlzásai után ítélik meg. így aztán nem csoda, ha Csák Máté folyvást a legfélreismertebb alak lesz és elítélik azok vádjai nyomán, kiknek fondorkodó jelleme nem érdemel kieméletet.

A világért sem jutott volna eszökbe történetíróinknak gondolkozni, miért volt ez a Csák Máté oly népszerű az ország egy nagy részében, miért csatlakoztak zászlói alá tömegesen: nekik elég az Ítéletre a följegyzés, hogy a királyokat importáló főurak gyűlöltek a garázdát, ki nem akarta alávetni az országot másnak, mint az Árpádházzal legközvetlenebbül vérrokonságban levőknek, vagy egy tiszta magyar vérből választott fejedelemnek. A nemzet önrendelkezési jogát a tolakodó idegenek ellen védő főúr, a külföldi udvarok áskálódásai ellenében hazája függetlenségeért küzdő magyar, így lett bujtogató ördöggént bemutatva a hamis hagyományokon rágódó történészek által.

Már az igaz, hogy elődeik mankóján ügyesen járnak a mi történetíróink. Érdekes nézni a versenyt, miként igyekeznek kitűnő államférfiakat esztergályozni a legkétségesebb jellemű alakokból. Előttök rendkívül hálás czél hófehérre mosni mindazokat, kikről elmondják mily, jutalmakat vettek közvetítő és paktáló szerepökért. „A magyar nemzet politikája” rájuk nézve csak ott kezdődik, a hol akadnak

emberek, kik más nemzet politikájának alárendelik. Elsőrendű egyéniség a történelem ítélőszéke előtt más nem is lehet, mint a ki behoz egy királyt, elárulja az ügyet, megsérti az egyesült nemzet törekvéseit. A Garára, Cilleyre van mentő szavuk, Martinuzzi Györgyöt, Homonnai Györgyöt, Illésházyt, Károlyi Sándort, Pálfit, Görgey Arthurt és másokat felmentenek vagy védelmeznek: Csák Máté, Bocskay, Rákóczy, Kossuth és mások forradalmi elitélt alakok, kik szenvedést okoznak a nemzetnek. Amazok gazságai vagy hibái még szomorú következményeikben is áldáshozók, ezek hibái azonban nyomort, szolgaságot okozók. Eszökbe nem jutna összevetni, hogy az átélt szenvedések mily viszonyban állanak azon öntudathoz, melyet ily nagy férfiak működése hosszú időre, mondhatni állandólag kölcsönöz az ország népének: nekik elég a bizonyosság, hogy a tapasztalatok tömege után ezek nem paktáltak többé az elidegeníthetlen jogok fölött. Tanulság: a ki paktál és jogokat ad fel, az történetileg igazolt nagy államférfiú.

Aztán tessék ily történetírók előadása után táplálni a nemzeti önbizalmat és lelkesedést gyújtani az önállóságra törekvőkben. Hisz az egyedoldalúságban odáig mennek, hogy „Mátyás az igazságos” tollúak alól, mint absolut uralkodó kerül ki, mivel néhány hatalmaskodó főurat rendre utasít és a dolgok mélyéig ható eszével belátja, hogy erőt az államnak csak az a nép adhat, mely nem jár külföldre zsoldot s egyéb jutalmakat koldulni, hanem önmagában keresi a hatalom kútfejét.

De hát miért is kell okvetlenül absolutnak lenni Mátyás királyságának? Ha csak azért absolut, mert az arisztokrat-conservatív izgágaságnak nyakát szegte, úgy politikusaink eljárása, kik elveik szentesítését legalább a nemzeti absolutismusban hajlandók feltalálni, érthető. De ha csak azért volt absolut, mivel a tanácskozási rendet és az országgyűlést szabályozta, úgy beszédök érthetetlen.

Mátyás uralkodásának jellemzésében szintén csak azt átjuk, hogy az önálló gondolkozás hiányával fognak történetírók és politikusok az események megítéléséhez. Kikapnak néhány elszigetelt tényt a többiek közül, és ezek nyo-

mán ítélnék eleveneket-holtakat. Mellőzik egészen, hogy a Hunyadiház hőségnek, Jánosnak, kormányzósága alatt elevenítik föl a legtágabb alapokon az országgyűléseket. Megjelenik azokon minden főpap, zászlós úr és nemes, s megtartásuk évről évre van kiszabva. Mátyás ragaszkodik az alaphoz és sorrendhez, bárha a főurak jobban szeretnék a Hunyadi házhoz ragaszkodó nemesek kizárásával, korlátozni és vezetni az ügyeket, mint vezették a nemzet kárára régidőktől fogva. Ennek elérése azonban akkor sem sikerül nekik, midőn a nemesek sokalva az országgyűlésre megjelenés költségeit, s azon kívül bízva az igazságos királyban, egészen elmaradoztak az évenkénti gyűlésekről. Mátyás segít a dolgon, nem híjja többé meg fejenként a nemzetet, hanem csak megyénként választandó képviselőik által. Ha ezt absolut fogásnak hiszik, akkor sántikáló bölcsességük alkalmasint az újabb képviseleti alkotmányokat is hajlandó kény uralmiaknak tekinteni. Mások úgy értelmezik a dolgot, hogy a Mátyás alatt vett nagy lendület, tudomány ipar és népesség tekintetében, már szükségessé tette a képviselet formájába szervezni az országgyűléseket. Kiváltképen szükséges volt ez rá nézve, ha nem akarta, hogy az otthon- elfoglalt köznemesek elmaradásával, elveszítse támaszát és a hatalmas olygarchák személyes tusainak színhelyévé engedje aljastani az országgyűlést.

A Mátyásra kent absolutismus vádját még érthetlenebbé teszi, hogy nálánál senki jobban nem tudta becsülni a segílyt, melyet az olygarchia túlkapásai ellenében a köznemesség és nép nyújtott. A roszul értesült nemzettől, vagy a kihágó hatalmasok szándékos rász akaratától, az országgyűlésen apellálhatott mindig legbizodalmasabban a jól értesült nemzethez. Ő vette legelőször észre az országgyűlések beleegyezésének fontosságát, különben nem előzte volna meg utódait és nem haladta volna túl korát azon intézkedés megtételében, hogy szónokok, némileg fejletlen hasonmásai korunk parlamenti minisztereinek, védjék az előterjesztéseket, czáfolják meg a támadásokat. A nádori intézményt szabatosan kifejlő végzeményében sem árul el valami absolut rohamokat Mátyás. Egyeduralkodása inkább fictiv, hogy úgy

mondjam a nemzet bizodalmból ráruházott volt, s így tényleg azt kellőleg korlátozva találjuk törvényekben és országgyűlések tartásában.

Merészség, azaz igazi nevén, szédelgés azok lármája, kik az „erős kéz” kormánya alatt napjainkban Mátyás „nemzeti absolutismusát” hozzák fel politikájuk mellett. Mert föltéve, hogy való ez absolutismus, ma bennünket ilyenekkel csak a függetlenség ténye ajándékozhatna meg. Ilyenre pedig ép azok nem gondolnak, kik conservativ ideáik mellett találó példákat nem bírnak kiaknázni történelmükből. Ha ők visszautasítják még lehetőségét is oly állapotnak, midőn Kossuth Lajos szavai szerint egy európai vihar lesöpri a magyar király fejéről az osztrák császári koronát: kár álmodniuk nemzeti absolutismusról, melynek föltétele nemzeti királyság a legjobb esetben is. Bár bírhatnánk ma is egy Mátyáshoz hasonló királyt, ki felelős minisztériuma által, a nemzettől nyert általános bizodalom folytán, a fictiv absolutismus erejével kormányozná az országot. Talán sehol sem volna arra jobb mód, mint nálunk. A legelső ministerium, mely a bajok sokaságából kivezet, a nemzet politikai méltóságát, szellemi és anyagi jólétét az önállóság céljainak megfelelőleg biztosítja, szerét teheti ily fictiv absolutismusnak, mely a határtalan bizodalom ajándoka. De míg a toldozó-foldozó rendszer apró emberkéi szédületes gyorsasággal vezetik a romlás felé, el lehetünk készülve folytonos kormányválságokra, mégha ezerszer kívánatosnak tartják is némelyek a conservativ állandóság uralmát. Ily eszmei absolutismust gyakoroltak egyes államférfiak Angliában és Amerikában is, gyakorolta nálunk legutóbb Kossuth. Valahányszor az általános bizodalom ez absolutismusokat megengedi, jele, hogy a nép elégedett és kormánya jól vezet. Ekkor valami természetes, hogy az ellenőrzés, ellenvetés, vita és harcz, kiesnek szerepökből, s elindulnak hódolni a lángésznek.

Bár még erélyesebben járt volna el Mátyás a főurak egy faja iránt, mely kötelességeit elhanyagolva csak azt leste, hol nyílik alkalom zsarolni és gyarapodni. Néhány oly democraticus érzelmű fejedelem és Magyarország meg

van kímélve a gyásztól, mely Mátyás halála óta folvást beborítja.

Az állandóság fentartására hivatott aristotratia okozta legtöbbször vesztét e hazának. Az ő versengésök, kapzsiságuk és önzésök buktatta meg Mátyás legméltóbb utódját és emelt helyébe bábokat a királyi polczra, hogy a macskák látszhasanak vele. A jobbágyság sorsát ez aristocratia kegyetlen kincsszomja nehezíté meg; az ő gyalázatukra írá történelmünkbe a fekete enyészet a pórlázadás drámáját, s az ő gyalázatukra lett „hős vértől pirosult gyásztérre” Mohács.

Ért más népeket is nagy csapás, de kiheverték, elfeledték. Hazafiúi kegyeletök legfőlebb sajnálja a kiontott vért, hazafiúi büszkeségek pedig boszús a vereség szégyene miatt. Nekünk nemcsak szégyenleni, nemcsak érzelegni, hanem szenvedni kellett Mohács miatt. Főbb volt az nekünk, mint egy harczy temető, mely királyunk életét és ezerek tetemeit fedi: nemzeti hanyatlásunknak meddő küzdelmeinek ott veti meg alapját a „nagyok” romlottsága.

Forgassátok a történelmet, s ha akadtok aristokratiára, mely többet ártott volna nemzetének, a magyar kezdetleges democratia lesz az első, mely térdet hajt, a „jók és jelesek” uralkodása előtt. De a mi Mohácsot megelőzi, egy király megaláztatásának, szegénységének összes jeleneivel, az aristocratia aljasságának vérfagylaló részleteivel, a mi Mohácsot követi az orosz behívását pecsétlő világosi catastrophaig: az több mint a bűnök, több mint a hibák, az a gázságok lánczolata.

Más államokban egy babérkoszorú elég kibékíteni múltjával a harczy vereséget szenvedő népet; más országban a dicsőség és hazafiség emelkedettebb mozzanatai körül kezét szoríthat a democratia az aristokratiával: Magyarországon Mohácsnál válnak el útjaik, a német párt és nemzeti párt nem találkoznak össze soha. A köznemességet és népet mint a democratia képviselőjét, a szabadságharczokban politikai tusákban megnyílt sírok és börtönök árnyai választják el az aristocratiától, mely önhasznáért politikában és csatatéren a nemzet leverésének leghatalmasabb tényezője volt.

Ne értsenek félre. A vád éles és egyenes, de nem akar igazságtalan lenni. Midőn az aristocratia ellen fordul, nem érti azokat is, kik családi traditióik, fenkölt nemességek, emberies gondolkozásuk által kiváltak az aristocratia sorából és szolgálták a nemzet ügyét. A Zrínyiek, Frange pánok, Rákócziak, Bercsényiek, Batthyányiak és mások nevét mindig tisztelettel fogja emlegetni a szabadelvű tábor, mint olyanokét, kik mindenüket áldozatul hozták, hogy szolgálják a haza ügyét. A kivétel azonban még nem szabály, sőt ez esetben a kivétel csak azt bizonyítja, hogy az aristocratia köréből hódítja időszakonként a hazafiság és szabadelvűség elsőrendű bajnokait. Még pedig, hogy mily nagy veszteséggel saját családi és személyes érdekeikre nézve: azt tragikus történetük bizonyítja, Hol vannak a Zrínyiek, hol a Rákóczyak, Tököliek? Kérdezzétek meg a bécsújhelyi vesztőhely, Kis-Azsia és Rodostó halottjaitól. Hol vannak többi jeleseink, kik a szabadelvűség első hitágazatáért, az állami önállóságért annyit áldoztak? Hatalomban, vagyoni jólétben, családjuk virulásában vették talán jutalmát lelkesedésüknek s a haza ellen fondorkodók, a közszabadság ellen harcolók fölött élvezik a dicsőséget és hálát, melynél nekik egy nemzet adósuk?

Gyűlöletes munkára vállalkoznék, de a történeti igazságszolgáltatás érdekében járna el, ki a történet folyamán gombolitaná le némely hangzatos nevű aristocrata családok gyarapodásának és emelkedésének okait az utolsó három századon keresztül. Ha engesztelődésül nem is volna a legjobb mód feltüntetni, hogy szabadsághőseink örökét, bujdosó hazafiaink vagyonát kik foglalták el és minő érdemekért nyerték meg: de arra igen alkalmas mód volna, hogy illő világításba helyezze aristocratáink nemzetellenes magatartását.

A mohácsi vést előkészítő főurak nagyon jól tudták értékesíteni a csaták vészéből kivont bőruket. Vásár és alku meg volt rá a Ferdinánd utódlását biztosító szerződésben, s egyéb feladatuk sem akadt II. Lajos tetemeinek eltakarítása után, mint a királyi székbe ültetni az idegent, hogy a támasztott belviszály zavarosában mentől dúsabban

harácsolhassanak. Ekkor veté meg első alapját a német párt, mely utóbb kapott mindenféle dísznevet az önállósághoz ragaszkodók részéről, családi hatalmának és vagyonának.

Ezentúl az önzők és gonoszak mindig tudták, hol keressék föl az előnyeket, melyik táborban nyílik a jutalom kitüntetés és vagyon, melyik táborban jószág-elkobzás, száműzés és börtön. Tudták azt is, mivel lehet szép czimet, okos mentséget találni a legalávalóbb szereplésnek. Ferdinánd trónra léptével kezd udvari befolyáshoz, hatalmi előnyökhöz jutni az „e s z é l y e s” politikusok pártja.

S miben áll összes eszélyök? Abban csak nem, hogy tudták forgatni a köpönyeget, abban sem, hogy a német érdekek legyezzetésével, a nemzeti párt tagjainak kárán megvagyonosodtak; de még abban sem, hogy volt gondjuk rá a legalkalmasabb pillanatokat felhasználni a nemzet erőfejtéseinek kijátszására: árulgatásra és támadásra.

Nem abban állt, mondták ők, mondják újkori követőik, hanem abban, hogy az önmagában fenállani nem képes Magyarország számára „politikai eszélyök” szerezte meg a német szövetséget.

Lám még kisül, hogy e politikusok a szerzett kitüntéseken és anyagi hasznon kívül, emlékoszlopot érdemlenek a nemzetől, mely őket megtagadta.

Ám jó, vessünk fátyolt az urak magán hasznára és vegyük föl, hogy az önérdek örve alatt, a legmelegebb hazafiúi szív dobogott; tegyük föl, hogy a kapzsiság lelkiismeretlen számításain túl, még hazafias gondolkozás is helyet foglalt politikájukban: igazolva csak a tények által lehetnének. Ellenök sokkal jogosultabb a kérdés, mint bármely más politikai irány ellenében: biztosították-e Magyarország fenállását, midőn hozzákötötték egy idegen államtest és idegen uralkodó különváló érdekeihez. Ezer meg ezer tény, a nemzetközi fordulatok jelenségei, közéletünk változatai kiáltják feléjük: „nem.” Általuk és miattunk Magyarországnak már neve is rég elenyészett volna, nem a belső föltételek hiányában, hanem az ő eszélyök által nyakunkra tolt szövetség erőszakoskodásai és az ő politikájuk folytonos hazafiatlansága miatt.

Politikai eszélyök ellen szövetségek halmozta össze a legkétségbevonhatóbb bizonyítékokat. Szövetségek volt ugyanis az, mely soha meg nem szűnt veszélyeztetni önállóságunkat, s irgalmat nem ismerő gonoszsággal rombolta össze országunk erkölcsi és politikai érzékét, dúlta fel szellemi és anyagi jólétének forrásait.

Nagy politikai hazugság, a történeti tényeknek arczátlan tagadása tehát az állítás, hogy eszélyes volt a német szövetségben keresni támaszt Magyarország fenállásának biztosítása végett. Csalóknak és haszonlesőknek szükségök lehet ezzel indokolni saját eljárásukat, de a történelem mégis csak azok politikája mellett bizonyít, kik szívós alkotmányküzdelmekkel és önállósági harcaikkal szövetségek körmei közül megmentek a gyakran vonagló áldozatot.

Soha népnek nem volt kedvezőbb alkalma kiismerni mit tartson a körmönfont politikusok hazafiságáról és becsületérzetéről, mint a magyaroknak. Létét, jövőjét tették ezek a szerencse kockára valahányszor paktálni kezdtek nyíltan vagy titkon jogai fölött.

Magyarországot a szó teljes értelmében az „eszélyes” politika-korszakról korszakra ünnepelt alakjai tették ki a bukásnak, s hogy megmenekült a följe nehezedő végzet alól, az kizárólag ama radicalis férfiak érdeme, kik elejétől kezdve tisztában voltak a szövetség hasznával. Az még csak a végnek kezdete volt, hogy a Habsburg ház jogarát kiterjesztették hazánkra, a többi jött egymásután az „eszélyes” politikusok utódainak beleegyezésével. Jogot jog után adtak fel, mihelyt a nemzeti pártot legyűrhették. A szatmári békét követő két országgyűlésen épenséggel törvényeket alkottak a hazafiak üldözésére, nem volt oly kívánat, melyet nem teljesítnek vala, csakhogy loyálisukkal, eszélyességükkel megtartsák a szegény kurucz bujdosók bitorolt jószágait.

Mivé gyúrták volna ez „eszélyes” politikusok a nemzetet, hová sülyedt volna józanságuk vezérlete alatt e haza: arról fogalmat ad magatartásuk az alkotmány veszélyeztetésének időszakában. Elmentek hízelegni az önkénynek, kegyelmet koldulni a zsarnokoktól, katolikusabbak voltak az udvarnál, álnokabbak a jezsuitáknál. Vagy ha már nagyon

neki melegedtek a hazafiságnak sutra, bújva hunyászkodtak meg az ellenséges álamlat tartama alatt, hogy aztán a vilámlás és dörgés által megtisztított levegőben, előbújhassanak kétkulacos szolgálataik jutalmát felszedni a békében, így váltak a helyzet uraivá a conservatively s mentek egy bittal kezőkben a világot bekoldulni, kik a hatalom haragját uszították magukra küzdelmeikért.

Még a Kátay uramhoz hasonló merészebb intrikusok, kik a nemzeti ügy vezérbajnokainak oldala mellett léptek összekötetésbe a reactio fészkevel, legalább fejökkel játszottak, s vagy a kassai piacon vették árulásuk büntetését, vagy az ónodi gyűlésen aprózták őket fel, mint Rakovszkyt és Okolicsányit. De voltak náluknál sokkal ügyesebbek. Illésházyt ma egy rangban említik Deák Ferenczcel, s észre sem akarják venni, hogy ezzel a „haza bölcsét” alacsonyítják le. Alkalmasint kevés értéke van lelkiismeretes vizsgálódásaik előtt a vádnak, hogy Illésházy, mint ügyes diplomata elfogadja Bocskaytól a dunamelléki vármegyék főkapitányságát, de mindjárt ír. Mátyás főherczegnek, hogy e hivatalt a király érdekében fogja fölhasználni. Kap is rögtön Mátyástól egy levelet, melyben biztosítja, hogy „a császár és ország érdekében teendő szolgálatainak, a már kezei közt levő okmány szerint, bőséges jutalmát veendi.”

Kár, hogy a szolgálalkúség kapcsolatosan még Homonnay György gyei és Forgách Zsigmonddal nem helyezi egy sorba. Amazzal, hogy bő anyagi haszonért szerződést köt a nemzeti ügy megbuktatására, emezzel, hogy a lengyelekkel alkuszik a szász és oláh fölkelők segélyezése végett a magyarok ellen. Mert hisz ha csak hasonlatokkal vélik a kiegyezés bölcseletét megmenteni a támadásoktól, válogathatnak, nem szűkölködünk a példákban. Jó lenne azonban ügyökre, ha óvatosabban élnének ez eszközzel, különben az eszélyt meghurczolják a közönséges önérdek szennyében. Még mint ellenfél som tanácsolom nekik, hogy Pálfit és Károlyit a szatmári béke megkötésének tényeért glória között vonszolják meg a kiegyezés bölcsészetének igazolásáért. Nem szeretném magam sem, hogy Deák Ferenczről az egyetlen nimbust, az önzetlenség nimbusát leránczigálják. Hadd le-

gyen legalább egy alakunk, kire elmondhassa a nemzet, hogy tévedéseiben sem vakítá el a személyes haszon. Sem Pálfiról sem Károlyiról nem lehet ugyanezt elmondani. Pálfinak a szatmári béke mellett kifejtett működését nem a magyar szempontok szerint kell megbírálni, ő császári tábor nagy volt, s mint ilyen harczolt nemzetének ügye ellen; Károlyit pedig csak akkor látjuk a szabadságért küzdeni, midőn, az első kurucz csapatoknak szétveréseért, nem kap semmi jutalmat Bécsben, hova fölmege dicsekedni. Károlyi azon kívül veszt jelleméből, mikor esküje ellenére Rákóczy parancsát megszegi és saját családjának biztosítása után, alkudozásokba bocsátkozik. Minek keresik hát ez emberek eljárásában a hasonlatot Deák Ferencz eljárásához, noha már csak a nemzetközi viszonyok és Ausztria helyzetének különfelesége is önálló megbírálást tesz szükségessé.

A nemzetközi helyzet Mohács után leginkább a terjeszkedő török részéről tette kétesse Magyarország állami-ságát. De e helyzet, minden veszélyessége mellett sem válik a magyar nemzetnek oly kárára, ha önállóan fejt ki erőit, mint vált a német szövetség. A törökön a vegyes házból származott királyok alatt mindig tudott győzedelmeskedni a magyar. Nem levén elforgácsolva erői, harci vitézségével az egész nyugatot megmenté a török csordáitól. Hosszasabb uralkodásra csak azután tett szert, a mikor ben meg volt hasonolva a nemzet, német részről pedig több gondot fordítottak leigázására, mint a török kiűzésére. A valószínűség minden körülménye a mellett szól, hogy Magyarország a török ellen saját magára hagyatva is jobban megvédi országát, mint hűtelen és rász lelkű szövetségesének segélyével. E körülmények mellett Europa keresztény státusainak segélyére a végső ökölharcban mindig számíthatott volna hazánk vagy legalább biztosíthatá magát a felszabadulás órájáig afféle szerződések által, mint a nálunk jóval kisebb Erdély. E szerződések révén úgyszint több jogot és szabadságot élvezett Magyarország is a török iga alatt, mint a német szószegő gázság részéről. Tudvalevő dolog, hogy a török által meghódított vidékeken kevés változást szenvedett a nemzet politikai élete, s alkotmányos jogai

tekintetében sem szenvedett erkölcsileg és politikailag csorbát. Úgy szólván nyom nélkül veszett el a török uralom, s csak a sarczok éreztették meg, hogy pogány ellenséggel van dolgunk. E sarczolásban azonban semmivel sem voltak kíméletesebbek a felső vidékeken garázdálkodó zsoldosok, s a legdurvább basa sem érte utói Caraffát a brutalitásban. Alföldünk anyagilag sokat szenvedett, de még sem annyit, mint a felföld, hol a politikai élet folytonos megszakításán felül, majdnem az utolsó szálig irtották ki a magyar nemességet.

Egészen természetes alapja volt nálunk az előszeretetnek, melylyel a törököket a németek fölött kitüntettük. Az ő cultur-missiójuk barbár volt Mahomed janicsárainak hódító vágyához képest. S lelkök rajta, hogy Magyarország a szellemekben és anyagiakban annyira hátramaradt, mennyire a török uralkodása alatt nem juthatott volna. Ha mást nem, politikai életünket megmentjük a terhes rázkódtatástól a török ellen, ha nem többet egy Deák-féle kiegyezést okvetlenül megköthetünk még Zápolya János idejében, s hozzá biztosítva lehetünk, hogy szívtelenebbül nem aknázzák ki gyarmat helyzetünket. Sőt inkább arra számíthatunk, hogy czikkeinkkel mi látjuk el kelet piaczat az osztrák helyett, ki egy csapásra két legyet ütött. Megszabadult az alkalmatlan magyar versenytől, a törököt a magyarral, a magyart a törökkel győzte le.

„Csupa-merő föltevések” fogják ellenvetni. De hát akkor, meg micsoda az állítás, hogy a magyar fenn nem állhatott, az osztrák szövetség nélkül? Igazuk van, ha csupán feltevés a valószínűséggel és tényekkel igazolható ellenvetés, az övék nem is föltevés, hanem az igazsággal ellenkező ferdtítés egy gyáva politika mentségül.

Különben meghiszszük, hogy ők józanabban és pontosabban tudják kiszámítani, mily hasznót hajt az osztrák barátság. Egy csomó czímeres állat, egy csomó szép jószág meglehető számítani adatokat nyújt számításba venni e hasznót. S utóvégre bármit mond az önzetlen hazafiság, számító politikus nem lehet, ki ujjain nem hozza tisztába: mekkora nemzetgazdasági előny hárul a nemzetre, az ő eszélyességének kalkulatióiból. Mert hát azt mondják a jó nemzet-

gazdászok az egyesek jóléte által emelkedik az összes jóléte is. A mi politikai műnyelven annyit tesz: csak én gyarapodjam, a többit vigye a fránya. Nálunk ez a nemzetszabadság fizeti ki magát legjobban és ez a politika van hivatva fölboldogítani az elrongyolt hazát. „Józság és eszélyesség” jellege, ennél többet édes magyárom hogy is kívánhattál. S azért jól figyelj, nehogy hallgatni találj a nemzeti hóbortra és vadságra, mely elődbe állítja azok emléket, kik hóbortjukkal és vadságukkal mentették meg életemet az örvénytől. A „józan és eszélyes” politika harcosainak mindig sikerült államtestedet a ravatalon nyújtóztatni ki s csak a szilaj nemzeti féktelenség volt oly bátor, hogy Aeskulap és Loyola politikai tanítványit elűzze orvosságos üvegekkel és körösi szentelt vizökkel, melyek a becsületes orvosok szereitől és becsületes gyóntató atyák kenetétől abban különböztek mindenkor, hogy mérgesek és ártalmasak. Méregkeverők és sátánok így keverednek a politika csodatevői gyanánt betegágyadhoz s ha egykor haláloed órája üt, azt egyedül nekik köszönheted.

Ne hidjétek, hogy a szenvedély szól e sorokból. Szenvédélyhez nem kell tapasztalat, elég a pillanatnyi érzelem, a nemzeti hiúság már sok. Ahhoz hogy politikai okokból megtámadja valaki az irányt, mely java részben oka nemzetünk lenyűgözésének: nem kell három század anyagi és szellemi martyriumát állítani az életrevaló ország elé. Untig elég hivatkozni, hogy a függés nem önállás, politikának pedig nem politika, mely ennek ellenkezőjét hirdeti, mégha anyagilag nincs is kára egy országnak az alárendelt helyzetből s mindössze büszkesége kényszeríti politikailag fölemelő aktióra. Ott azonban, hol egy iszonyatos hátramaradás, egy pokolbeli múlt szól az önállóság, és a nemzet által kivívott küzdelmeknek eredménye azok lehetősége mellett: ott a tapasztalásnál aranyszájúbb Demosthenest elő nem varázsolhat a legjogosultabb szenvedély sem.

Igen, de józan politikusok kétségbe vonják a következtetést, melyet némelyek a nemzeti küzdelmek időszakos eredményeiből vonnak le. Szerintök a „józan” elemeknek kö-

szönhető, hogy a küzdelmek eredménytelenül nem zajlottak le.

Szép volt tőlük a megerőltetés, de az a bibéje mégis, hogy magában hordja az elitélést. Azok a „józan” elemek kettős bajt okoznak. Velök számra is kevesebb és megtörtebb a nemzeti párt s ez még a csekélyebb baj. Nagyobb ennél, hogy az ő kishitúségük megosztja, lefegyverzi, elnyomja azok buzgalmát, kik őket hajlandók volnának követni. E két bajból fejlődik le rendszerint a nemzeti küzdelmek közvetlen meddősége. Bár az eredmény, mi utánok elmaradhatlanul beáll a passivitásában is ruganyos nemzeti erőnek utóhatásai alatt, tisztán a nemzeti szabadelvű pártnak tulajdonítható.

Bocskay kitartása eredményezte a bécsi békekötést, Bethlen szívós harcza a nikolsburgi és bécsi békeszerződést, Rákóczy György felkelése a linczi békepontokat, II. Rákóczy Ferencz szabadságharcza a szathmári békekötést, Kossuth Lajos erőfeszítése az 1867-iki kiegyezést.

Szükségtelen fejtegetni, hogy az egyes békekötések által előidézett kedvezőbb fordulat nélkül, melyek tisztán a „nemzeti visszahatás” műveként tekinthetők, a már előbb elzsibbadott nemzeti önérték, végkép elalélt volna a rá egyre súlyosabban nehezedő önkény hatása alatt. Az önbizalmat nevelni, az öntudatot fentartani egyedül a nemzeti párt volt képes, a conservatív párt pedig vagy egy követ fujt a bécsiekkel, vagy elzárkózott kedélylyel tekintett a fatumra, mely Magyarországra ráborítja a szemfödelet.

A conservatív politika csúszómászó embereinek gyakran volt terök éltrevalóságuknak jelét adni. Ha valóban oly igaz hívei a nemzet ügyének, tehették volna több ízben, hogy a conserválás által védik meg a szabadelvű párt küzdelmei folytán nyert vívmányokat. Ők azonban a lezajlott nagy események nyomása alatt kivívott szabadságot cynikus egykedvűséggel dobják el maguktól s elkövetnek mindent a loyális fitogtatása kedvéért, hogy a roppant áron időről időre visszaszerzett jogokból leengedjenek. Az egyes békekötések után tartott országgyűléseken, mint üldöző rász szellem jönnek elő, bizalmatlanságot hinteni a nemzeti királya

közé s ha ez nem sikerül, legalább az általuk indítványozott törvényekben igyekeznek megsemmisíteni az alkotmány biztosítékait.

Nem marad el e párt egyetlen egyszer sem, mihelyt a levért nemzeti pártot alig néhány újonnan hódított tagja képviseli magvető gyanánt, az országgyűlésen. Leggyalázatosabban a szathmári békét követő korszakban viselik magukat a „józan és loyális” hazafiak. Negélyezett loyaltásuk, az udvarnak teendő szolgálatok ürügye alatt, visszautasítja a szathmári békekötés becikkelyezését. Azt hinné az ember, hogy egyéb czél sem lebeg előttök, mint hízelegni fölfelé, holott a nyomorultakat a legpiszkosabb önérdék vezeti a loyaltás negélyezésénél. Az ily politikusok iránt tisztes gyöngédséggel viseltető Horváth Mihály következőleg ír rólok:

„Ezek látván, hogy a békeokmányt a király megerősítése után megváltoztatniuk többé nem lehet, annak legalább is a törvénykönyvbe felvételét akarták megakadályozni, hogy ahhoz utóbb, ha csak a volt felkelők s a fejedelem közt létrejött szerződés gyanánt, mintegy magán jogtény marad, akár törvényhozási, akár folyamodási utón még hozzá férhessenek s azt részletenkint foszthassák meg érvényétől. E tekintetben annál kevesebb tartózkodásra, vélték magukat kötelezetteknek, minthogy a közjogokról a békeokmányban különben is csak általánosan tétetik szó; attól tehát e jogokra nézve nagyobb biztosítást nem is vártak, mint a már létező törvények vagy hitlevelektől.”

Ez urak tehát reaktionariusabbak voltak magánál az udvarnál, melynek a kedélyek megnyugtatása és az utreehti congressuson tartandó előterjesztései végett, érdekében állt a békeszerződést törvénybe ígatni.

„S így történt aztán folytatja tovább Horváth Mihály hogy azon urak is, kik előbb oly zajosan kívánták a szerződésnek ha nem is teljes elvetését, mi a királyi megerősítés után már lehetetlen volt, legalább kihagyását a törvénykönyvből, kénytelenek lőnek megengedni, hogy az a törvényhozás által mégis tárgyalassék.”

„De ha ebben végre is engedni kénytelenítették ezen

urak, mindazonáltal nem mondtak le szándékokról, a szerződvényt lehetőleg meggyőznie. A módot erre most ama formában keresték, mely alatt az a törvénykönyvben királyi szentesítés alá terjesztessék. Mellőzvény ugyanis azon módot, mely a bécsi békekötésnél követtetett; a szerződvény egyes pontjait vették majd egy, majd más alkalommal s tekintetből tanácskozás alá s külön alkottak rólok oly törvény cikkelyeket, melyek aztán a felkelés részeseinek több tekintetben hátrányára váltak!”

A gyönyörűséges bandának kapzsiságát nem elégité ki, hogy a bujdosók jószágait elfoglalták s mindent elkövettek, hogy a külföldről visszatérni szándékozó szabadságharcosok kegyelemben ne részesüljenek, hanem hoztak még törvényeket is azok sujtására, kiknek valaha eszökbe jutna a magyar alkotmányról elmélkedni. Végezték például, hogy a felségsértést az ő magyarázatásaik szerint elkövető atyának „valamennyi ingatlan és ingó jószágai, minden bármikorú gyermekeinek s rokonainak kizárásával koboztassanak el, csak a hűségben állhatatosak jogai és követeléseit maradván épségben.

A politika orvvadászai ekkép csináltak gazdagon jutalmazó tökét „állhatatos hűségből,” nem lévén egyéb céljuk, mint koppasztani és orozni.

Sok még szereplő hírneves conservatív család veti meg ez alkalommal gazdagságának és tekintélyének alapját. És a sorsnak nem a legczukrosabb satyrája az, hogy a kuruczok vagyonán fölemelkedett családok, saját osztrák pártiságuk mellett is, a nemzeti pártnak köszönhetik- befolyásukat és jószágaikat? Ha azoknak a kuruczoknak eszökbe jutott volna conservatív uraink elődeinek példájára feledni hazát, feledni nemzetet és beállanak a bécsi kormány zsoldjába egyengetni az utakat, igen sok conservatív-Deákpárti mágnás sülyedt volna le elődeiben az ekeszarváig. Helyettük kuruczok rakták volna zsebre a vér és árulás díjjait; helyettük kuruczok foglalják el az udvarnál a legbefolyásosabb állásokat s ők minden esetre meglesznek fosztva a legalább való élvezettől: szerencsétlen hazafiak vagyonán felvergődni, hazafiatlan politika által befolyáshoz jutni.

Vérszemet kapva e derék urak, folytatják a hosszabb szünet után megnyílt országgyűlésen is támadó és rabló portyázásaikat. Törvényt törvény után a legreactionariusabb szellemben alkotnak meg, tanácskozásaik, végzéseik éle a nemzeti párt ellen van intézve. Gúnyolják, szidalmazzák és terrorizálják, csakhogy kitüntessék, mily bátor hősök az udvarral szuronynyal és pénzzel hátuk mögött, a nemzeti célokhoz ezentúl is ragaszkodó, de elnémított politikusok ellenében.

„Mi egyébiránt ezen országgyűlés általános jellemét illeti végzi leírását Horváth Mihály épületesnek azt, fájdalom épen nem mondhatni. Az udvaripárt, mely Rákóczy fölkelése alatt Bécsben keresett volt menedéket, a kormány tekintélyére támaszkodva, zsarnoki elbizakodottsággal foglalta el a tért, s tolt a maga reactionarius szellemét, a még ugyan többségben levő, de a fölkelés szerencsétlen vége által megfélélnkített nemzeti pártra. A szabad szó egészen elnémított a gyűlések teremében, s azt csak amaz urak vették igénybe, majd pártcéljaik, önzésök, s boszujok érvényesítésére, majd az udvar kényuralmi céljainak támogatására. Szinte a nemtelen káröröm szól azon általok keresztül vitt törvényekben, melyek által a felkelésnek kibujdosott fejeit s tagjait személyeik s javaikban sújtották; az elfojtott fölkelést, melynek mégis a legbecsesebb nemzeti jogok megmentését köszönhetik vala, méltatlanul bélyegezték; a felkelők gyűléseinek, s azok minden rendeleteinek s intézkedéseinek, voltak légyen azok bár jók és hasznosak, még nyomát is kitörülni igyekeztek a nemzeti életből.”

Célzatosan idézem e sorokat Horváth Mihály történelméből; célzatosan állapodtam meg hosszasan a szatmári békét követő reactionarius országgyűléseknél. Szükségem volt a forrásra és jellemzésre azok ellenében, kik nem átalják örökön örökké a szatmári békét követő alkotmányos korszak pásztori napjain legeltetni emlékezetöket. Mámoros újrázással kiabálják cigányzene és furulya szó mellett, hogy íme a szatmári békét követő idők fölelevenedtek.

Igazuk van, alig némi részletet kivéve, és a változott, viszonyokat leszámítva, az idylli órák ránk virradtak újra

A párt, mely a megyékben mindent elkövetett 1848 előtt a szabadelvű nemzeti áramlat elfojtására: kedélyesen graszál országházunk tanácskozási termében. Az emberek, kik segítettek uszítani a bécsi kamarillát, behozták a muszkát, az államférfiak, kik megszöktek a veszély elől, midőn a nemzet erőfeszítéseket tett szabadságaért: megteremtették aki-egyezeit, megvonták a küzdőktől az erkölcsi elismerést, felállították a legreactionariusabb tanokat, hoztak a nemzeti szabadelvűséget kijátszó törvényeket, conservatív álláspontjuknak megfelelőleg szorították meg a választói jogot, terrorizálták a választási szabadságot, leengedtek és lealkudtak a legfontosabb jogokból, szédelő loyaltással vontak fátyolt a nemzeti törekvésekre, 15 mindezek tetejébe nem feledkeztek meg a nemzet elpocsékolt vagyonából illő jutalmát venni „állhatatosságuknak.”

Ugyanazon rugók, ugyanazon politikai eszközök vezetnek most is legnagyobb részt a meggazdagodáshoz, ugyanazon hanyatlásba taszítják újra a nemzetet.

Becsmérelni a haza elsőrendű szabadsághőseit, kitüntetni törekvéseik céltalanságát, dicsőíteni az elvtelenséget, megragadni a hirtelen gyarapodás legönzőbb és legerőszkosabb módjait borba és vérbe fojtani, a hol lehet elnémitani, vagy lekenyerezni a haladni vágyó mozgalmat, ezt tartják napjainkban is a politikai eszély legcsalhatatlanabb jelének.

S mi tagadás a mai szereplőktől nem lehet megtagadni, hogy sokkal eszélyesebbek, már a mennyiben a poltronsággal keresztezett ravaszságot annak szokás tartani, mint voltak a szatmári béke korszakától kezdve a legújabb időkig folyvást előzőik. Azok nyersebb következetességgel, csiszolatlanabb őszinteséggel futottak a hatalom szekere után és kapták le róla, mi kezök ügyébe akadt, a jelen korszak szereplői ellenben már sokat fektetnek a látszatra, gondjuk van még a névre is. Előbb egy önzetlen államférfiú nevébe kapaszkodnak, s Deákkal fedeztetik reactiójukat és haszonléseiket; később, midőn a visszaélések tömege, s az általános romlás már a név által sem fedezhető, a kiéhezettett balközéppel megszorodva, tetszetős nevet adnak pártjuk-

nak. „Szabadelvű” az új cím, melynek takarója alatt a régi megcsontosodott conservatív irány folytatja tovább üzelmeit.

Hogy a mostani korszak tart-e oly sokáig, mint a szathmári béke utáni tartott, az még bizonytalan. A fáradtságot és eszközöket nem kímélik most sem, hogy eltartson akár ítélet napig. S az is bizonyos, hogy ha sokáig megélhet az újabban megerősödött corrupt politikai irány: hazánk a régi módra hanyatlik fokról fokra a Mára Therézia alatt tapasztalt nemzeti sülyedés niveaujáig.

Gyors volt a sülyedés akkor és gyors most, Pálfi Miklós nádor, Koháry István országbíró és utánok a főrendek csaknem mind, a nemességnek pedig a leggonoszabb része maga adta a példát a vallásügyi törvények kijátszására. Az udvar aztán a példát tovább fejleszté. Tanácsosainak ösztönzésére tette magát túl az alkotmány csak imént elfogadott szabályain, s háborítatlanul foganatba vette az igazgatásnak osztrák chablonok szerint való rendezését.

E korszakban adták fel első ízben, függetlenségünkre végzetes módon, a magyar kormányközegek önálló jogait, s nem hogy ellenállásra találtak volna e miatt, ele sőt maguk a magyar urak segítették legjobban a bécsi politikát terveiben. Az ország első tisztviselői beleegyeztek a királyi helytartótanács felállításába, mely az akkori időkben, kormányunk régibb függetlenségéhez képest olyan intézmény volt, mint a delegatiók az 1848-iki alkotmányhoz képest. A helytartótanács rendezésénél az volt az elv, hogy még látszatát is kikerüljék, mintha önálló magyar kormányt akarnának teremteni. Egy provinciális kormány jellegével ruházták fel, s egyúttal gondoskodtak, hogy az idegen befolyást le ne vetkőzhesse soha. Bécsből jött rendeleteket kellett végrehajtania tekintet nélkül arra, törvénybe ütköznek-e vagy sem, megegyeznek-e a magyar érdekekkel vagy nem. „És nehogy valaha csak kísértetbe is essenek érvényesíteni a kormányzékot megalapító törvény ama rendeletét, hogy e tanács semmi más udvari kormányzékától nem, hanem mint királyi tanács egyedül ő felségétől függ,” ott ült minden tanácskozásaikban egy német tanácsos, mint biztosa a

bécsi császári kormánynak, ellenörködve a kormány célzatainak, szándékainak pontos teljesítése fölött.”

Ép úgy, mint jelenleg a közös ministeriumok és delegatiók útján, akkor a helytartótanács által „igyekeztek belopni” német kormányférfiak a „legfontosabb nemzeti érdekek, a pénz, hadsereg, kereskedelem, külviszonyok ügyeiben a t ö r v é n y t e l e n idegen befolyást.” A különbség az a k k o r és most közt abban fekszik, hogy akkor csak törvénytelenül belopni, most törvényesen alkalmazni lehet a befolyást, s így a mi akkor elnézés volt a drágalátos hazafiak részéről, most egy öntudatosnak nevezett politikának képezi sérthetetlen alapját.

S jöttek lassanként a nemzetgazdaságunkat aszály, ragya és fagnál ezerszerre jobban pusztító intézkedések. Iparunk és kereskedelmünk ellen már III. Károly kezdte az irtóháborút, s az általa kezdett művet folytatta Mária Theresia, kiért a vitéz magyar nemzet vérén kívül, még nyelvét is feláldozta.

Mária Theresia alatt, mikor még a veszély miatt, fut, fát ígérnek Bécsben, s hajlandók a magyar kormányt önállósítani, a nádor és primás tanácsain szenved hajótörést, az Eszterházy József országbíró által pártfogolt terv. S innentől kezdve a szokottnál jobban bizonyul be, hogy magyarok ássák a magyarnak sírját. A központosításnak és elnémetesedésnek nincs hatalmasabb tényezője a főúri osztálynál, mely az udvari pompa és hízelgés közt elfeledi kötelességeit, s egészen a halál torkába taszítja a nemzetet. Reform reformot követ Magyarországnak beolvasztására. A „Commercién-Rath” tatárpusztítást visz véghez közigazdaságunkra, s a mit a nemzeti öntudat lehetetlenné tesz Kolonicsnak, sikerül Mária Theresia kormányának. Magyarország elkoldusodásának megvetik az ágyat, s alkalmasint el is vonaglik ott, mint rabszolgája az osztráknak, ha a nemzet ösztöne néhány tagjában idejekorán föl nem ébreszti a haladási vágyat. Conservatív főurainktól ugyan bízvást tehetek volna kényök-kedvök szerint, mert hisz magyar főúri osztály már nem is volt, s csak egy sybarita faj gavalléroskodott a külföldön magyar név alatt szellemileg testileg

elkorcsosodva, kész szolgájaként bárminő rendszernek, s jószágainak jövedelmén kívül megvetve mindent, mi magyar.

A „patrióták” és „demokraták” haladó pártjában domborodik ki első ízben a liberalismus, az „aulikusok” pártjának csökönyös irányában pedig marad a mi Mohács óta volt: német s illetőleg osztrák párt.

A patrióták mérséklete s a demokraták radicalismusa egyaránt magyar nemzeti talajon mozog. Szabadelvűségük az irány óvatosabb vagy merészebb volta mellett sem felel, hogy a vezérfonálnak nemzetinek kell maradnia. Egyik az alkotmány körülbástyázásának szükségén fölül kiterjeszkedik a haladó kor követelményeinek lassú átültetésére; a másik rohamosabban akart haladni, s a francia forradalom által elhintett eszmék révén az alkotmányt a kiváltságos előjogok megszüntetésével gyökeresen átalakítani, de azért Magyarországot meghagyta Magyarországnak, sőt ez eszméktől várta, hogy a nemzeti kiváltságok nyügeitől felszabadított nemzet, mint szabad és egységes test, az eddiginél jobban lesz képes megvédeni és fejleszteni függetlenségét. Egyedül az „aulikusok” pártja volt az, mely híven hagyományaihoz, szűk látérzéken és nemzetellenes magatartásához kezére játszott a bécsi politikának bármit tervelt s bármit merényelt a magyar alkormány és közsabadság ellen.

A negyvenes években végre aztán egészen megtisztulva, névben és eszmékben kiforrva jelenik meg a nemzeti reformpárt haladó készsége, mint „szabadelvű” párt. Csak az osztrák párt nem vetkőzik ki ekkor sem avult eszméiből, alkotmányellenes irányából és szolgálai lelkületéből, hanem mint „ó-conservatív” párt szervezkedik a koreszmék és a nemzeti célok ellen.

A szabadelvű párt érzi fontosságát a koreszméknek s nemcsak általános elvi, de különös nemzeti szempontból is belátja, hogy magyarország államisága a változott viszonyok közt, egyedül a haladásban és szabadságban bírhatja fennállásának kútfojt. Nagy Pál a nemzeti reformpárt hatalmas vezérének örökségét és szerepét Kossuth Lajos, történelmünk e kétségkívül legnagyobb alakja veszi át. Új erővel, határozott célokkal siet a netnzet megifjulásá elé.

Meg is ifjúit, bár meg nem izmosodott. A nemzeti élet, fonálát kettészakította Világos.

Világos!

Egy név és egész történet. Gyászos piacza a fegyverletételnek, hogy annál hevesebb tintaharcot folytathassanak fölötte, kik Világos daczára is kandalójuk vagy redőnyeik mögött élvezik a nemzeti szabadelvűség küzdelmeinek gyümölcsseit.

Az a kő, melyre bibliai Jákob fejét lehajtva álmodozott a mennyei megifjulás örömeiről, nem volt gazdagabb képzelődés párnája, mint a világosi határ azok előtt, kik sárt és követ vegyesen dobálnak a nemzeti erőfeszítésekre, mert hát szerintök „vége Világos lett.”

Világos itt, Világos ott, Világos mindenütt valahányszor a beszennyezett mult, titokzatos jelen és kétes jövő szép színben akarja magát feltüntetni a nemzet előtt. Még a muszkavezető is Világossal akarja magát rehabilitálni, mert hát Világos a mesebeli patak, hol a farkasok emlékezet okáért jelennek meg vádolni a szabadelvűeket. „Miatatok érte bukás mondják ők az ügyet, ti zavaratók fel a vizet.” S hogy bebizonyítsák, mennyire igazuk van, mindjárt fel is falják a szabadelvűséget, mely szerintök „Világosig vezetett.”

Lassabban urak, nem a szabadelvűek, hanem a conservatívely álltak ott felül, hol a vizet zavarják. Bécsből foly a Duna, onnan hordja szemetjét és árját, Pest nem tehet róla, hogy alól van és útjába esik.

Conservatíveknek nincs hozzá joguk szemrehányást tenni Világosért, mert Világos az ő művek. A fejlődés legbiztosabb útjára lépett a nemzet, midőn agyarkodásuk, mely nemesi kiváltság megszüntetésében jövedelmeit féltette, az egyenlőségben tekintélyét megtámadni látta, hazafiatlanságánál fogva pedig az alkotmány fejlesztését visszautasította: a bécsi reakcióval szövetkezett, hogy lehetetlenné tegye annak megszilárdulását, minek szükségéről a nemzet óriás többsége osztatlanul volt meggyőződve. A conservatívely már akkor proclamálták a forradalmat, mikor a reformok lehetetlenségét hangsúlyozták, mert e lehetetlenség hangsúlyo-

zásában benn feküdt tagadása annak, hogy a többség akaratát alkotmányos utón keresztülvihesse. Ugyanazon tan volt megeremtője a forradalomnak az akkori alap sérthetlenségének vitatásában, a mely 1867 óta a közös ügyek változathatlanságát proclamálta, mi ismét veszélyeket támaszthat, ha a reactio fegyvert talál belőle kovácsolni, a később okvetlenül erőre jutó közjogi reformtörekvések kivihetősége ellen.

A conservatively közt Dessewfyvel az élükön igen kevesen akadtak, kik állításaikban és céljaikban ne a legnagyobb reactiot gördítették volna a nemzet haladó vágya elé, melynek akadályul untig elég volt a százados elmaradottság és elnyomás. Haladásra intette az országot minden érdeke, de e haladás csak úgy válhatott üdvössé, ha alkotmányát biztosíthatá a fölülről örökösen megújuló szöszegések és támadások ellen. Annyi tömérdek tapasztalat állott a nemzet előtt, hogy tekintve az elmaradást és veszélyeket, melyeknek a conserva ti v német, labancz, udvari, aulicus, pechovich párt tette ki hazánkat, túlzottaknak épen nem mondhatók a közéletünkben égetővé vált reformtörekvések.

A szabadság, egyenlőség és testvériség éltető szelleme nem hatott nálunk oly robbantólag és senki sem kívánta a szabadelvűek közül azok feltétlen érvényesítését, mint követelték ott, hol valóban forradalmi szellő mozgatta a reformtörekvéseket. Kellő higgadsággal nemzetileg megrostálva látjuk azokat a rendi gyűlés által elfogadni. A történelemben példátlanul áll hasonló reformoknak oly lelkes elfogadása. S ha a nemzetet önmagára hagyják, semmi nem akadályozhatja a fejlődésben.

Igen, de másképp gondolkozott megcsontosodott átkunk a tanulatlan és hazafiatlan conservativismus, mely látva, hogy a megyékből kiszorították, az országgyűlésen Örökre tért veszt, a felelős parlamenti kormánynál hivatalhoz és kintüntetésekhöz többé áruló szolgálatok sem juttathatják: elment Bécsbe a „közös” ellenség ellen megtenni a lépéseket, s mint a trónnak, „állandó híve, harczolni saját hazája ellen ősi szokás szerint.

A nemzetnek ily körülmények közt nem volt mit ten-

nie, mint kitartani a vívmányok mellett, s fegyvert fegyverhez mérve, az utolsó talpalattnyi térért is küzdeni. Magyarország önvédelmi harcában lehettek túlzások, de e túlzásokat indokolja az ellenfél makacssága. Kossuthot eljárásában a közvélemény támogatója, s bármily nagy szellem ő, egy magában sem forradalmat nem teremthet, sem sohl tért nem nyert ideákat nem valósíthat.

A beszterczei, ónodi gyűlések határozatai Bethlen és Rákóczy alatt ugyanazon okok és hatások benyomása alatt keletkeztek, a mely okok Debreczenben a függetlenségi határozat megalkotására vezettek. A reactio által kiadott manifestumra, mely nyíltan proclámálja, hogy, „a magyar nemzetet kitorli az élő népek sorából,” máskép felelni a nemzet méltóságának lealacsonyítása lett volna. Bocsássanak ki százszor ily manifestumot és a nemzet százszor függetlenségi nyilatkozattal fog válaszolni rá.

S ám tegyük fel, hogy politikailag csakugyan oly végzetes volt a hiba, váljon politikai hibák mentik a muszkavezetők árulását, vagy egy tábornokot, ki midőn katonának kellene lennie, nem egyéb, a legalábbvaló cselszövő politikusnál. Szilágyi volt az első, ki irodalmilag kellően méltatta az ily férfi eljárásának értékét, kivált midőn Károlyi Sándorban a kurucz generálisban, van már példa a történelemben, hogyan kell capitulálni egy sereg vezérének, mégha maga is részt vesz a függetlenség kimondásában.

Ítélnének a függetlenség kimondásának mozzanata fölött egyoldalulag tetszésök szerint, bár mily feketén: de az már több egyoldalúságnál és több az igazságtalanságnál, midőn egy állítólagos hiba miatt porban hurczolják meg a magyar történelem egyik legkiválóbb alakját. Ha egyebet nem tesz Kossuth, minthogy milliókkal szaporítja az alkotmány bástyáinak védőit, e tény egy magában emlékoszlop, melyen az irigység fogát törí, hiába csavarja festői redőkben saját önzetlensége körül a catói köpenyt. Vagy hát ezek előtt a nagy hazafiak előtt a közszellem fölébresztése és az alkotmány kifejtése oly bűn, melyért két év óta hírlapokban, röpiratokban az epigonok egész seregének kell megpróbálkozni Kossuth Lajost tönkre tenni. S még mily aljas fegyverekkel!

Csak birokra tovább is legények! a lejárásnak nincs jobb módja ez idő szerint sem, mint kétségbe vonni, hogy az a pislogó nap, mely alkotmányos életünk láthatárán jókra és gonoszokra egyaránt süt, nem az 1848-ki mozgalmak fényözönén megtört sugarakból táplálkozik.

Talán a conservativ ellenállás fejté ki a nemzet passiv erejét, s nem a szent titok gyanánt őrzött hit, mely az Orsovánál elmondott búcsú szavak viszhangjaként házról házra járt megedzeni a lelkeket.

„És te meghálál, mondja e szózat, mint meghal a lilium, hogy a jövő évre izmoktól erősödve szebb virágokat hajtson. Meghálál, teled érkezett, de a tél nem leend oly tartós, mint Siberia foglaló jege alatt sínlődő nemzet-társadé. Feletted tizenöt nemzet ásta meg a sírhantot, de azt rólad levenni eljövök é n a tizenhatodik szabad nemzet százezreitől kisérve.

Légy hü. addig is, mint valál mindig. Szabd magad a szent írás szavaihoz, imádkozzál halotti „miatyánkot,” énekelj halotti zsoltárt, és csak akkor dalold nemzeti dalodat, midőn meghalod dördülni határaidon Albion ágyúit”

Albion ágyúi el nem dördültek ugyan, de a remény ott a nép szíve fenekén, hova a hatalom szuronyai be nem férközhettek, ébren volt, bízott a feltámadásban, mint hívő a kijelentésben.

Ezen hit volt az erő, mely a nemzet részéről visszatúsította a conservatively által nagy vívmányként üldözött kegyelmet, hogy a reichsrathban küzdjön elévülhetetlen jogaiért. Minek hát azt a nagy hangú dörömbölést kimutatni, hogy az elnyomás időszakában conservativ részről indult meg az actio visszahódítani az elvesztett tért. Apponyi, Majláth, Bartal, s utánok a többi conservativ még az 1861-ki felirat alkalmával is, az opportunitás lejtőjéről álmodoztak egy szűkebb hazáról és szűkebb önkormányzatról, melyet ha nem is oly szűk alakban, de mégis elég szűkre szabottan kaptak meg a kiegyezésben. Önálló minisztériumra gondolni sem mertek, 1847 volt legtöbb, mit elérni óhajtottak. S váljon mivé lesz a nemzet, ha elfogadja őket vezérökül. A legvalószínűbb, hogy nem jut semmihez,

vagy ha a francia és porosz háborúk után, az ő opportunitásuk révén jut is valamihez, az ó-conservatív vezetés tönkre teszi örökre. Hisz itt a példa Deák conservativismusában, mivé lett jogainak teljessége nélkül? Nincs azért okuk dicsekedni azzal sem, hogy a kiegyezés conservatív mű.

Úgy van! conservatív mű az, de meg is látszik minden vonásán a conservatív alkotások tökélyeinek kézzelfogható eredménye. Meglehet, ha ők nem készítik el számára a tért, ha az udvarnál a magyar érdekekre nézve gyakran oly szerfölött káros tanácsokat conservatívek nem osztogatják, ha a közös érdekű viszonyoknál nem speciálisan osztrák-magyar, hanem a köteles magyar szempontból és a monarchia erősödésének budapesti központjából Ítélik meg a helyzetet; ha egyáltalán a nemzeti pártot vezérlő eszmék hatása alatt készítik el a közjogi művet: a parlamenti és kormányválságok csapásokban gazdag hét éve helyett egy virágzó állam tanúskodnék a siker mellett.

Conservatív volt a mű, de nem az a józan conservativismus, mely a jog folytonosság révén, szervezni volt hivatva az 1818-ki alkotmányt, hanem az a régi Konservativismus, mely a nemzeti küzdelmek eredményeit a legkedvezőbb körülmények közt is kétségessé tette, vagy visszaveté hosszú időre. Ugyanaz a conservativismus, mely a szatmári béke után nem talált okosabb dolgot, mint gáncsolni, szidalmazni, megkövezni a szabadságküzdelmei fejét Rákóczy Ferenczet, s mely most kéjes mulatságnak tartja letépní Kossuth Lajos fejről a babért. Sok embert bántott akkor a Rákóczy, és sok embert most a Kossuth babérja. Azt hitték és hiszik folyvást a kishitűek és nyomorultak, hogy az ekkép letépett babér igazolja múltjokat. Mintha egyáltalán teremhetnének „illatos füveket” Magyarország bércei és rónái azok számára, kiknek összes politikája a szabadság „megherélésében” állt, mint Károlyi Sándor jellemezte egykor szereplésöket.

Volt alkalmunk gyakran, 1848-ban különösen a józan és egészséges magyar conservatív politikát megteremteni, de a legújabb időkg vagy a hazafias elhatározás, vagy a

tiszta belátás hiányzott komoly actiót kezdeni ez irányban. Egyszer hazafiatlanok voltak lefelé, hogy megmentsek loyaltásukat fölfelé, másszor a hígvelejű merevség a koreszmék iránt tartá vissza őket a conservativismus józan útjáról, melynek feladata a szervező haladás, szemben a liberalismus t e r e m t ő h a l a d á s á v a l.

Nemzetellenes vagy reactionarius áramlat az, melyet eddigi történelmünkben a conservativismus épületes múltja gyanánt ismerünk. Lucidum intervallumként mindössze azon rövid időszak, jöhet tekintetbe, midőn eszmélni kezdenek egy conservatív párt szükségéről 1846-ban Keglevich Gábor főtárnok-mester termeiben. De azontúl semmit nem tettek, hogy valóban hazafias legyen működésök, a későbbi idők folyamában pedig nagyon is sokat arra, hogy az alkotmányfejlesztő liberális párt küzdelmei forradalommal, e forradalom leveretéssel végződjenek. Felállították a „politikai becsületesség” elvét, mint zsinórmértékét a kormányhatalom megerősítésének, de a legelső mit aláástak, mihelyt e kormányhatalom nem az ő eszméik szerint, hanem a haladó kor jelleméhez képest, parlamentárisán alakult meg; maga az alkotmány, mely a „független felelős” kormányt életre szólította. Conservativismusok ekkor nem hogy megnyugodott és alkotmányos utón annak szervezésére törekedett volna, hanem „hadat izent” az ellenzéknek, s az egész újonnan kivívott alkotmánynak.

Visszavonulás vagy reactio, hiba vagy bűn közt oszlik meg a Széchén Antal gróf elnöklete alatt megalakult conservatív tábor, s már alakulásával bizalmatlanná teszi azokat, kik véralkatuk vagy ideájuknál fogva hozzájuk tartoznak, de merevségüktől, és hazafiatlanságuktól irtóznak. Gróf Széchenyi István egyike e tartózkodóknak, pedig épen ő az, ki aristocraticus eszmék mellett érzékkel bír a haladás iránt, s a kimúlt Desseffy Aurél után leginkább van hivatva a szervező haladás conservatív pártját megalkotni.

A mi nem sikerült akkor, nagyon kedvező chance-ok mellett, és egészséges alapokon indult meg a legújabb időkben.

II.

A conservativismus történelme forduló ponthoz ért a Sennyey Pál által szervezett „jobboldali ellenzék” pártjában.

„Monumentálisának nevezném azon eseményt, de az álszabadelvűség korszaka oly kopott frásissá tette e jelzõt, hogy gúnynak vennék, a kik megszokták uraik parlamenti túszenítését monumentálisnak dicsõítgetni. Annyit azonban bizvást ki lehet mondani, hogy ezredéves történelmünkben elsõ egészséges nyilvánulása a józan és magyar conservativ politikának a „jobboldali ellenzék” megalakítása.

Pusztán a tény, hogy conservativ párt alakult, nem teszi valami különös fontosságúvá az eseményt, mert hisz conservativ párt volt a Deákpárt is, és conservativ párt a Deák-Tisza párt is, hasztalan viselik a szabadelvűség álarczát. Mélyreható fontosságúvá azonban ép az által lett a Sennyey által szervezett conservativ párt alakulása, hogy nem szenvelgi a szabadelvűséget, hanem annak jelenkezik a minek feladatánál és céljánál fogva lennie kell.

Fontossága különben ez oldalról csak másod rendű. Elsõrendűvé a nemzeti Parlamentarismus érdekei teszik a „jobboldali ellenzék”-nek megalakítását.

Hogy valóban magyar és józanul parlamentaris legyen a conservativismus, szüksége volt megtagadni gyűlöletes múltját, s kivetközni rovott jelenébõl. Megtagadni a régi conservativismust, mely alkotmányellenes törekvésekkel azonosítá feladatát; kivetközni jelenébõl, mely ráfogja önmagára, hitegeti a világgal, hogy szabadelvű, jóllehet elvek és programm hiányában semmi.

A kettõs feladatot, mely a conservativismusra várt, államférfiúi ügyességgel oldá meg Sennyey Pál. Két nagy jelentõségű nyilatkozatával veté meg õ alapját a józan és nemzeti conservativismusnak Magyarországon. Ezen nyilatkozatok egyikében kimondja határozottan, hogy a conservativ politikának nem lehet feladata visszakacsingatni 1847-re, hanem el kell fogadnia a Parlamentarismus rendszerét minden utógondolat nélkül. Megdönti tehát a vádat, mely az

álszabadelvűek részéről parlamentellenes célzatokkal gyanúsítá Sennyey bárót, és híveit.

„Ép oly fennen hirdetem nyilatkozik Sennyey a nagy budget vita alkalmával 1875 jan. 29-én hogy az alkotmányos népképviselő rendszerén alapuló parlamentaris szerkezet szívünk minden buzgalmával fentartandó. Ez uraim köztünk kérdés tárgyát nem is képezheti, és ha mégis megemlíteni szükségesnek és hasznosnak tartom, teszem ezt csupán azért, hogy a világ és ország előtt a kételynek még árnyéka se támadhasson a felett, hogy e hazában nincs párt, nincs árnyalat, a mely a parlamentaris rendszeren kívül keresné politikájának érvényesítését, óhajtott célzatainak elérését.

„Nehéz és komoly a pillanat, a melyben élünk; nehéz, de nem lehetetlen a kibontakozás. De e kibontakozás csakis, és egyedül alkotmányos és parlamentaris úton létesíthető. A mely perczben a nemzet e hitét elvesztené, s ettől elfordulva, a kibontakozás útját másutt és más módon keresné, abban a pillanatban a segítség lehetősége megszűnnék.”

Másik és előbbi keletű nyilatkozatában a pártok történelmi és nemzeti jogosultságát erősíti meg. Kijelenti minden kételyt kizáró módon, hogy nem oszthatja azok felfogását, kik politikai tőkél és agitationalis anyagul a baloldalt „alkotmányon kívül álló” párt gyanánt igyekeztek rendszeresen feltüntetni.

„Én tisztelt ház mondja a felirati vita alkalmából 1872-ik évi október 7-én előzetesen megvoltam győződve arról, hogy általános elvi kiegyezés sem a politika általános kérdéseire nézve, sem kivált az úgy nevezett közjogi kérdésekre nézve nem lehet. Nem mintha azt hinném, hogy egy párt a maga álláspontját elveiben és céljaiban nem változtathatja soha; nem mintha azt hinném, hogy aki bizonyos nagy fontosságú törvényeknek alkotmányos megváltoztatását óhajtja, legyenek bár a törvények fontosságuknál fogva olyanok, hogy dominálják az egész helyzetet és mintegy a fenálló intézmények jellegét, legyenek olyanok, a melyek bizonyos kötelmeket foglalnak magukban, a melyeket

az alkotmányon kívül álló tényezőkkel kötöttünk; ki mondom e törvényeknek alkotmányos utoni megváltoztatását óhajtja vagy czélozza, az alkotmányon kívül állana.”

„Azért voltam meggyőződve tisztelt ház, hogy az elvi kiegyezés lehetetlen, mert a két párt, mely e tekintetben szóba jöhet, két hazánk történelmi hagyományában gyökerező és még létező áramlatnak természetszerű kifolyása és képviselője, s mint ilyen oly erkölcsi kötelmek körében mozog, melyeket ez idő szerint egyikünk sem tagadhat meg.”

Sennyey e beszédeiből napnál világosabban tűnt ki, hogy az ő conservatismusa többé nem ismer semmi solidaritást a régi conservatismussal, mert alkotmányos körben az alkotmány szilárdítását czélozza; kitűnt továbbá, hogy az ő conservatismusa rendszeresebb, hogy úgy mondjam, szabadelvűbb azokénál, kik a régibb conservativ politika hagyományához képest az alkotmányon kívül helyezték a nemzeti pártot képviselő baloldalt. Szóval kitűnt, hogy é conservatismus többé nem egy oldalú, nem gyűlöletes, hanem alkotmányosan nemzeti, és correct parlamentaris, szemben a Deákpárttal, mely reactionarius és egyoldalú minden ízében, és inparlamentaris egészen az ellenzék létjogának alkotmányellenes kétségbevonásáig.

Ismeretes, mily zokon vették annak idejében b. Sennyeynek feledésre és tanulásra mutató fontos nyilatkozatát azon pártban mely a régi labancz, aulicus és pecsovics párt merevségével hirdetett alkotmányellenes tanokat urbi et orbi. Ismeretes az is, hogy rögtön belátva a veszélyt, mely kormányegyedáruságuk hajóját egyik vagy másik oldalról, az alkotmányon belül álló nemzeti conservatismus, és az alkotmányon kívül nem helyezett nemzeti szabadelvűség részéről, sülyedéssel fenyegeti: mentő vitorlának a belügyi kérdésekben elfoglalt álláspontjukat, mint kizárólag patentírozott szabadelvűt, tolták fel, csakhogy oportunitásuk reactionarius jellege daczára is, megmutassák, mennyivel különb legények bármely pártnál.

S váljon miben áll liberalismusuk a belügyi reformok terén? A megyei intézmény deformálásában és pártcélok-ból a virilis intézménnyel való megrontásában csak nem fog senki liberalismust s nem józan conservativismust felfedezni. Tóth Vilmos agyonbeszélt választási és öt éves parlamenti törvényjavaslatai szintén nem jogosítvák a szabadelvűségéért bitorolni. Vagy talán a külföldi intézmények rossz átültetését tartják szabadelvű reformnak S ha nem ezekkel, valószínűleg újabb választási törvényekkel akarják kiérdemelni a szabadelvű nevet.

Bármelyik kormányzati és törvényhozási tényt vegyük à Deákpárt szabadelvűségének megbírálására kiindulási pontul, az eredmény utóvégre is az, hogy nem alkottak törvényt s nem volt intézkedések, mely akár a cosmopolita, akár a nemzeti szabadelvűség követelményeit kielégítené; alkottak azonban igen sokat, melyek doctrinair visszaesést és nemzeti reactiot képeznek; intézkedtek igen sokszor abszolút önkénnyel, a politikai moral és társadalmi becsület fogalmaival homlokegyenest ellenkezőleg.

Mélyen átértett szükség volt, hogy e mind közjogi, mind belügyi tekintetben reactionarius párt helyébe, melyet álláspontja a józan conservativ politikára utalt, valahára megalakult a nemzeti conservativismus pártja a jobboldali ellenzékben. Természetes és egészséges nyilvánulása ez a közéletnek. Természetessé teszi az, hogy szükség van a parlamenti politika jósága czéljából önértetes és öntudatos conservativ pártra; egészségessé teszi az, hogy a nemzeti pártélet, a közvélemény egy részének igazi képviselője, nem a csalás és ámítás, hanem a becsületes őszinteség adja meg természetes létjogát és parlamentaris életrevalóságát. Mert nem kell ám hinni, hogy a rászedés és ámítás ama mestersege, mely szeméremérzet nélkül viszi a piacra szabadelvű reclám alatt portékáit sokáig megélhessen a humbugból. Kijózanodik a közönség nem sokára és befogja látni, hogy az csak a legselejtebb dugáru, mit ez urak szabadelvűsége a nemzettel készpénzen fizettet meg. Be kell látnia az országnak, főkép azt, hogy mind a Deákpárt, mind a verseny kikerülése végett az üzleti nyereségen osztozkodó Ti-

szapárt álláspontjában a józan conservativismusra van utalva, de mert népszerűbb dolognak hiszik liberálisnak látszani, mint becsület és conservativnek lenni, a politikai szédelés legközönségesebb fogásával igyekeznek a nemzetet kiforgatni conservativ és liberális eszméiből. Megmételtyezik érzékét, nemzeti törekvéseit, tévedésbe ejtik helyzete, kétségbe jövője felett, s cserébe nem nyújtják még azt a hasznot sem, hogy a pártalakulás e g e s z s é g e s legyen más oldalról is.

Okét ugyan misem gátolja, hogy egészségesnek ne kiáltás ki, mi természetellenes, de a közönség majd csak megunja a lovaglást egy néven, mely sehogy sem illik embereink politikájára. Utánozhatják a „reusz-lobenstein-erbersdorfi” nagyherceget, ki rendeletileg írta meg; „Seit zwanzig Jahren reite ich auf einen P r i n c i p herum, dass heist ich verlange, dass ein Jeglicher bei seinem Titel genannt wird.” Nyolcz teljes éve lovagolnak azon elven, hogy a hivatalos nevet ne vonják meg tőlök azaz szabadelvűeknek tartásák őket, a miért, hogy legutóbb párthatározattal, és kormány előterjesztésre e cízzel díszíték föl becses programmtalan és elvtelen lényöket. Mintha a szabadelvű elnevezés nem lehetne jó gúnynev, sőt népszerűtlen elnevezés is, mihelyt lejáratják. Már pedig nagyon jól indultak mindjárt a megalakulásnál, hogy a mit komolyan szeretnének tiszteletül, s a mit elhatároztak brillírozással, csúfnévvé válják ellenökben.

Csúfnévek ragadnak másutt is a pártokra és később rendszerint büszkék is lesznek rá különösen az ellenfelek; de az ily elnevezéseknél az a sajátságos, hogy történelmi alapjuk van s nem párthatározat által forcírozzák ki. Azért a mennyire hevesen utasítják vissza eleinte, annyira szívesen fogadják később, midőn a gúnynevet érdemek és babérok veszik körül. Nálunk első gondjuk volt magukat megtisztelni egy új névvel, melylyel a történelem Magyarországon egészen más irányt köt össze, második gondjuk pedig az, hogy e nevet lejáratassák.

A nadrágtalan és kolduspárt a maguk álláspontjából büszkék lehetnek nevökre, leginkább pedig lehet az angol

tory és wigh, mert mindeniknek háta mögött egy parlamenti eseményekben gazdag múlt áll. Ők nem keresték és nem forcírozták e nevet, mely Mazaulay szerint a wigh pártra a skót parasztok italáról a savóról, a tory pártra pedig az íreknek a rablóval egy jelentőségű szaváról ragadt s a különböző álláshoz képest eredetileg a király ellen fellázadt skót pártot, vagy a katolikus herceg mellett állást foglaló udvari pártot jelentette.

A nemzeti és történeti jelleg még a név tekintetében sem hagyta cserben az angoloknak lassanként, és történelmileg fejlett parlamentarismusát. Magyarországon azonban nemcsak az alkotmányt gyártották újból 1867-ben, hanem a neveket is úgy cserélték, mint a bundát; bár végre is akárhogyan erőlködjenek az új „szabadelvű” czégér nem fejezi ki a nemzetileg és történelmileg szabadelvű gyanánt meggyökeresedett irányt.

Történelmileg és nemzetileg szababelvű párt, akár török, akár protestáns, akár kurucz, reform, szabadelvű vagy közjogi legyen a nevezete: más nem lehet a közvélemény előtt és nem lehet valódiilag, mint a mely reformálandónak tartja a közjogi helyzetet is, míg az nem felel meg a nemzet önállósági törekvéseinek. Az 1848-iki alkotmány alapján nem lett volna más pártalakulás lehetséges a tiszta elvinél, az 1867-iki alkotmány reactionarius szelleme azonban már föltétlenül szükségessé tette a szabadelvűségnek a régi értelmezést adni: azaz programjában első rendű elvek gyanánt a közjogi helyzetnek olyféle átalakítását bevenni, mely nélkül valódi szabadelvű politika képtelenség.

A tisztán elvi csoportosulásnak szabadelvű szempontból úgy elméletileg, mint gyakorlatilag meg van a maga előzménye és föltétele.

Előzménye, hogy a nemzet e g y h a n g ú l a g ismerje el a közjogi törvények által teremtett új államalakulást, mint ezt a pártok teoriájának kifejtésénél Blunschli után az összes állam jogászok megkövetelik; föltétele, hogy az elvi pártalakulás az állam összes ügyeire kiterjeszkedhessek, vagyis, hogy törvényhozásában és kormányzásában önálló legyen az állam.

E részben talpraesetten mondja b. Eötvös József: „Mint az egyesnél mindenek fölött az a feladat, hogy létele biztosítva legyen s csak akkor lehet szó a felől, hogyan rendezze életét: úgy az államnál mindenekelőtt biztosítani kell önállóságát, azaz lételét és csak akkor lehet szó arról, mint kelljen bizonyos eszméket megtestesíteni az alkotmányban. A mely alkotmányos életből ez ki van feledve, az hasonlít Goethe homusculusához Faustban, mely eszes és élő lénynek tetszett mestere görebében, de mihelyt ez széttört, a legkisebb külső érintésre atomaira szállott szét.”

Szükségtelen fejtegetni, hogy Magyarországon a tisztán elvi pártalakulásnak sem előzménye, sem föltétele nincs meg. El kell ismerniök a kiegyezés legtüzesebb védőinek is, hogy a közjogi törvények által teremtett új államalakulást egyhangúlag nem ismeré el a nemzet, bárha lemondott is annak megváltoztatásáról az országgyűlés volt balközépi köre. Az sem képezheti elfogulatlan politikus előtt a vita tárgyát, hogy az önálló államiság föltétele sincs meg a tisztán elvi pártalakulásban. E nélkül pedig üres ábránd a haszontalan lárifári liberális pártot állandólag összealkotni.

Sehol sincs példa rá, hogy sikerült volna. Még a hol meg is van az állami függetlenség, de nincs meg a teljes Parlamentarismus, mert egyik vagy másik hatalom absorbeálja erejét, ott sem történhetik egészséges kibontakozás liberális és conservativ irányban, ha a két párt conservativismusa és szabadelvűsége a létezőhöz úgy nem alkalmazkodik, hogy a conservativ párt lassú szervezést, a szabadelvű párt az átalakító közjogi haladást tűzi zászlójára.

Poroszországban a „vas és vér” embere fejezi ki a legfőbb parlamentaris akaratot, s minthogy a helyes pártalakulás nincs meg a népképviselői alkotmány erőteljesebb kifejtésére, csak úgy hemzseg a sok mindenféle színű socialis, conservativ, haladó, liberális, közép, ultramontan, nemzetiségi fraktio. Olaszországban és Franciaországban szintén hiányoznak a józan politikát és pártéletet biztosító előfeltételek, minő a hosszas éveken gyökerező múlt, egyöntetű történelmi irányon és megfelelő gyakorlaton alapuló országgyűlésezési jog: ép azért a centrumok, szélsők, monar-

chicus, köztársasági és felekezeti töredékek tökéletesen szétforgácsolják a parlamenti erőt. És itt legújabbán a példa hazánkban mire képes egy rossz ötlet, vagy egyéni szeszély a parlamentarismust vezetni, ha a nemzet eszméin és gondolkodásán túltéve becses énjét és magán érdekeit, erőszakot tesz a helyes, történelmileg igazolt pártalakuláson.

Egymásután burjánzanak nálunk is a töredékek, s ha sikerülnek a nemzetgazdasági, iparos, katolikus párt alakítása érdekében tett kísérletek, a clique szellem által ránk octroyait „természetes és egészséges” pártalakulás méltó dicsőségére: a jövő országgyűlés folyama alatt, a szabadelvű centrum mellett szereplő baloldali és jobboldali ellenzéken, s a nemzetiségi klub pártján kívül, még egy csomó töredék fogja szalmaszálon mentegetni a fuldokló hazát.

Láthatják már most is, minő fattyúhajtásokkal kezd beköszönteni a „szabadelvű” párt clique uralma végett kimerterkelt üvegházi tavasz. Lesz még annak egyéb visszás eredménye is magában a belügyi kormányzatban.

Hogyan is képzelhető jó közigazgatási és helyes törvényhozási eredmény egy párt részéről, mely a közjogi alap védelme által conservatív irányt árul el, és e végből mintegy hivatva van egészséges conservatív politikára, de álszégyenből kapkod a jelszók után, port hint a közönség szemébe, csakhogy szabadelvűnek tartassék, noha már természetsszerűleg nem lehet az. Vagy hát mikép egyezteteti össze Zsedényi a telivér szabadelvű a mostani pártkeret liberális törekvéseivel az angol wighek eszméjét: közvetett adókra fektetni az államháztartás bevételeit, ha minden lépten-nyomon beleütközik szabadelvűsége a vámszerződés pontozataiba, s a Tisza-féle program mellett kilátása sincs, hogy önálló vámterülettel felszabaduljon az idegen elvi nyomás alól.

„Erklärung mir, gráf Öerindur,
Diesen Zwiespalt der Natur.”

Tegyünk elő más esetet. Például Somssich Pál radicalismusa indítványt akar tenni a „hadügyi költségvetésnél” a hadsereg létszámának, vagy a tetteges szolgálati évek leszállítása végett. Indítványának ugyan mit fog tenni az a

szabadelvűség, mely önállólag és a parlamenten belől nem intézkedhetik az ország vére fölött, mégha többségben van is, mert közjogi törvény szerint rá kell bóbiskolnia a közöskiadások címén belügyi budgetjében tudta és beleegyezése nélkül kiszabott összegben.

Vagy hát vegyük azt, hogy Paczolay János ő szabadelvűsége interpellál a polgári házasság kérdésében, és a többség hajlandó megszavazni, mint egykor a Bittó kormány alatt, de csakhamar felvilágosítja a szabadelvű párt minde- nese, hogy tőle bizony megkérdezték a döntő körök, midőn pengetni kezdte: „Micsoda hasznuk van önöknek nemzeti szempontból, hogy a magyar gavallérok elveszik a zsidó kisasszonyokat?” S így a szabadelvű tízparancsolatból kicsúszott e bolygó kérdés is.

„Nincs napi renden” mondják hetykén a süldő szabadelvűek s majd megpukkadnak örömben, hogy valami okát adhatják elhallgatásuknak. A választó pöbel persze nem faggatja a „honmentő” szabadelvűséget effélékéért s a hol akad néhány értelmesnek látszó vagabund, azt lefőzik: „nincs napi renden.” Egyébképen pedig, ha napirendre találná is tolni az izgága ellenzék balról, a Bittó idejében violaszín pecsét alatt jött bécsi „non piacet” eléggé friss emlékében él a Deákpártnak, hogy felvilágosíthassa újdonsült szabadelvű collegáit, mily ostobaság volna efféle kicsinység miatt emondani a szabadelvű titulusról cum vitulo. Megjárná a vitulus sine titulo is, de jobb, ha a kettőt compatibilissé lehet tenni a „buta tömeg” előtt.

Jó, ha már a szabadelvűség legmodernebb kérdéseiben nem foglalnak állást, a belügyi kérdések melyik sora az, hol a megkülönböztetés jellemzővé válik a szabadelvűség rizsporával kaczerkódó kormánypárt, és a „jobboldali ellenzék” conservativ pártja közt?

Íme a kérdés, mely jókor jó mindig lerántani az újabb politikai Schwindel álarczát. Kétségtelen tudniilik, hogy a „szabadelvű”-nek keresztelt új czégű ó c s k a kereskedés mindössze- abban különbözik a jobboldali ellenzékétől, hogy ennek egyes kérdésekre van határozott álláspontja, amannak pedig vagy nincs, vagy a hol van, összetalál a „con-

servatív” pártéval. Sőt a mennyiben egyik párt zászlaját Tisza Kálmán, a másik pártét Sennyey Pál báró bontották ki, e beszédek összehasonlítása azt a benyomást teszi, mit általában a két jellem. Tisza egyetlen egy pontot sem formuláz tisztán februári beszédében; Sennyey a vámszerződésre és bankkérdésre vonatkozó kényesebb pontokat kivéve, melyeknél tartózkodása conservatív szempontból teljesen indokolt, de azért még sem oly kétértelmű, mint Tiszáé: a többi kérdésekben nem hagy fen semmi kételyt követendő politikája tekintetében. A tisztviselők választása, mint Tisza belügyi programjának követelménye, a tisztviselők kinevezése, mint Sennyey belügyi programjának egyik sarkpontja, képezik az egyetlen válaszvonalat, mely a két pártot egymástól nyilatkozataik és még inkább tevékenységök után, megkülönbözteti.

Legalább fel kell tennünk, hogy Tisza Kálmán komolyan vette e különbséget s nem mesterkélt jel: „piros rózsza fehér rózsza” kedvéért. Más különbséget felállítani úgy sem tud az autonomista Tisza Kálmán; vagy ha tud, nem akar. Elég az hozzá, programjában homályosan körvonalozza önkormányzati nézeteit, azóta pedig egy beszédében, oly keverékét adta status bölcseségének, hogy máig is vitatkoznak rajta fehér-e fekete-e, önkormányzatot akar-e erősödött megyei étellel, vagy csak kortespolitikát a hatalmának hódoló főispánokkal.

Tisza Kálmán programpontozataival úgy vannak a politikusok, mint a vegyészek a lombikban hirtelen összekeveredett elemmel, nem tudják, mi a jelleme és hova osztályozzák. A politikusok annyival szerencsétlenebbek, mint a vegytudósok, mert hosszas elemzés után sem tudnak határozott nevet és osztályt biztosítani a programuk kétértelmű elveinek, melyekből levonva a hüvelyt és salakot eszméül valami híg állomány marad. Ez épen jó arra, hogy mindenféle politikát űzhessenek nyillékonyságával. Tisza programjának egyes közjogi pontjai szerint, lehet akár aleggpeactionariusabb osztrák politikus; ismeretlen egyházjogi programjával lehet ultramontan, iskolai programja után

ítélve már is az; belügyi programjával pedig központosító kortes államférfi.

Az ő szabadelvűsége addig fog terjedni, a meddig pártjának számrétű elemei kívánják. Gondoskodott, hogy ne vászonból, hanem kaucsukból csinálja takaróját, s így, ha Horváth Boldizsár doctrinair szabadelvűsége a „táblabíró politikának” eltörlését, Móricz Pál tudománya pedig Bárándból megyét fog akarni saját főispánsága alatt: egyik számára megkurtítja, a másik számára kinyújtja a takarót, s lesz autonomista, ha kell és lesz centralista, ha kívánják. Azért hát bátran parancsolhatnak vele, mert a jelszó: „milyen méltóztatik?” Ne féljenek, Tisza Kálmánt zavarba nem hozzák, mihelyt kiszaglálhatja, hol a többség. Nemzetiségi politikája' is csak akkor vett önérzetesebb irányt, mikor felsült a szászokhoz és horvátokhoz közeledéssel s a midőn látta, lehet ám vele a többségtől tapsokat aratni. Kérjetez azonban töle rendszeres programot, s az ő negatív tehetsége eviczkélni fog a szavak bőségében, de a hosszú lère eresztett mártásban nem lesz velő. Erősen nemzeti politikát fog űzni rendszer nélkül, míg hatalmi érdekeivel összefér, azontúl csak ép oly hajlandó lesz programját a „békés kiegyezés” érdekében felhasználni, mint Lónyay Menyhért a balázsfalvi egyezmény által. Szilárd meggyőződés, határozott elvek és positiv államférfiúi tehetség hiányában ez máskéz nem is lehet.

Lehet képzeln, mily gyöngé lábön állhat annak szabadelvűsége, ki csak nagy megerőltetés után képes a „tisztviselő választás” szépen körülirt pontozatában szabadelvű jelleget kölcsönözni programjának. Ez az egy pont a maga szárazságában, szabatosan kifejtett önkormányzati álláspont nélkül, még sem nem program, sem nem szabadelvűség, mindössze arra jó, hogy eleget tegyen a felhívásnak: „bontsa ki Tisza és Sennyey a szabadelvű és conservatív párt zászlaját.”

Kibontották.

Látjuk mily „monumentális” sikerrel a történelmi és nemzeti alapot elrűgő Tisza Kálmán, és milyennel a tanulékony Sennyey részéről.

Mindkettő sajátkép a múltat tagadá meg, és mégis az egyik sikerrel a másik veszteséggel tévé. Sennyei igen okosan csak azt tagadta meg a múltból, a mi elvetendő salak volt, hogy valódi államférfivá válhasson; Tisza a színaranyat dobta el, hogy belügyminiszterré lehessen. Sennyeynek volt oka eldobni, mert a ráhagyott magyar conservativesmus nem mozgott alkotmányos és parlamentaris irányban, hozzá nemzeti vádak, szerencsétlenségek, visszavonás fűződtek emlékéhez; Tiszának nem volt oka, mert a nemzeti szabadelvűség múltja és törekvései, a hazafiság és tettkésztség eredményekben gazdag érdemkönyvét alkotják, mintegy sugallatul és biztatóul, hogy az igazi szabadelvűség első elve, alaphitágazata és fő törekvése: a szabad és önálló haza. Tisza Kálmánt elvtelensége előbb-utóbb teljesen lejárt, a legkisebb hasznot nem hajtó államférfiúvá fogja tenni, kire a nemzeti küzdelmek történetében nem a legszebb név vár; Sennyey Pál ellenben számolhat az elismerésre, mint a nemzetileg józan és parlamentárisán életrevaló conservativ politika megteremtője.

E két államférfiú szerepléséből meg lesz okvetlenül a tanulság, hogy egy ember sem teheti magát túl boszultatlanul a nemzet keblében történelmileg jogosult, és politikailag indokolt eszmeharczokon. Hatalomsóvár vezérek megtehetik, hogy egy tagjaiban és politikájában leélt parlament haszonlesőivel és bornírtjaival kimesterkélnek egy személyes ambícióknak kedvező pártcsoportulást, de a pártcsoportulás közül csak ephemer életű lesz az, melynek létjoga sem őszinteségen, sem elveken, sem a nemzet törekvésein nem gyökerezik. Meg kell, hogy boszulja magát az a irány, mely tévedésbe hozza választóit és olyféle eszmezavart teremt, minőt a „szabadelvű” párt vidéki alakulásánál észlelünk. Fentartják az elveket itt, megvárják az elvek valósítását amott; várakozó álláspontot foglalnak itt, üdvözlik a kormányt 1877-ig amott.

Tartós lesz ellenben e pártcsoportulások közül az, mely természetes alapokon jött létre, meg van jelleme, nem alakoskodik, hanem feledve és tanulva, haladó irányt ölt szemben azokkal, kik színlik a szabadelvűséget, noha megcson-

tosodott irányú conservativistnusoknak még az előnye sincs, hogy conservativ elvekkel, nyílt programmal bír.

Midőn tehát természetesnek, és egészségesnek ismerem el a nevének megválasztásánál is tapintatosan eljáró „jobboldali ellenzék” megalakulását, vele szemben természetesnek és egészségesnek más pártot el nem ismerhetek, mint a „közjogi ellenzék”-et. A „jobboldali ellenzék” conservativ pártjának, csak a „közjogi ellenzék” szabadelvű-pártja lehet a természetes és egészséges ellenlábasa. Amaz természetes állásának megfelelően elegendőnek tartja a közjogi alapot, de azért nem zárkózik el tárgyalás alá eső részének haladó szervezésétől, a miként conservalólag haladni vágy a belügy kérdéseiben is; emez nem tartván sem jónak, sem elegendőnek az alapot, a teremtő haladás révén megváltoztatására törekszik, s egyúttal a szabadelvű reformok útján haladni óhajt az államélet minden ágában.

Magyarországon e szerint, a választó nemzetnek meg nem vesztegetett és érdekek által nem sugalt része, józanul csak e pártok egyikéhez csatlakozhatik szabadelvű vagy conservativ gondolkodásához képest. Az erkölcsileg vagy anyagilag romlott, hatalmi viszketeg vagy önérdék által sugalt centrumot nem támogathatják csak a hivatalnokok és hivatalvadászok, meg az ezek komáiból, sógoraiból és érdekszövetségeseiből toborzott „örökös” kormánypártiak. Meggyőződésének élő független polgár ellenben csatlakozni fog vagy a jobboldali ellenzékhez, vagy a közjogi ellenzékhez, segít tehát „a két malomkő közt” összemorzsolni azt a tábort, mely állandó veszélye nemzetünknek, s melynek leszorítása nélkül nem menekül meg hazánk soha a hínárból.

Részemről a „közjogi ellenzék”-kel tartok, mert a rengeteg módon felgyúlt bajból egyedül a gyökeres reformok nyújtanak biztos kigazolást. Conservativ gyógyszerek ma csak arra lehetnek jók, hogy a humbugizáló szabadelvűség által támasztott politikai szédelgésnek valahára vége szakadjon; közjogi új és gyökeres gyógymód ellenben biztosítékul szolgál, hogy a kiegyezés által elerőtlenített, pénz és közgazdasági ereiben vérszegény, függőségében tehetetlen beteg fellábbadozzék és erőhöz jusson. Dédelgető gyöngédség

a józan conservativismus részéről könnyebbé teheti számára a bukást, szemben az öntudatlan conservativismus kuruzsoló kapkodásával, mely gyorsítja halálát, de megmenteni, helyre állítani egyedül az életműszerveit rendes működésökben akadályozó okok gyökeres elhárításával lehet. Erre pedig csak a közjogi helyzetet átalakító nemzeti reform irány képes.

A meddő kísérletek hosszú sora után nincs többé egy pillanatra sem vesztegetni való időnk az események figyelmeztetik a hazája jólétére féltékeny választót, hogy a „közjogi ellenzék tagjaira adja szavazatát.

Az 1867-iki reactio.

Ezernyolczszázhatvanhétben volt kétszázados évfordulója az 1667-ben hozott angol parlamenti határozatnak: „a mi egyszer megállapítottatik az törvény.” Az „öreg úri” szeszély, melyet véletlennek és időnek szoktak csufolgatni, azal ünnepelte meg az évfordulót, hogy a kétszázados haladás emlékéül Magyarországon törvénybe ígtatták a bölcsesség kövét. „Alaptörvény” gyanánt van felfedezve nálunk, mi örök, mi igaz, mi bölcs s ennek frigyszekrénye előtt örjőng és kering minden igazhitű muzulmán, különben a világ végezetéig van kirekesztve a fölkeent kormányképeség paradicsomából. Vannak másfajta törvénycink is, de azokat, mint hivatalos Wodianerféle kiadást egyéb tisztelet nem éri, minthogy sajtakarónak dobják ki a piacra s penészes liptaival ad tovább rajtok az élelmes szatócs.

A „bölcsek” törvényhozása c szerint átmérte volna a nagy végtelent ezzel az egy szóval: „alaptörvény.” Mennyi szerencse az adomázás közben éltét elpipázó magyar nemzetre, hogy a dohányfüst által felizgatott gondolkozása az egyetlen ötlettel meghaladá azt az eszmeszegény, hidegvérű angolt, kinek ködös felfogása kétszáz év alatt sem bír törvény és törvény között, hozatal, módosítás és eltörlés tekintetében különbséget találni. „A mi egyszer megállapítottatik az törvény” mondja az angol szükeszűség és elég okatlan a legnagyobbnak csak úgy, mint a legjelentéktelenebbnek igényelni az egyenlő tiszteletet, engedelmességet és végrehajtást, egy forma szabályok szerint követelni irányukban a törvényhozói akaratnak nyilvánulását, legyen az a törvényre nézve kedvező, vagy hátrányos.

Szokott ugyan az angol nemzet geniusa is némely törvényt kiválólag tisztelni és óvni minden robbantó befolyástól, megőrizni a folytonos változtatásoktól; de politikai érzék dolga volt, semmi egyéb, melyik a törvények közül az úgynevezett alapjogokat érintő, „fontosabb törvény.” Legtöbbszörre az ország sarkalatos jogait, a polgárok politikai szabadságát körülírókat és biztosítókat tartják olyanokul, a mivel újabb alkotmányos fogalmak szerint, a törvényhozói akarat dolgában nincs semmi mondva, legfőleg a nép tisztelete és ragaszkodása felkeltve az állam életét mélyebben érintő törvények iránt.

Csak néhány szédelő constitutionalistának a francia alkotmány-gyártóknak, a német fejedelemségek „ein pissel absolutismus, ein pissel constitution” hígpolitikájú embereinek sikerült kimódolni, hogy az alaptörvények és a közönséges törvények közt törvényhozói alkotás és törvényhozói megdöntés közt mélyreható különbség van.

Az indok eléggé dicséretes, az alaptörvény jellegével akarják megmenteni a holt betűket felfelé és lefelé a megtámadás s felforgatás ellen. Valami természetesnek látszott előttük, hogy a máról holnapra élőködő „censuras sajtószabadsággal” elízetlenített ez alkotmányokat, melyek egy kis szabad szellő által mozgatott forradalomra beteg elmék által egy óra alatt gyártattak, örök életet biztosító záradékokkal sérthetetlen alaptörvényeknek nyilvánító határozatokkal biztosítsák a kíméletlen eltörlés ellen.

Azt hitte a jellemgyöngye nép, hogy záradékokkal és elméletekkel biztosíthat tisztességes kort, általános érvényt s végleges meggyökeresedést a mondva-csinált okmányoknak; de csakhamar be kellett látnia, hogy Franciaországban ilyféle záradékok s a gyárilag kezelt alkotmányok mintaszerűsége daczára, tizenhat alkotmányt volt szerencsés nyolczvanhat év alatt átélni és eltemetni a francia grande nation, mely alkotmányok között a mennyi formát emberi ész csak kitalált, mind megfordult. Volt császárság és királyság, consularis és directorium, republica és commune, conservativ köztársaság és alkotmányos monarchia, végleges elnökség és septennatus, minden, de minden a világon.

A német herczegségekbén, ha nem is oly gyakran mind-azáltal igen tanulságosan semmisülnek meg a nagy megerőltetéssel szerzett és alaptörvényileg biztosított alkotmányok. A szegény Anhalt herczegség sváb vitézei alig hogy megalkotják papiralkotmányukat az 1832-iki világrendítő chartában, rá néhány évvel már elfújja a fejedelmi kegy s hiába éled föl 1848-ban, mert egy zsandár szívarának tüzenél égeti el.

Törvény szerint a törvényhozási gyakorlat szempontjából, egyedül Amerika és Swajcz alkotmánya tesz különbséget a közjogi alkotmány alkotó alaptörvény és a más fajta intézményalkotó törvények közt. Az amerikai, kiválóan pedig a swajczi alkotmány szerint, az alaptörvények eltörlése, lényeges megváltoztatása, csak a nép közvetlen beleegyezésével történhetik meg. Itt tehát az alap és egyéb törvények értelmezése gyakorlati fontosságot nyer a törvényhozó factorok megkülönböztetése által. Mert míg a többi törvények az alkotmány által rendes törvényhozói factorokul kijelölt közegek által is módosíthatók, eltörölhetők: magát az alkotmányt módosítani vagy eltörölni kizárólag a nép akaratának van fentartva. Ez aztán kissé lényegesebb különbségeket állit fel az alap és a többi törvények közt, mint a doctrinair iskola, bár ez alkotmányoknak is meg van gyári bélyegök és sok tekintetben meglátszik, hogy nem a történelmi fejlődés, hanem az egyszerre győzedelmeskedő népakarat önté első alakjukat.

Ép azért rettenetes conservativ tévedés kellett hozzá, hogy a gyakorlati államéletben ott is hasonló súlyt fektessenek a csak elméletileg igazolható alaptörvényekre, a hol teljesen hiányoznak a megfelelő előzmények s nincsen meg egy kerek egész gyanánt gyártott alkotmány alaptényezője sem. A tévedés ott kezdődött, a hol eltértek a nézetek, még a theoriában is melyik törvény legyen alaptörvény s melyik nem az. Magyarországon például Cziráky, Bartal, Uécsi és Toldy s utánuk a többi publicisták között máig sincs eldöntve, hány és melyik törvényt sorozzanak az alaptörvények közzé. Ha tisztán az alkotmányt körülírok mellett maradnak, az ismert vérszerződésen kívül és a csak töredékes

hagyományokból nyomozható pusztaszeri alkotmányon kezdve le napjainkig kerek egészet képző nagyszabású alkotmány-törvényt nem találunk. Akad ilyen Belgiumban és másutt, a mi történetileg fejlődött alkotmányunk azonban csak egy ezredéve szórványos törvényeiből és szokásaiból olvasható le s egész sora van törvényeinknek, melyek a magánjog rendezésével a közjogot is érintik. S így, ha kicsinyes disputákat mellőzni akarunk, hazánk helyzetében leghelyesebb az angol felfogás a törvény felismerésében, melyet Blackstone gyakorlati államfilosóphiája ekkép fejez ki: „Hogy valamely elv a közjog szabályaihoz tartozik-e, azt csupán az által lehet bebizonyítani, ha kimutattuk, hogy mindig követték.” Ez aztán gyakorlati eljárás a közjogi törvények alaptörvényi jellegének felismerésére, nem kell hozzá se pápaszem, se záradék, ott az élet, hadd igazolja és erősítse meg az, ha méltó rá.

Nálunk a közélet doctrinairjei nem várták be, hogy az élet szentesítse 67-iki alkotmányunkat, ők rányomták rögtön az elévülhetetlenség bélyegét; kimondták, hogy amit létrehoznak az alaptörvény s több mint alkotmány, mert eltörölhetlen.

Igazuk van, alkotásaik megbírálására az angol és magyar felfogás nem lehet irányadó. A német papír-constitutiók egy fattyúhajtása az, melynek szálai nem vezethetők le törvényeinkből, nem a nép meggyőződése és jogfogalmaiból, hanem egy húsvéti piros tojásból kotkodácsolták ki. Kiizdadták minden történeti és elméleti igazság ellenére, papíron támadt egy ködös hajnalon, nem a nép jogfejlesztő és alkotmányozó ereje adott nekik életet.

Elüt minden törvényüinktől lényegesen. Intézményeiben idegen Magyarországra nézve, újságaiban korcs az alkotmányos fogalmakra vonatkozólag széles e világra nézve. Ha egyéb nem volna benne, mint a delegatiók gépezete furcsa szabályozásával, már ez mutatná, hogy az alkotmányosságról és államiságról uralkodó európai fogalmaktól véggkép elüt. Hasonlatosságot, magyar szempontból, egyedül a Schmerling által kifundált reichsrath tervével árul el s van benne számos vonás a Lustkandel fejtegetéseiben elszórt

eszmékből. A reichsrath, mint „minta” ott módosítva delegatiókban, a vervirkolási elmélet, mint vezérfonál, ott a jogfolytonosság elejtésének tényében.

Ha a szereplőktől eltekintve vizsgálja az ember lényét és vázát, lehetetlen megmenekülni a benyomás alól, hogy a béési körök ügyes takticájának győzelme nyilvánul minden sorában. Nem sikerült mereven keresztülvinniök az összbirodalom eszméjét, de sikerült azt egy parlamentaris tényezőben az utókor számára megóvni és külsőleg láthatóvá tenni. Az ördög nem alszik, az európai constellatio változhat, a minta sárból van, lehet hát rajta idomítani egy éj alatt, ha lehetett egy húsvét alatt megteremteni a „Pesti Napló” cikkeiben.

Föltéve, hogy a parlament ellenőrzési hatalmának gyakorlására elégségesnek és tökéletesnek bizonyult volna be a delegatiók intézménye, mely velejét és alakját képezi a 67-iki kiegyezkedésnek: alkotmányosan correctnek senki nem fogja igazolhatni. A legkisebb ügy elvonása a képviselő testület tanácskozásaiból hézagossá teszi a parlamentarismust; nagy és fontos ügyek elvonása pedig jellemétől fosztja meg a képviseleti kormányzat parlamenti tényezőjét. Fiókparlamentté süllyed mindazon esetekben a törvényhozás, a mikor hatalmát megosztja más testületekkel vagy egyesekkel.

Némi eltérések mellett, csak az angol anyaparlament és a gyarmatok törvényhozása közt van oly viszony, mint Magyarországon a delegatiók és a két fél országgyűlése között. Az eltérés abban van, hogy nem lehet meghatározni oly pontosan nálunk, melyik az anya és melyik a fiókparlament. Némely ügyekre nézve a delegatiók gyakorolnak legtöbb jogot és kiváltságot, a két fél parlamentjének pedig nincs több joga, mint Jamajka tanácsgyűlésének, mely kényszerítve van végrehajtani az angol nagytekintélyű és feltétlen hatalmú parlament, nálunk delegatiók határozatait. A magyar országgyűlés csupán egyszerű végrehajtó közege a közös költségvetésben reászabott terheknek s annyiban szintűgy a delegatió bír fölénnyel, mert a közös természetű viszonyok elintézésére hivatott minisztérium, mint első forrása a hatalomnak, az illető kérdésekben felette áll az or-

szagos minisztériumoknak, s tanácsaikat figyelembe veheti ugyan, de nem köteles azokra több súlyt helyezni az egyszerű tanácsnál. És, hogy valóban úgy áll a dolog, van rá praecedens a magyar parlament vitáiban is, a midőn ministeri székből a többség által helyeselve állították fel a tant, miszerint az országgyűlésnek nincs jogában még a főösszeg tekintetében sem megtagadni a budgetbe való felvételt, hanem törvény és gyakorlat szerint köteles azokat fölvenni. Világos ebből, hogy kényszeríteni is lehet a fiókparlamentet, a főparlament által ministeriumának javaslatára megszavazott összegek elfogadására és végrehajtására.

Részemről tagadom ez állítás helyességét, de azért beismernem, hogy törvény szerint nincs kizárva gyakorlati lehetősége, minden attól függ milyen a többség. A praecedens szerint legalább az országgyűléstől el van vitatva a jog, mintha a közösügyi költségektől főösszegük tekintetében megtagadhatná a budgetbe való fölvételt. A mi más szóval annyi, hogy egy jelentékeny ügyben és jelentékeny összegre nézve a magyar parlament jogköre teljesen semmi. Mert ha a költségektől meg nem tagadható a föl vétel, meg nem tagadható a fedezet sem; tehát ha mégis eszébe jutna valamikor a magyar országgyűlésnek megtagadni saját kormányától a fedezetet, nem tagadná meg a közösügyi költségekre vonatkozólag is, mert e költségeket a delegatiók által megszavazott összeg erejéig köteles fölvenni a budgetbe, köteles végrehajtani minden magyar kormány kivétel nélkül.

Igen valószínű, hogy ily esetben a közös minisztérium beismerné, miszerint az országgyűlés jogosítva van megtagadni a tisztán belügyi költségvetést és fedezetet saját kormányától; de tagadná, hogy az adók be nem hajtásának megvonása kiterjedhet azon Összegek erejéig is, melyeket a közös minisztériumnak már megszavaztak az irányában bizalommal viseltető delegatiók.

Más eset is előadódhat, midőn ismét a magyar országgyűlés fogja húzni a rövidebbet.

Rá vehetik szép énekszóval, udvari ebédekkel, s pengő czimbalommal a delegatiókat egy háború költségeinek megszavazására. Könnyen boldogulhatnak velők mindenkor, ha

nem genírozták magukat a takarékoságot hangoztató közvéleménnyel az állami tönknek előestéjén szembeszállni s néhány millióval többet megszavazni. Mit tesz ez esetben országgyűlésünk, mégha ezer meg ezer ok szól is a háború ellen? Kormányának szavaz bizalmatlanságot? Ez lehet okos dolog, ha a kormány a háborúpárton van, de nevetséges és igazságtalan lesz, ha a kormány tanácsadásaival mindent elkövetett a háború megakadályozására, s a költségeket ki is törölte, de a senkinek sem felelős delegatiók saját jóvoltukból és kezdeményezésökből ismét megszavazták. Az így megszavazott költség a fő összeg tekintetében sem jöhet többé vita alá az országgyűlésen, a fedezetet pedig követelni fogja a közös ministerium, miután neki bizalmatlanságot nem szavazhat egyik parlament sem, saját parlamentjével pedig jó lábon áll, miként azt a megszavazott összegek bizonyítják.

Átlábolthatlan bonyodalmak forrása lehet e részében a kiegyezésnek parlamenti hatalmat nullifikáló természete. Semmi nem történt, hogy e bonyodalmaknak eleje vétessék, sőt inkább annyira mentek a delegatiók hatalmát és önállóságát tágító vitatkozások, miszerint az országgyűlés időszakának lejártá után, a midőn már a delegatiókban résztvevő képviselők országos mandátuma megsemmisült, képesnek állították tanácskozásra és határozathozatalra.

Egyébiránt eltekintve a delegatiók intézményének parlamenti hatáskört absorbeáló természetétől nagyon sok függ egy intézmény megítélésében attól, minő irányban fejleszté az alkotmányos törvényhozást és mennyiben gyökerezik a történeteg megerősödött jogfolytonosságban. Lehet általános népontokból hiányos valamely ország intézménye, mégis érdeme et szereznek vele alkotói, ha ez intézmény fejleszté az alkotmányt és az előbbihez képest haladást jelez a tökéletesebb alkotmányok fele. Lehet továbbá valamely intézmény elméiket szempontból a legtökéletesebb, mégis megrovásra méltók alkotói, ha az intézmény szédületes ugrást képez a nemzet megizmosodott alkotmányáról a doktrinarismus sötétje felé.

A kiegyezés összes intézkedéseiben és minden pontja-

ban vagy ugrás a sötétbe, vagy esés hátrafelé. Meg van a paragrafus systemák két szarvas hibája: nem fejleszti haladólag a magyar alkotmányt, s nem alapszik a történeti jogfolytonosságon, *reactionarius* és *doctrinair* egyszerre. 1848-ról 1867 nem haladás, hanem hanyatlás; régi alkotmányról a kiegyezés nem természetes jogtörténeti fejlődés, hanem a legmesterségesebb doktrineu-reiterei visszafelé.

A nemzet alkotmányos látkörének oly annyira idegen e rendszer és oly annyira hidegen hagyja, mint egy mázolt tájkép, a megfosztott szülőföld helyett. Ez felvillanyozza a keblet, tette buzdít, amattól elfordul a szem. Otthonában még a tizenhárom próbás gazember is kíméli szülőinek rokonságát és saját érzelmeit; idegen földön a tisztességes emberek gyöngébb része sem irtózik az erkölcstelenségtől. A régi alkotmány közmondásos táblabírói becsületessége és az új aera szédelő erkölcstelensége, politikai immoralitása csak ház az alapon.

Ezernyolczszáz hatvanhétnek az 1848-at vagy maradólag conserválni, vagy haladólag fejleszteni lett volna legtermészetesebb és legalkotmányosabb feladata. De 1867 sem nem conserválta, sem nem fejlesztette 1848-at, hanem megtörte. És még e megtörés sem jogtörténeti alapon magyar reactió, hanem doktrinair alapon osztrák reactio volt.

Az 1848-ki törvényhozás a nemzet önállóságát a parlamentaiis népképviseletben és a ministerek felelősségére alapított végrehajtó hatalomban előnyösen fejleszté és a lehető teljességben biztosítá az előbbi alkotmányhoz képest. Az 1867-iki törvényhozás a parlamentaris népképviseletet megcsonkítá a delegatiók intézményével és a felelősségi rendszert meggyöngíté a közös ministerium felállításával. Feladta a parlamentarismust lényeges jogainak tetemes részében, megerőtlenítette a felelős végrehajtó hatalmat az ügyek nagy körében.

Beismerik ma már a Deák-Tiszapárt józanabb elemei is a hatvanhetedik alkotmány visszaeső jellegét; de legtöbben saját menségekbe belefogódnak azon állításba, hogy maga a felelős parlamanti rendszer 1848-ban új volt, nem

gyökerezett a régi jogfejlődésen és utóvégre is a francia forradalom rázkódtatásai következtében rohamos törvényalkotás volt.

„Gyöngé, melegség, nagy következtelenség,” mondhatnám viszonzásul azoknak, kik még benne éltek a régi alkotmányban, de a változott időkkel tetetni kénytelenek, mintha nem ismernék sajátosságait. Tudják a vén rókok nagyon jól, hogy a magyar országgyűlés minden irányban birt törvényalkotási joggal és számos példája van történelmünkben, midőn a felelősségrevonás jogát is gyakorolta. Legtöbbszörre nem is a jogon, ha nem az opporitúción és az utasítási joggal járó rendi szerkezeten múlt csak, hogy a felelősségrevonást nem érvényesíté. Az 1848-iki törvényhozás tehát, valamint az egész alkotmánynak, úgy a felelősségi rendszernek is csak modernebb színezője volt. Világosabb, erőteljesebb formákba önté, a mi homályos szokáson, avult törvényeken gyökerezett. Célja kizárólag az alkotmány fejlesztésére irányult és e célét pompásan megközelíté, senki sem foghatja rá, hogy az ezredév óta nemzeti hagyományként őrzött „önállást és függetlenséget” a modernizálás által feladta volna.

„Azon önállás és függetlenség mondja egy nevezetes okirat, melyet ez által biztosított a nemzet nem volt új szerzemény, hanem régi törvény s királyi eskük által folytonosan fentartott jog, mely még azon egyszerű viszonyon sem változtatott legkevesebbet is, melyben Magyarország az osztrák császári birodalom irányában állott.”

Világos bizonyosság erre a *pragmatica sanctio*, mely a magyar koronához tartozó országok területi épségét, s az ország önállását, függetlenséget, alkotmányát és szabadságát határozottan fentartja. Világos törvény alkukötés, eskü és koronázás szentesíti Magyarország alkotmányát az 1790. 10-ik törvényczikkben. Ki van ebben jelentve minden kételyt kizáró nyíltsággal, hogy Magyarország „szabad, e g é s z k o r m á n y f o r m á j á r a nézve független és semmi más országnak, vagy népnek alá nem rendelt, hanem saját önállással és alkotmánynyal bíró ország.”

Így hát az 1867-iki kiegyezés nemcsak az 1848-ki törvényekhez, hanem az 1823-ki *pragmatica sanctio* és az 1790-ki tör-

vényekhez képest is határozott visszaesés alkotmányának kő-
zős jellege miatt. A nemzet intézkedései következtében
„egész kormányformájára” nézve más ország viszonyainak
alárendelt fél. Közös ministerek végzik a kormányzási fel-
adatok legfontosabb részét; s a mi ennél rosszabb, közös
parlament gátolja törvényhozását ellenőrzési jogainak gy-
akorlatában; s a mi még ennél is rosszabb, alkotmányi és
közjogi törvényhozása egy idegen állam testéhez van forraszt-
va, ennek beleegyezéséhez kötve.

Az államjogi kritika szempontjából nem csak azt te-
szi a kiegyezést oly reactionarius statusművé, mert keve-
sebb önállóság mellett, kevesebb jogot biztosított a nemzet
számára, hanem az teszi reactionariusá főképp, mivel a nem-
zet önrendelkezési jogát a monarchia lajtán-túli népének
akaratahoz kötö. Vagyis a monarchia közösségében és fen-
hatóságában nyilvánuló hatalmat megtoldá egy másodikkal
Austria .beleegyezésének kikötésével, egy harmadikkal az
ausztriai kormány intézkedési jogával, egy negyedikkel az
osztrák reichsrath határozatának érvényesülésével.

Eddig csak a koronával, a magyar királyival paktált
a nemzet, s a magyar király dolga volt legyőzni magában
az osztrák császárt és kiegyeztetni a két koronát; ezentúl
egy fej helyett paktál egy vegyes menzesiségű nép száz
meg ezer rétű fejével, melynek érdekei egyenes ellentétben
állanak Magyarország érdekeivel és gondja lesz rá, hogy
körmei közül ki ne bocsáthassa. Ki kell elégítenünk a pa-
ritás czime alatt a legutolsó osztrák gyáros és legutolsó
osztrák cipész érdekeit, máskülönben szavazata mindig a
fenálló kapocs és Magyarország gyarmathelyzete mellett
fog szólni. Ki kell elégítenünk centralista, foederalista,
clericalis és ezer más nagy és kicsiny törekvést, hogy ugyan
csak a paritás révén ne kaphassunk egyebet az osztrák né-
pek gyűlöleténél, a sajtó piszkoló hetzénél, s a legalávalóbb
boszantgatásnál. Feladatuk a leghatalmasabb elvet, melyért
nemzetek, míg a nemzet névre jogot tartanak, mindig küz-
deni kötelesek, s nem intézhetvén saját sorsunkat és or-
szágos ügyeinket legjobb belátásunk szerint, még csak a
hálát és tiszteletet sem érdemeltük ki. Gúny és szitok, in-

gerlés és megrontás ellenünk agyarkodik, a hány politikai párt van mind bennünket okoz Ausztria bajaiért, holott mi szegény tatárnép mindössze annyiban vagyunk okai mindennek, mert Ázsia lomhasága szült és egy tunya táblabírónak rendelkezésére bocsátottuk, az életünknel és vérünknel fontosabb államiságot.

Kit félték és tiszteltek, ma kicsúfolják és megalázzák, mert érzik a végzetes hatalmat, melyet kezükbe játszott a kiegyezés s melynél fogva hajunknál, többenél kenyérünknel fogva tartanak pórázon. Hiába akarnánk szabadulni, ők a vétőjogot a legteljesebb mértékben élvezhetik s Magyarország a mértani arányokban ránehezedő nyomornál fogva, elveszti politikai hitét, elveszti erejét, kénytelen lesz meghajolni a Deák-iga alatt.

Sokkal higgadtabban bírálhatná meg az államiságunk iránt érzékkel bírok tolla jelen államjogi helyzetünket, még ha egyes tárczák önállósága nem volna is teljes, s idegen hatalom rendelkezése zavarja is meg ügyeink menetét; csak önrendelkezési jogunk ne lett volna oly kétségbeejtő módon egy kétoldalú szerződés kötelékei által beékelve. Arról az állapotról, melyben a bécsi ministerek egy része igazgatja Magyarország ügyeit, mindig könnyű a lépés arra az állapotra, midőn kizárólag magyar kormányférfiak vezetik az államot, ha a határozathozatalhoz nem szükséges egyéb, mint a koronás király és országgyűlés beleegyezése. De vajmi nehéz s ép azért ötszörte fokozottabb küzdelmet, s nagyobb elhatározást igényel, hogy a kétoldalú szerződésben érintett factorok makacsságát legyőzzük.

A közremunkáló factorok e sokasága feltétlenül hamis helyzetbe hozza a kötést csinálók államjogi törekvéseit, s nem tünteti föl egyébnek a kétoldalú szerződést, mint egy „societas leonina”-t, melynél hazánk államélete a rövidebbet húzta. Közgazdaságunk összes hátrányait érzi a kiegyezésnek, a nélkül, hogy a legparányibb kedvezményben részesülne terheinek megkönnyítése tekintetében.

Akadnak most is nálunk, kik nem tartják másnak a kiegyezést, mint az óvatosabb bécsi reactio egy sakkúzhásának, melynek e societas leoninában más alapra sike-

rült fektetni a régi meg nem puhítható államjogi helyzetet. Az bizonyos, hogy nem a régi reactio akaratán múlt Magyarország teljes beolvasztása Ausztriába, hanem csak a nálánál erősebb eseményeken. Nem belátása, hanem a dolgok rendje volt tehát az, mely miatt meghajtá derekát; s nem egyes tagjainak merevségén, hanem az eszélyesebbek tanácsain fordult meg okvetlenül az alku, melyért Magyarország gazdasága iszonyú árt fizetett.

Mi feledtünk, a reactio tanult.

Feledte legelőbb is Deák Ferencz 1861-iki feliratának sarkelveit; de elfeledte azt is, mivel tartozik az őt környező vak bizalomnak. Tanult ellenben a reactio óvatosságot; megtanulta, hogy önkénynél czélirányosabbak a prókatori fogások.

Így lett az államjogi kiegyezés a jogfolytonosság teréről az ügyvédi alku terére szorítva, hol a rabulisticát nem pótolja semmiféle államférfiúi bölcsélet.

Deák Ferencz és pártja csak addig lehettek helyökön, míg a gyakran és teljes joggal szemökre lobbantott felirat következő pontján álltak szilárdul: „Szükségesnek látjuk tehát ünnepélyesen kijelenteni, hogy mi az országnak állami alapszerződés által, törvények által, királyi hitlevelek, koronázási eskük által biztosított alkotmányos önállását s törvényes függetlenségét semmi tekinteteknek, semmi érdekeknek föl nem áldozhatjuk, s ragaszkodunk ahhoz, mint nemzeti létünk alap föltételéhez. Ugyanazért meg nem egyezhetünk abban, hogy a közadónak s katonaaállításnak kérdései a magyar országgyűléstől bármilyen részben elvonassanak. A törvényhozási jogot valamint mi nem kívánjuk más országokra nézve semmilyen részben gyakorolni, úgy Magyarországra nézve azt a magyar királyon kívül senkivel mással meg nem oszthatjuk; Magyarország kormányzatát s közigazgatását a magyar királyon kívül senkitől mástól függővé nem tehetjük, s azt más országok kormányzatával nem egyesíthetjük; nem akarunk tehát sem a birodalmi tanácsban, sem valamely birodalmi népképviselőben részt venni, s annak rendelkező hatalmát Magyarország ügyei fölött el nem ismerjük, s az örökös tartományok al-

kormányos népeivel csak úgy, mint önálló szabad nemzet, más önálló szabad nemzettel, függetlenségünk teljes megóvása mellett, vagyunk hajlandók esetenként érintkezni.”

Mihely azonban tudták, hogy a történeti alapról letérnek, s bármi okból, még az elvek teljes feladásával is megkötik az alkut: többé nem államférfiakra, hanem jól fizetett prókátorokra kellett volna bízni az államjogi szerződés megkötését, kik kellő ügyvédi készséggel bírnak a terhes szerződéseket lehetőleg megkönnyítő alakban formulázni. Mihely a párt letért az 1848-ki alkotmányról és azt sem conserválni, sem fejleszteni nem érzett magában elég bátorságot, előbb jobban szemügyre kell vala vennie vezetőjének akaraterejét és tehetségeit. Deák Ferenczből, ha levetkőzi lomhaságát, igen jó conservatív államférfi válhatott volna, bármely parlament felelős kormányának élén, de nagy államjogi actusok megkötéséhez többel rendelkezett Pató Pál kényelméből és a mindenre könnyen rávehető engedékeny phlegmával. Nem volt sem, Talleyrand, sem Machiavelli nemzete érdekében, hanem tetőtől-talpig gondatlan táblabíró volt, ki kész engedni a főbb vonásokban, s kész az apró részletekben egy zsidó scrupulusainak, csak lábon eladott repczéjéért fölvehessen néhány rongyos forintot, melyre már leskelődött a dínom-dánomos pártatyafiság és komaság.

Elfeledték teljesen a kiegyezés alkotói, hogy az az államjogi helyzet a legtökéletesebb, mely legkevesebb köti le a nép önrendelkezési jogát; s elfeledték hogy a szerződés egy üzlet volt osztrák részről, melyet érdekekben állt megkötni; oly üzlet, melynél mi lehattunk fölényben, ha a vámkérdésben államadósság körül üzletemberre és ügyvédre bízuk a kiegyezést. Az osztrák fél elég szemes volt geschäftnek tekinteni, és a reactio tapasztalt vén rókáira bizni megkötését, s ezek mindjárt az államadósságok kamatának megadóztatásával zsebredúgták a societas leoninak orosz-lánrészét.

Üzleti szempontból egy végtelen könnyelmű szerződést kötöttek főképp a vámszövetségben a nemzet kárára. Közgazdaságilag rosszabb helyzetbe csak az ügyetlen jó barátság

és ravasz ellenségeskedés taszít hatá hazánkat. Egyszerű gyarmattá süllyeszté a szerződés hazánkat. S ha még egyszer oly önállókká tesz is bennünket az 18674ki törvény-cikk, rövid időn át osztrák gyámság alá kell jutnunk, ha e szerződés gyökeresen át nem alakíttatik.

, Nyomorunk közvetlen oka a politikai közönynek is. Az ország legfüggetlenebb része esztét veszítve néz a bizonytalan jövő elé, s azt se tudja mihez kezdjen, hogy bajaiból kimenekedhessek. Nincs is, ki a kiegyezkedést nemzetgazdasági és pénzügyi részében védeni megkísérlené. S mert nincs, e ténynyel és jelen közgazdasági helyzetünkkel van elítélve Deák Ferencz műve.

Politikailag is csak az opportunitas üvegfedele alól dobálgatnak kavicsokat a nemzeti aspiratiók ezredéves vasfedelére. És ha belátó politikus nem is tagadhatja, hogy opportunus néha, de rendkívül ritkán, apró részletek körül megalkudni nagy vívmányok elnyerése céljából a helyzettel; ámde merész dolog, s nem mutat sem lelkiismeretességre, sem alaposságra, az opportunitást vezérelvül állítani fel egy nemzet minden törekvésére nézve, s ebből a vezérelvből aztán feledni minden fontos álláspontot, átalakítani lényegében az alkotmányt, s cserében egy nevét gúnyul viselő parlamentarismussal ajándékozni meg a nemzetet.

Opportunitas az elveknek legsikamlósabb pályája, melyen elcsúszik sok nemes jellem, megszédül a legtisztább fő. Ez magyarázatja annak, miért tántorodott meg oly rettenetesen a Őeákpárt, midőn az opportunitást teljes sikamlósságában elfogadva, felállították az „örök érvényű” törvények hazafiatlan, erkölcstelen és politikátlan tanát, és e tan kapcsában a „kormányképes és kormányképtelen” pártok elméletét.

Oktalanabb és semmitmondóbb sophismával nem dacolta ki még politika a jók elítélését, mint az, melynek alakoskodó és érdekhajhászó rendjében alkotmányos alapigazság gyanánt ez elmélet szerepel.

Hóbort vagy gonoszság egyéb nem találhat fel hasonló elvet alkotmányos államokban, hol az elv egy magában elég megdönteni az egész alkotmányt.

Sokszor vitatkoztak a lapok és pártok e tan fölött, s az elmélet támadói kifejezték nyíltan, hogy nincs rendszeresség a Deák-párt állításában. Pedig dehogy nem volt! Meg volt biz az csak úgy, mint megszokott lenni az örültségben, meg a gazságban. Akadt olyan kinek fejében rögeszme gyanánt a politikai örültség verte be e tant, volt ismét igen sok olyan, ki tudta alkotmányos értékét, de gonoszsága és érdekei sugalták fentartását és terjesztését. A minthogy ma az önző pártérdekek sugalják, hogy a kormányképes és kormányképtelen pártok elméletéből lassanként a volt balközép is, űrt igyekezzék támasztani háta mögött.

Az sem természetellenes, hogy gonoszság és hóbort e tannal máig sem akar felhagyni, midőn be kell vala látnia, mily absurd, mily alkotmányellenes.

Ott gyökerezik e tannak örületes és gonosz volta az alapban. Mintha az események logikája még a legnagyobb absurdum felállításában is bizonyítani akarná, hogy a mi a nemzet ellenére, alkotmányellenes szempontokon nyugszik az maga sem gyümölcsözhet egészséges dolgokat. Valami meglepő is az, hogy még egy párt, mely legjobban küzdött e tan ellen, mely érezte rettenetes igazságtalanságát és alkotmánytagadó természetét, ma, midőn ez alapon az alap megváltoztatásának célja nélkül kormányra lépett, a legelső tette, hogy felül az elméletnek és torkaszakadtából hirdeti. Csinál magának kimesterkélt elméleti ellenzéket, csak hogy a parlamentarismusban szükséges felváltás ne azon párt rászéről történjék, mely „kormányképtelen.” Szenvedélyes kifakadásai elnyomással fenyegetik a pártot, melynek elveiért éveken át küzdött, mert beakarja bizonyítani kormányképtelenségét.

Nem az események logikája igazolja-e feltétlenül, hogy a mi rász, azt jóvá nem tehetik azzal, ha előbb rosszszá változnak? Olyan dolog az csak, mint a ki rothadt almáit néhány egészséges által igyekeznék helyrehozni, bizonyos, hogy megrothasztja ezeket is. A rothadt alma ellen segíteni csak egy mód van, ki kell dobni az éléstárból.

Ugyan ki hallott még a posványból egyebet a békák brekegésénél, és ki oly bamba, alkotmányos fülemile éneket

keresni a sáros bűzhödt víz fölött, az absolutismus krakói elmélete helyett.

A békák keletkezésének mythologicus regeképe különben is találó viszonyainkra.

Luciában történt, hogy Latona istennő, ki az ikertestvér Apollót és Diannát szülte, egy tiszta forrás felé ment gyermekeivel az égető nap heve és szomja ellen néhány üdítő vízcseppel fölfrísíteni magát. Alig hogy letérdelt az üldözött nő a lyciai pórok hozzá suhantak, s megtilták neki az ivást.

„De hogyan foghatjátok el tőlem a vizet? szolt megilletődve a szegény anya. Avagy nem közhasználatra áll-e itten? Sem a verőfényt, sem a léget, sem a vizet nem tette a természet egyesek birtokává. Adjatok tehát néhány csepp vizet, ha nem nekem, legalább kisdedeimnek!”

A kőszívű parasztok azonban durva szidalmakkal illeték, tettleges megtámadással fenyegették, beleugráltak a forrásba, s fölzavarták az iszapot fenekéről, hogy a vizet ihatatlanná tegyék. E pogány bánásmód átkozódásra készíté a szegény istennőt. „Éljetek hát mocsaraitokban!” szóllott és szavai elhangozta val, egyszerre csak bukdácsolni kezdenek a pórok, szidalmaik mind inkább érthetlenebbé válnak, testök körvonalai összefutnak és felfúvódnak, utoljára kurutyolni kezdenek és lesz belőlök béka.

Volt nekünk is tiszta alkotmányos forrásunk, míg fölzavarni nem siettek a politika parasztjai és önzői. Maguk számára akarták fentartani tisztaságát és az posványnyá változott, honnan minden elsötétedéskor hallani azt az érthetetlen kurutytyolást a kormányképesség és kormányképtelenség tanaiból.

„De hát miért zárjátok el tőlünk az alkotmányosságot, kérdehetnék mi is a parlamenti kormányzásra privilégiumot tartó emberektől. Avagy nem közhasználatra van a politikai szabadság? Sem a választó jog napfényét, sem a Parlamentarismus levegőjét, sem a kormányképességet nem teheti a természetes alkotmány egyesek birtokává. Ha nem értünk, a Parlamentarismus elveért és az ország békéjeért hagyjatok fel a veszélyes tannal.”

Nem, ők belementek, felzavarták iszapját, hadd éljenek hát mocsaraikban, egyéb fontosságot úgy sem érdemel a megszorodott békák brekegése, mert hisz okos embert nem fognak rászedni semmiféle hóbotos ötlettel az örökérvényű törvények és kormányképtelenségi tanok közül.

Alapelv marad mégha a gonoszok és örültek ötször annyira szaporodnak is, hogy nincs oly törvény, melyet az illetékes factorok alkotmányos utón meg ne változtathassanak.

Igaz, hogy ez igazságot csupán a Westminster törvényhozó termében ismerik el, a Bedlam tébolydájában más-kép forog a világ, ott felállíthatják az örökkévalóság isteni tőkélyű törvényeit.

A politikai téboly e neme nálunk nem hiányzik, a különbség csak az, hogy szabadon jár, részben országossá vált, s elég csöndes, hogy ne tarthasson kitörésektől a nemzet értelmes része.

A téboly csöndes voltára mutat, hogy az örökérvényt nem terjesztik ki minden' törvényre, hanem csak az általuk összeütt 67-iki alaptörvényre. De hát mi következik e szóból alaptörvény? Józanul semmi más, minthogy a kinek nem tetszik küzd ellene és ha többséget szerez meg, változtatja, mint bármi mást; a kinek pedig tetszik az védi és conservalja – mint akármely apró törvényeket, mely kielégíti vágyait.

Más akadály a szerint egy párt kormányképességének sem lehet, mint a kisebbségben rejlő parlamentaris akadály. S ha vitatják hogy valamely alaptörvény elfogadása és megváltozhatlansága föltétele a kormányképességnek: úgy kár a monopóliumot csak egy törvény által megőrizni, mert a mint látszik némely kevésbé finyás erkölcsű politikusok egy törvény kormányképtelenségi tanával könnyen megbárátkoznak, legjobb kimondani, hogy mit egy többség alkot addig meg nem változtatható, míg a megszavazására egyesült többség tagjai nem akarják. A mi más szóval annyi, hogy a ki bármely törvényt a többség megkerülésével megváltoztatni óhajt kormányképtelen.

Nemde felséges elv! Kár, hogy annyira nevetséges,

miszerint alkotmányos érzékű embert magának a kormányképtelenség ostoba és szabadságellenes tanának kellene a kormányképtelenek táborába hajtani: hadd lássuk van-e alkotmányos parlamentarismusunk, vagy az egész csak egy hazug szemfényvesztés. Mert, ha van alkotmányos parlamentarismusunk, mihelyt a választó nemzet többségének bizalma a 67-iki alaptörvény eltörlését sürgető pártot juttatja többségre, megszűnt minden ok és okoskodás, mely akadályozná a haladó aktiót a törvények közjogi részére is. Tessék örök időkre conserválni és örök időkre megkötni az országot, a kinek lelkiismeretéhez hozzáfér még e nemzet elenyészésének gondolata is, de mi, kik haladni akarunk és az igazi szabadelvűséget kiterjesztjük államunk szabaddá tételére, mint minden szabadság alapföltételére, küzdeni fogunk ellene az utolsó lehelletig.

Absolutisticus roham, semmi más az oly elmélet, mely a nemzetnek akaratját egy circulus vitiosus poklában forogtatja, hogy se előbbre, se hátra ne mehessenek.

„Alaptörvény” kiáltják fennen, s azt hiszik ezzel retentő nagy dolgot mivelnek valamely törvény megváltozhatlanságának biztosítása érdekében, s örök maradandóvá tesszik rozzant alkotásukat. Nem utánozzák Lycurgot, ki arra kérte népét, hogy visszajöveteléig tartsák meg az alkotmányában letett szabályokat, s aztán tengerbe szórata hamvait, hogy még paránya se jusson tetemeinek hazájába. Az ő fogásuk egyszerűbb, elég a törvényre e bigyelék „alaptörvény”, s ez örökkévalóságot szerez a parlamenti sáfárkodás legbárgyúbb ötletének is. Ezt tudva, sajnálni lehet az ábrándozó Platot, ki utópiáiban merész rendszerét állította fel az eszményi államrendnek és államtörvényeknek, de sehogyssem tudta módját találni miként kell ily képzeleti államban a törvényeket minden változandóságtól megóvni. Nagyratörő lelke fenakadt e pontnál, s bármily merész gondolkozó volt, nem bírt annyira bölcs lenni, hogy kimondta volna a mi magyar törvényhozóinkkal: „az alaptörvény személye örök, szent, sérthetetlen és változtathatlan.”

A holt betűk souverainitása így válik hatalmasabbá magánál az anyatermészetnél, mely örökszabású törvényeket

vulkanicus méhében nem ismer és el nem fogad; így válik tartósabbá, rosszasága daczára, minden jó törvénynél és szebbé az utópiánál, mely nem hogy örökre, de még időlegesen sem valósítható.

Meg van tehát a kulcs, mely megfejthetővé tesz minden történeti problémát és szerencsétlenséget. Cromvell, Washington, Mirabeau, Kossuth, a magna charta készítői, az arany bulla törvényhozói, az egyesült államok, a swajczi köztársaság alkotmányozói máglyát érdemelnek, mely alá törvényeikkel gyűjtsen a világ, mert „megbolygatták” az eddig fenálló alaptörvényeket. 1789 Franciaországban, 1848 Magyarországon kárhozat bűnbériség-pusztító, egyenlősítő és szabadságalkotó törvényeivel. És Deák a „haza bölcse” forradalmár a szó herostratusi értelmében, mert elég vakmerő volt alaptörvényeket változtatni, a régieket szőröstől bőröstől kiforgatni.

Az igaz, hogy rettenetes politikusok ezek a mi vén táltosaink, kik feltétlen tiszteletet igényelnek, madárjós-laitaikért és vakmerően ostoba állításaikért. Nekik az alaptörvény azért különb mint más, mert ez alaptörvények közt akadnak örökösödési törvények is, melyek eo ipso megkövetelik a változhatlanságot és sérthetetlenséget. Mintha bizony az ellen táborban annyira fajankóvá lettek volna a politikusok, hogy feledik az örökösödési törvények változásait. Hány módosításon ment keresztül a nemzet választó joga a vérszerződéstől? Vagy hát olyan állandó valami volt a Habsburgház örökösödési jogát corpus jurisunkba igató alaptörvény, hogy az ezt módosító 1723-iki törvényhozás a a Habsburg- Lothringern dynastia uralkodói jogának körülírásával alkotmány-ellenes merényletet vitt véghez, mert megváltoztatott egy előbbi „örök” alaptörvényt. Aztán, ha a pragmatica sanctio által Magyarországon uralkodásra hivatott ágak utóisója, mint jogosult törvényhozói faktor, a parlament alsóházi és főrendi faktorának beleegyezésével az 1723-iki alaptörvény helyébe új törvényt akarna hozni alkotmányos utón, természetesen megvolna akadályozva az örökiiévalóságí theoria által, mely forradalmi jellegűnek ki-

áltá ki az alaptörvények megváltoztatását célzó törekvéseket.

A féltett önérdek e theoria által egy gyékényen áruul Lustkandellel. Nem is a józan hazafiság jellemes őszintesége szól az ily nyakatekert alkotmányelméleti okoskodásokból, hanem igenis ama fondor szellem, mely a választói szabadságot goromba ököljoggal fenyegeti, miután fél kimenetelétől, mely képes szövetkezni magával a mennydörgös mennykövel is, ha segélyével felemelkedhet az érdekek parnassousára.

Előttök a turpis mondásnak, hogy a mely része a ki egyezésnek államjogi természetű és örökös jellegű, azt bolygatni nem szabad, komoly értelme csak annyiban van, a mennyiben segít a hálózatot az egész nemzet fölé akkép kiterjeszteni, hogy mint a méh a pók csapdájából egyedül az erőszak útján vergődhessek ki. De hogy is volna értelme, midőn maga a mű fő alkotója megmondta nem egyszer, hogyha jobb módozatot állítanak helyébe, ám töröljék el.

Sajátságos, hogy Magyarország három század óta folyvást részese az. örök és megváltozhatlan törvényeknek, de a melyek mégis halomra dőltek, nem annyira saját akaratunk, mint mások lelketlen eljárása miatt. A törökkel kezdtük meg az örök békéket kötni és az osztrákkal folytattuk. Egy sem sikerült hosszabb időre. A porta nem tartá meg, mint-hogy koránja tiltja örök barátságra lépni a hitetlenekkel; Ausztria pedig nem szokta megtartani még a ránézve kedvező szerződéseket is, miután érdekei parancsolják, hogy Magyarország az örökös szegényedés következtében anyagilag tehetetlen maradjon.

Egyetlen egy alap van, melyen minden párt mozogni tartozik, máskép az alkotmányon kívül áll. Ez alap: Magyarország államisága és a fejedelem személyében nyilvánuló államfelségi hatalom. A ki ezenkívül bármit hirdet, az vagy bolond, vagy csaló, vagy áruló.

Alkotmányos államban a legeslegfelsőbb, kizárólag döntő hatalom a parlament és korona egyöntetű akarata. Semmi sem oly fontos és semmi nem oly kicsiny, melyet ezek ne uralnának. Őszhangzó beleegyezésök változtathat az uralko-

dási renden és az alkotmány alapszervezetén is. Még ma megváltoztatható a *pragmatica sauctiónak* a leányágra vonatkozó határozata; még ma megváltoztatható a monarchicus Ívormányforma köztársaságivá, csak a korona és a páriámért két háza önként beleegyeztek.

Merésznek tetszhetik az állítás, de kimondom mégis, hogy jöhet idő, és a tartós köztársaságok alakulásának ez lesz majd a korszaka, midőn a monarchicus kormányformák átlalakítása a törvényhozó factorok rendszeres kijelentésén és törvényes elhatározásán fog sarkalni.

Valamint az alkotmányos monarchiák alakításához az absolut egyeduralkodói hatalom gyengesége és a nép felébredésének imponáló erője vezetett, úgy kell hogy jöjjön ide, mikor a monarchák személyében nyilvánuló felségi hatalom nullává semmisül, jogaival a szertartások, a szertartásokkal az aristocraticus intézmények elveszítik formai jelentésüket, és akarva nem akarva kénytelenek lesznek meghajolni a népsouverainitás követelményei előtt. Ma megbámulják, akkor nem fog a ritka hollók közé tartozni egy Amadé, ki nem a feldúlt állami és társadalmi rend megutálása, hanem a közszellem követelményei folytán fog meghajolni a népek joga előtt.

Angliában soha sem értelmezték másképp a parlament jogait. III. Endre alatt oly dolgokat fessegetett az alsóház és oly törvényjavaslatokba egyezett bele, melyek kizárólag a királyi előjogok ellen voltak intézve. Senki sem háborgatá, senki sem akadályozá őket. S ha részben kötve lett volna bármikor a parlament hatalma, a legelső alaptörvény-nél megálltak volna a nemzetek sem, Anglia, sem Magyarország törvényhozása nem fejlődhetik az alkotmányos biztosítékok és a felelős Parlamentarismus tekintetében azon fokra, melyet mai napság elfoglálnak.

Mivé fejlődött az angol Parlamentarismus azon időtől, (1593.) midőn az „aye” (igen) és a „no” (nem) kívül egyéb jogot nem engedett neki az uralkodói kegy. Örök érvényű törvények mellett fejlődhetett volna-e ennyire?

Az angol állam jogászok rég tisztában vannak e kérdés körül. May Erskine Tamás mondja: „Az angol parla-

ment törvényhozó hatalma más határt nem ismer, mint a földi hatalmak közös határát, s ez a nép engedelmessége.” Coke Ede pedig így jellemzi a parlament jogait: „Hatalma oly föltétlen, hogy azt sem tárgyra, sem személyre való tekintettel nem korlátozhatja.” Innen a körülmény, hogy az örökösödés jogát és a korona számos kiváltságait módosíthatónak, változtathatónak tartja az angol alkotmányos érzület, mihelyt erre nézve, „az élő fejedelem és gyűlésező három rend egymással megegyeznek.” Az 1688-iki forradalom óta sokszor is szállt rendhagyólag a korona egyik uralkodói sarjáról a másikra, s Anna királynő idejéből létezik egy törvény, mely felségsértésnek nyilvánítja, ha valaki írott, nyomtatott, vagy élő szóval állítja, hogy a koronás főnek a parlament hozzájárulásával sem szabad a koronát kötelező törvényt hozni.

Ép azért soha eszökbe sem jutott Anglia államférfiainak hirdetni, hogy ezen vagy azon politikai iránynak nincs létjoga parlamentaris többségre, s e többséggel kormányképessegre. Még a republicanus meetingeket is megtartják Nagy-Britannia szabad ege aítatt, s az internationale rettegett végrehajtó bizottsága ott székel Londonban, munkások tömegei között, még sem fordult hanyatt ijedtében a királyi ház.

Egy semmi tiszteletet és a legparányibb kíméletet nem érdemlő reactionarius párt-áramlatra volt szükség Magyarországon, hogy az örökös és változhatlan alaptörvények elméletéből a k o r m á n y k é p e s é s k o r m á n y k é p t e l e n pártok tanát a legeszeveszettebb makacssággal hirdessék saját gonosz művök és alávaló politikájuk fentartására.

Az iszonyú rombolás, melyet az erkölcsökben e tan előidézett, ujamról nyomra észlelhető. Többet rontott a magyar nemzet pilitikai érzékén egy magában, mint a legdurvább, de őszinte reactio teheté vala századokon át. A nép alkotmányos jogainak megtámadása, a Parlamentarismus tagadása rejtődzik etán alatt. A legnagyobb mértékben felségsértő és hazaáruló tendenciáinál fogva oly szembetünőleg tör a párt-absolutismus és alkotmányellenes reactio felé,

hogy Anglia jogéretével bírva, hirdetői előtt a Tower kapui rég megnyíltak volna.

Nem egyéb az, mint pusztá tagadása, hogy a választó közönség nyilatkozhatik a többséggel ellentétes irányban is; nem egyéb, mint pusztá tagadása, hogy a nemzet javíthat sorsán a népképviselőt háromszáz tagból álló kormányképes pártjának nem tesző módon is; nem egyéb, mint felségsértő lerontása a parlamentarizmus elvnek, hogy a nemzet érdekeit saját legjobb belátása szerint intézheti.

Kihívólag tolja előtérbe e tan a választást: forradalom vagy reactio, mihelyt érvényesülése bizonyossá tenné a nemzetet, hogy alkotmánya, választói szabadsága és Parlamentarizmus több, mint fictio, mert a leggyalázatosabb humbug.

Eddigélé is komolyabb következményei vannak ily tan vitatásának, ha a nemzet erői el nem zsibbadnak a tusákban és szenvedésekben. Így azonban az emberek java könnyel, vagy utálattal vonul vissza a küzdterről, meg levén győződve, hogy az uralkodásnak erkölcstelen és gonosz fenntartása előbb-utóbb a végletek közé taszítja Magyarországot.

Megengedve ugyanis, hogy kormányképes párt egyedül az lehet, mely elfogadja a kiegyezkedést úgy, a mint van, ebből az következik, hogyha a nemzet többsége egyszer mégis túl teszi magát a választási pressziokon és erőszakoskodásokon, az általa többségre emelt nem kormányképes párt nem veheti át a parlamentarizmus rendszernek megfelelőleg a hatalmat, hanem a kormányképes kisebbség kezeiben maradnak tovább is a kormányzás gyeplői. Azt hiszem, felesleges magyarázni, hogy ez semmi más, mint reactio. Sőt valamivel rosszabb, mint a közönséges alkotmányon kívül álló reactiók lenni szoktak, mert az alkotmányon belül áll szembe a parlamentarizmussal, nemzettel és többséggel, a. mi viszont nyílt kieroszakolása vagy a forradalomnak, vagy az absolutizmusnak.

Magam részéről mindig jobban tiszteltem az egyéni absolutizmust, mint a parlamenti többség, esetleg kisebbségabsolutizmusát. És e tekintetben ma már sok embertől lehet hallani,

hogy inkább jöjjön egy nemzeti absolutismus, a maga tisztaságában, mintsem a nemzet végkép elerjedjen, tönkre menjen egy párt mellett, mely a korlátlan hatalmak rász oldalaival fokozott mértékben bír. Az egyszerű absolutismusnál egyes emberek zsákmányolják ki az országot, a parlamentinél egy szövetség karmai közé került az ország, mely a családi összeköttetések, a szükséges többség biztosítása révén, ezer meg ezer vámpírral nehezedik reá, hogy az utolsó csepp vérig szívja ki, míg zsibbadása tart. Könnyebb mindig a rendes absolutismust lerázni, mert a nemzet tisztábban lát, kik állnak vele szemközt, és erőit összegyűjtheti, de nehéz az alkotmányos álczával fedett absolutismus alól kimenekülni, miután ez a nép legalsó rétegéig szerez szövetségeket, kik együtt pusztítják az országot, s mikor már felébred, nincs annyi ereje, hogy a sáskák seregétől megmentse vetéseit, melyek elzalogosítva, eladósítva még lábon jutnak idegenek kezébe.

Legveszélyesebb e szerint a 67-iki reactio számos árnyoldalai mellett, a tan, mely magát a kiegyezést örök időkre fentartani óhajtja, hogy egy párt is a hozzá csatlakozóknak bitang jószágként engedje kifosztani az országot, aztán majd jöhet a vízözön.

S miért is ne jöhetne, mikor ők már a Noe bárkája által biztosítva lesznek, a kifosztogatott Magyarország ott lesz a politikai schvindlerok és pénztözsérek zsebében, kiknek lesz okuk kaczagva szemlélni a fuldoklást. Együgyűségnek tartanám, ha nem volna oly tiszteletreméltó némely hazafiak azon panaszkodása, honnan van a többség embereinek közönye az ország nyomora iránt. Onnan, a hol a jólakott nem érti meg az éhező kínjait; onnan, a hol az az uzsorást adósának lassú elszegényedése nem bántja, mert az ő vagyonosodása abban az arányban gyarapodik. Hogyan érezzék a többség emberei, kiket konczhoz, jóléthez, vagyonhoz s kényelemhez juttatott az uralom, a nemzet alsó rétegeinek iszonyatos elszegényedését, mikor őket átkozott politikájuk a kimerült nemzet testén hizlalhatja. Előbb koldussá tették az országot, saját vagyoni jólétök emelésének szem mellátható előnyére, később a fizetésképtelen nemzet

nagy részétől elvették a választói jogot, hogy ellenök ne is nyilatkozhasanak, mindennek tetejébe fentartották maguk számára a k o r m á n y k é p e s s é g elméletét. Hasonló körülmények között az volna a meglepő, ha annyira kivetkőznének az emberi gyarlóság legfőbbjéből az önzésből, hogy midőn nekik istenileg folynak dolgaik, azokkal is törődjenek, kiknek poklot készített reakciójuk. A nemzet nyomorával, ők jólétüket állíthatják szembe, valami természetes tehát, hogy körömszakadtig védik a tért, mely családait, komákat és érdektársaikat a boldogsághoz juttatta.

Köteteket lehet megírni ez alkotmány hiányainak és reactionarius jellegének bebizonyítására. Ha egyéb bűn nem ragadt volna alkotóira, minthogy a personalunionnak egyedül a fejedelem személyére kiható kapcsát, a siami ikerkhez hasonló reális kapcsolattá változtatták: ez elégséges elitelni az utókor részéről reakciójukat.

A „providentialis férfiú” maga sem hitte, mily remek pasquill volt tőle „mintaintézmény” hírébe hozni a delegatiót szervező alkotmányt. Pasquino úr az élezés romai szabó, nem mint némelyek állítják, „politikus csizmadia”, nem szabhatott volna papíron érdekesebb pasquill-zubbonyt a nemzetre, mint a komoly törvényhozási czéh, melynek kebelében volt egy adomázó táblabíró, mint atyamester, egy ravasz pénztőzsér, egy szellemdús diplomata, s egy hallgató stilita. Kiszabták, összeférczelték, most a nemzet már hét év óta viseli a kényszeröltönyt, mely rosszabb a procrustes-ágynál, mert nem kurtít, nem nyújt, hanem öl, bukással fenyeget, a megújuló kísértetek és az államférfiúi legénykedés daczára. Próbált vele szerencsét a gavallér minister, próbált a börzelovag, próbált a tévelygő philosoph, próbált a scrupulus tudomány és becsületet, s most birkózik vele Machiavellinek árnyéka.

Nem mondom, hogy a kényszeröltöny örültek számára készült, kiket féltenek az izgalmas kitörésektől, de az is bizonyos, hogy nem egy önálló alkotmány iskolájában növekedett nemzet részére készítették. A mi benne a régi formákra emlékeztet, azt kénytelenek voltak megtartani, mert a divatos alkotmányszab ásóknak is van egy főszabálya, mit

a francia törvényhozó és francia szabó, egyaránt nem téveszthet el. Az t. i. hogy a test idomait mégis csak el kell valamiképp takarnia, akár pongyola, akár testhez álló legyen az öltöny. Ádám és Éva paradicsomi egyszerűsége óta annyit tanultak már a világon, hogy a fügefafa levél fejlettebb míveltség és finomabb ízlésnek, a patriarchális kormányforma, a haladó kor és megizmosult államéletnek takarója nem lehet.

„Közjogi vesszőparipa,” mondja a hülyék észjárása, kik kormányzásukkal a nyomor és bukás örvényébe taszíták a nemzetet. Azt hiszik, hogy e két szó elég átölelni a világtudományt és államférfiúvá avatni, a ki szajkók között a legelső szajkó. Azt hiszik, hogy nagyot mondtak, hogy ha a zsölyét szembe állítják a vesszőparipával, a marasmust a jövővel.

S miért vesszőparipa? Csak nem azért, mivel ők az államot fejős tehénnek, igavonónak és paripának használhatják, a mint Lónyay, Ghiczy vagy Andrássy a gazda; a kik pedig távol állnak a hatalomtól és elvekkkel küzdenek Magyarország hagyományos céljaiért, azok csak meggyőződésüket és szavukat állíthatják a majorosok, béresek és jock evék csigázó rendszere elé.

Hja de mikor a politika az exigentiák tudománya, melyet a készletből adnak és vásárolnak, s az uralkodó politikus csak olyan, mint a rász mesterember, kinek egyed-áruja van bizonyos cikkek vásárra hozására. Folyvást azt kiabálja, hogy a „létező viszonyok” közt ő gyártja a legjobb törvényhozási és kormányzási cikkeket, a kinek nem tetszik ne vegyen, de ő bizony kontársága mellett is megmarad egyedárus mesterembernek. Kontárok mondása, hogy a „létező viszonyok” közt az a legtökéletesebb, az a legbölcsebb a világon, mit ők alkottak.

Uralkodó politikusok hirdetik nálunk, hogy a kiegyezés a „létező viszonyok” közt a legbölcsebb valami. Monopóliumunk van rá és parlamenti czéhszerkezetök hozzá, mint akármely középkori mesterembernek, ki a „remekléssel” elsőrendű mester hírére és egyedárus sátorra tart jogot. Még csak mégsem czáfölhatják, hogy a „létező viszonyok” közt mások.

jobbat tudtak volna produkálni, mert hisz arravaló a czéh és monopólium, hogy „örök időközön” át ne férközhessenek senki mesterségükbe, ha előbb teljes tökélyében el nem fogadja „mintául” az ő remeköket. Mondhatja nekik, hogy látott már ügyesebb dolgokat és előbbi mesterek tökéletesebb alkotásai szemlélhetek a történeti jogfejlődés iparmúzeumában, nem azért uralkodó mesteremberek, hogy felülmúlni engedjék magukat, és ne üzleti szempontokból mérlegeteljék a politikát.

Történetíró feladata lesz megítélni és okmányokkal bebizonyítani, olyanok voltak-e a „létező viszonyok,” hogy jobbat a Deák Ferenczbe helyezett nemzeti bizalom sem alhothattott. Mi másképp vagyunk meggyőződve, és a kérdést ma is jogosan teheti föl a coulissák mögé nem látó jelen politikusa: váljon az európai helyzet akkori viszonyai s az osztrák politika végleges bukása után, mikor az uralkodó házat a hagyományainál végzetesebb események kényszeríték Budára tenni át jövő politikáját, az volt-e a „létező” legjobb, mit a nemzet számára szereztek.

A nemzetközi viszonyok azt bizonyítják utólagosan is, hogy több volt elérhető és többet is kellett volna elérni, még pedig nemcsak a nemzet, hanem a Habsburg dynastia erősödése és jövője érdekében.

A tények és számok logikája,

I.

Fejtegetésemben eljutottam azon kérdésig: csakugyan áll-e, hogy a közjogi alap fő és mellékreszeiben megszilárdult a hét év alatt és a fusio által lemondott a nemzet a közjogi küzdelemről, mert a viták meddősége meggyőzte, hogy a jelen alapon „mindent megnyerhetünk,” mit egy ország szellemi és anyagi téren csak kívánhat.

Bizonyos önmehtagadás kívántatik ahoz, hogy az ember e kérdést a kézzelfogható tények, a kormányok tehetlensége, a politikai rendszerek számtalan bünei, az ország végtelen nyomora, az államférfiak teljes hitelvesztettsége, az általános erkölcsi és. anyagi pusztulás daczára, higgadtan tárgyalja azokkal szemben, kik tettetik, hogy vakok és siketek, holott csak lelkiismeretök halt ki.

Baco szerint „a bizonyításnak legjobb módja a tapasztalás. „Politikában ez az egyetlen alapelv, melyet meg nem dönthet semmiféle sophistica, semmiféle opportunitás. Ereje leverte az analógiák után nyargaló rendszert, nevetségessé tette a furfangot, mely a csűrés-csavarást oly politikai mesterségül fogadta el, hogy Halam szerint képes volt a leg-hitványabb portékára a szolidság bélyegét ütni.

Meg van rá a példa nálunk, mennyire képes a politikai furfang csalni és ámítani, midőn nem a tapasztalást veszi politikai rendszerének megbírálása végett irányadóul, hanem a sophisticát és opportunítást, tehát egy Baco óta meghaladott tudományos álláspontot. S mégis hiába csűrők-csavarják a dolgot, igaza lesz Baconak mindig, hogy a politikai tudomány főképp „olyan mint a hit, melyet csak a

tettekből ismerni, s oly tudomány melyen gyümölcs helyett csak a keserű viszálykodás tövisei és bogáncsai teremnek: hiúságteljes nyomorúság.”

Tessék tudomány helyett oda tenni a 67-ki alapot, mint a politikai tudományosság egy kísérletét, kibékíteni a nemzetet legfontosabb jogainak feladása által önmagával, kibékíteni a bécsi reactiot engedményekkel, s meg van a tapasztalati tény, hogy minő gyümölcsöket termett a csapásokban gazdag, visszásságokban hemzsegő hét év alatt. Nem hiába, hogy a mythológiának és bibliának irányzatos számsorozata a hét. Volt is bennök részünk a hét sovány esztendőből, láttuk a hét évcycluson keresztül fölemelt fejfel járni a hét fő bünt. Szóval bátran hivatkozhatunk a tapasztalásra, gazolta-e csak futólag is, hogy a kiegyezkedés mellett a nemzet valaha jólétre vergődhet.

Rajtuk áll a „bizonyításnak legjobb módját a tapasztalást” saját művök örökkévalósága mellett értkesíteni. Tekintélyes párt tekintélyes államférfiai bizonyíthaták volna be, mily tiszteletreméltóvá lehet tenni az országot a fenálló állapon k e t t ő s h a d s e r e g , mily dúsgazdag, iparállammá a v á m s z ö v e t s é g , mily virágzóvá az osztrák által diktált v a s ú t p o l i t i k a , mily pénzbőséggel elárasz-tani a q u o t a mellett. Ki és mi az oka, hogy semmit, de semmit nem képesek a kiegyezkedés jóságának igazolására a tapasztalatokból és tettekből felhozni, minden ellenök bizonyít', mellettök egyedül a vak önzés és gonosz önérdék áll, mint árnyék a lovag által elgázolt nemzeti érdekek háta mögött.

Próbálják hazugságokkal megvédeni, álláspontjukat, igyekeznek emberekre fogni, mi az intézmények gyöngéje, csak tényekkel bizonyítani nem képesek sehogy sem.

Legfényesebb sikeréül a magyar-osztrák monarchia nemzetközi helyzetének javulását hozzák fel. Az tagadhatatlan, hogy a monarchia helyzete a kiegyezés óta látszólag javult, de e látszat, még ha fenéig tejfől volna is, nem a kiegyezés, hanem a mellett szól, hogy az osztrák politika végleges bukása után a magyarokkal való kibékülés, bármily alakban hozatik is létre, mint sine qua non, emelnie

kell a monarchia végkép megrendült hitelét. Akkora bukásból, minőnek az „osztrák birodalom” eleje nézett a legkisebb emelkedés szembeszökő, s mint érdem nem egyeseket, hanem kizárólag a magyar nemzetet illeti, melynek szívóssága és szűz ereje elég volt felemelni az összeomlott monarchiát.

Más kérdés azonban, váljon a kiegyezés úgy emelte-e föl, a mint a változott viszonyok következtében és a három százados tapasztalatok után kívánatos volt és célirányosnak látszott.

A kiegyezést megelőző óriási vereségek majdnem rákényszeríték a monarchiát, hogy hagyományos osztrák politikájával tökéletesen szakítson, és súlypontját ezentúl lázas gyorsasággal igyekezzék áttenni Magyarországra, különben elvész. Mi történt? Nem hogy a súlypontot áthelyezték volna Magyarországra, s esetleg Ausztria rovására is növelni iparkodtak hazánk nemzetgazdasági és hadi erejét, hanem a bizalmatlásnak nemzet és fejedelme között tápot adva, mesterséges intézmények által szivattyúztatták ki összes természeti tényezőit, és a hadsereg közössége által fölösleges költségzaporítás mellett, a nemzeti nagy célektől idegen holt tömeget tartottak fen új Königrätznek számára.

A kiegyezés óta Ausztriában mély gyökeret vertek a német-egységi ideák, az osztrák sajtó rég a porosz reptilinfondból huzza díjját, a csehek idegenkedése nagyobb, a nemzetiségek izgágája hatalmasabb, Bécsben az Offenheim perek, Pesten a keleti vasúti botrányok járják, a nép elszegényedve, a demoralisatio rettenetes, s ennyi bajjal szemben nincs egy pont a hova lábát szilárdan megvethetné a monarchia. Pedig az Al-Dunánál folyvást halmozódnak a gyúlékony anyagok, Szent-Pétervár Nagy-Péter ál végrendelete értelmében fegyverkezik Európában, hódít Ázsiában, hogy egy váratlan percben Europa délkeleti részét lángba borítsa.

Annyi kifelé gravitáló elem és oly zilált viszonyok közt a józan politika feladatául alig ismerhetne okosabb dolgot, mint az egyedül tántoríthatlan és minden érdekei-

vei, összes hagyományaival a földhöz ragadt magyar nemzet erejét gyarapítani. Csakhogy józannak nálunk azt a politikát híjják, mely megalkuszik saját romlása árán is, mert alkudni és engedni szemében a legnagyobb bölcsesség, mely mellett elveszhet a haza, de a pilátusoknak megmarad a kézmosás öröme, hogy szántszándékkal nem akarták a szerencsétlenséget. Most sem akarják, hogy a monarchia a keleti conflictusban elveszzen, de azért józanul elkövettek mindent erejének fogyasztására, s kivált a magyar elemet kitették a végzet útjának, hadd paczkázzék vele, s ha elvégezte a neki húsvéti piros tojásul ajándékozott gyermekjátékot, pénzügyileg és közgazdaságilag jusson tönkre vagy legalább ne emelkedhessek más nemzetek példájára önálló egészségre.

Odáig jutottunk, hogy kezdenek föltünetezni emberek, itt is ott is, a kik nem bánják jöjjön bármi, roszbab úgy sem lehet a mostaninál. Alkalmasint ezekre számított a kiegyezés, hogy majd megvédi a monarchiát, esetleg a hazát is, melyben pompásan folynak az ügyek, mióta a 67-iki kiegyezés alkotmánya a bőség szarujából hullatja ránk az áldást. Vagy, ha nem ezekre, úgy bizonyosan a közös hadseregen akad föl reménységök, melyben oly kitűnő a szellem az ezredek legénysége és csekély kivétellel míveletlen tisztikar egymásiránti ellenszenve folytán, hogy elkészülhet bízvást kedves monarchiánk a gyakran megélt diadalokra.

Tömerdekét föl lehetne hozni azon szellem és harczképeség megismertetésére, mely ez idő szerint a közös hadseregben tapasztalható, de hát sokkal általánosabban tudva van ez ép a magyarság és a magyar politikusok előtt, hogy sem hosszasabban fejtegetni szükséges volna. Elég az hozzá, miszerint a territoriális divisiók rendszerének elhanyagolása miatt, a hadsereget csak oly készületlenül találja egy háború, mint eddig. Nem vasút, de repülő gép sem volna elégséges, hogy a Csehországban és Ausztriában szétszórva elhelyezett magyar csapatokat két két-hétnél előbb összpontosítsák a monarchia ellenkező határszélén, ha a szabadságosok és tartalékosok behívása és ösz-

pontosítása annyi időt és utat vesz igénybe, mennyi alatt a fél monarchiát meghódíthatják.

Hogy mily fontos a harczképesség emelése érdekében a nemzeti szellem és a dislokatio, annak legesattanósabb bizonyítékául a mi szegényesen ellátott honvédségünk szolgál, mely a múlt őszi gyakorlatok alkalmával összes berendelt contingensét képes volt a hadgyakorlatokra vinni, egyegy zászlóaljából alig maradt otthon két három ember, holott a közös hadseregnél tömeges az elmaradottak száma, kik nem éreznek valami különös hajlamot, tűzhelyöktől rendkívül távol egy kevés hián nyers és bárdolatlan tiszti kar secaturáját, mint katonai hadgyakorlatot átélni. Tisztán a szökevények száma sokkal nagyobb a közös hadseregben, mint az orvosi és községi bizonyítvány által valóban betegül igazolt, s a jövő hadgyakorlatnál rend szerint megjelent honvédek a honvédségnél.

Elég összehasonlítani a honvédség magatartását, a honvéd tiszti kar és közlegénység közt fennálló viszonyt, a mint azt a tavalyi hadgyakorlatok alkalmával tapasztaltuk, a közös hadsereg és annak legénysége közt fen álló viszonytal, hogy tisztában legyünk, mit lehet várni a közös hadseregtől. Emlékezzünk csak vissza a budai hegyek közt folyt manőverre, midőn kavicscsal lödözött tiszti karára a közös hadsereg legénysége merő tréfából. Gondoljunk vissza az üldözésekre, melyekben az önkénytesi intézményt egész terjedelmében részesíték, mert nem oly elemekkel gyarapítá a hadsereget, mely fölött az osztrák tiszt kardlappal, ütlegekkel és káromkodással uralkodik. Ez az üldözés a soknál több a közös hadsereg szellemének megismerésére és annak bizonságául, hogy Königratznél nem tanultak, s valószínűleg nem is feledtek a soldatesca megcsontosodott emberei.

Jelenleg sem nevelik másnak a közös hadsereget, mint parádénak. Teljes fenállása óta az volt a legtökéletesebb cél a közös hadseregnél, hogy a gépies mozgásban ritkítsák párjukat s a disz fegyvergyakorlatok úgy süljenek el, mint a parancsolat. S ez részben hibája, a műszaki csoportok hiányától eltekintve, a mi honvédségünknek is. Az osztrák hadseregtől átvett felsőbb tisztikara legnagyobb részt

máig sem tudja, hogy a lőfegyverek és ágyuk tökélyesítése és a gyors tüzelés óta, a harczmodor megváltozott gyökeresen, s egy a lövésben kitűnőleg képesített zászlóalj, a szétszórt harcz mostani korában, fölér húsz mással, mely parancsszóra takarosán mozog és szépen tiszteleg. Már pedig a honvédségnél kevés gond jut a lögyakorlatokra, miután a nyolcz heti kiképeztetésnek legnagyobb részét igénybe veszi a parádé-gyakorlat. A szemle alkalmával a parancsnokok osztrák chablonok szerint nem annyira a lövésben való jártasság megvizsgálására, mint inkább a zászlóaljok mozdulatainak pontosságára nyelnek, a lóképesség megítélésére pedig elégségesnek tartják futólagosan áttekinteni a minden zászlóaljnál vezetett jegyzéket, melyben meg van írva ki hogy lö, és az oktató tisztnek saját érdekében van gondja rá, hogy merő hamis adatokkal tökéletesebbnek mutassa a zászlóalj legénységének e részben való képességét, mint a tényekkel megegyezik.

A monarchia biztonságát jó lábra helyezni mese-beszéd mind addig, míg a jelen védelmi rendszer fenáll és azok vezetése alatt marad, kik nagyobb súlyt helyeznek kedvenc előítéletekre és a Magyarország iránt hagyományos bizalmatlanságra, mint a monarchia harczképességének valódi érdekeire. El fogják verni rajtunk újra a port, ha nem segítünk a dolgon az önálló magyar hadsereg felállítással, mely szelleménél, érdekeinél, és a kebelében végrehajtandó reformoknál fogva, izoláltan is hatalmasabb tényezőjéül szolgálhat a monarchia védképességének, míg most idegen tisztek által vezetett ezredeiben egy lelketlen tomeg, mely alkalmas lehet ágyutölteléknek, de nem lesz jó a győzelem kivívására.

Az opportunitás mögé búvó küzdelem, mely az önálló hadsereg elodázására törekszik, legvakmerőbben gyöngíti a monarchia védképességét, sőt a huzamos elhalasztás által kiteszi a monarchiát annak, hogy a létharczban egy nyugatról jövő megtámadás és győzelem után, az egész közös hadsereg Magyarország pusztáin szóródik szét, nem lévén sem fegyvergyáraink, sem puskapor-malmaink, sem hadsereg felszerelő gyáraink, melyek segíthetnének szervezni hadsereget és fölkelést a vasutak korszakában gyorsan előre nyo-

múló invasio ellen. Pusztá karral pedig csak nem hihetik, hogy győzelemre lehet vezetni egy hadsereget, melynek orra elől el van zárva minden segélyforrás. Vérünket, vagyonunkat és pénzünket egy meddő küzdelemben fogjuk elfecsérelni ez esetben, és ha száz lelke és két száz karja volna mindenikünknek készen hazánk és a trón megmentésére, erőlködésünk meg fog törni az eszközök hiányában. Lesz talán közös hadseregbeli tiszt karunk, mely irháját megmenté a csatátéren, de ki fogna bízni ily idegen és megvert elem vezérletében. Azok a magyar ezredek semmi esetre sem, melyek nem bíztak bennök békében, s cserben hagyattak általuk a csatátéren.

Katonai szempontból számos ok hozható még fel az önálló magyar hadsereg szükségessége mellett; de ismétlésekkel nem akarom e lapokat szaporítani, nem főképp azok után, miket a conservativus is jónak látnak felhozni a magyar ezredeknek magyar tisztikarral való ellátása és a dislokatio érdekében. Azt azonban lehetetlen elhallgatnom, hogy bármily forradalmi törekvésnek hirdették is éveken át a közjogi ellenzék programjának az önálló hadseregre vonatkozó pontját, az idő és tapasztalat még a conservativ vaskalaposságot is meggyőzte az elv helyességéről, s ha most az ezredek magyarosítását sürgeti, ez külső formákba burkolva és nem kellő őszinteséggel hangsúlyozva, semmi más végcéljában, mint az önálló magyar hadsereg. A közjogi ellenzéknek meg van tehát azon elégtétele, hogy elvei a legmakacsabb tagadás és a leggyűlöletesebb támadás daczára lépésről lépésre tért hódítanak. A többi pártok, meg közöttünk nincs egyéb különbség, minthogy mi őszintébb hivei, nyíltabb védelmezői vagyunk a monarchiának, mint azok, kik kevesebbet törődnek védképességével, mint azzal, hogy hízelegve a hatalmat tarthassák meg és a monarchiát vereségnek kitegyék. Előttök úgy látszik a czopfós soldatesca kegyes mosolya nagyobb fontossággal bír, mint a trón érdeke és inkább szeretnek bizalmasan coquettírozni a reactio javithatlan bűnöseivel, mint a királyt hú tanácsokkal ellátni, melyek nem jövedelmeznek annyit, mennyit a hatalom kezelése a legutolsó tisztszolgának nyújt.

Helyzetök természetesen így kellemesebb, mert mindennél leereszkedő kegyet arathatnak, de ha majd ütni talál az európai válság órája, ne feledjék el, hogy trónokat és országokat a hízelgő és ámító tanácsosok buktattak meg. Ugyanazok, kik a felhőszakadás elől száraz hajlék alá menekülnek, míg a vérig bántott nép, s azok, kiket gyanúsítani legkedvesebb foglalatosságuk volt, ott küzdenek hazáért és királyért a vérmezőkön, hol a halál osztogatja a concessiókat, és a paradicsomi vasutakat.

Ők ugyan loyálisnak nevezik a maguk eljárását, s ha loyális az ámítás és az igazság eltitkolása, úgy loyális volt a kiegyezés, mely a közös hadsereg és a honvédség rendszeresítése mellett azon utógondolatból indult ki, hogy majd csak erősödünk meg, akkor a honvédség úgyszólván önálló magyar hadsereggé nővi ki magát. E tartalékgondolat jellemzi az egész kiegyezést, melynek jó gyümölcsei már csak azért sem lehettek, mert nem volt őszinte sem a király, sem Magyarország, sem a monarchia irányában; a minthogy nem őszinte a balközép fusiója a Deákparttal, sem a nemzet, sem a király irányában. A korona előtt a fusio Tisza Kálmán saját bevallása szerint végleges lemondás a közjogi küzdelemről és a fenálló alap megszilárdítása, mit involvál a természetesnek kikürtölt új pártalakulás is. A nemzet előtt azonban Tisza Kálmán és követői az elveket kortesfogságból fentartják, noha a fusio által lemondtak a feladatról, hogy a kiegyezés módosítására többséget szereznek, sőt nemcsak lemondtak, hanem irtó háborút indítottak azok ellen, kik a közjogi küzdelmet fentartják továbbra is, mert a sokféle Tisza Kálmán közül legtöbbször méltatják a legőszintébb bihari Tisza Kálmánt, legkevesebbre a parlamenti szélkakast.

Parlamentarismusnál az utógondolatok és tartalék-tervek politikája mindig természetellenes, mert a nyilvánosság és felelősség követelményeibe ütközik, s arról az oldalról szenved legnagyobb vereséget, a hol kétsége gyanút költ, vagy veszélyesnek ismertetik el. Az ily politika soha sem képes elkerülni a Scyllát, ha kikerülte is a Charybdist. így a kiegyezkedés azon utógondolata, hogy a honvédség idő-

vei önálló hadsereggé fejlődhet, magában a kiegyezkedésben talál gátat, még pedig nem a közös hadsereg katonai oldaláról, hanem főképp a közös hadsereggel járó tetemes pénzügyi veszteségek folytán. Mert a mily bizonyos, hogy két hadsereg költségeit viselni roppant terhes akkora nemzetnek, mint a mienk; viszont bizonyos, hogy a közös hadseregre kidobált pénzünk nagyban elősegíté a pénzügyi zavart, és ezzel a Deákpárt utógondolata „majd ha megerősödünk” az önálló hadsereg megvalósítása tekintetében hajótörést szenvedett, pénzügyi helyzetünk pedig a külön honvédség tartása által csak rosszabbul, miután azzal tisztában van az ország, hogy ezt feladnunk a közös hadsereg mellett sem lehet. Az önálló hadsereg politikai és védelmi indokaitól tehát eltekintve is, a dolog úgy áll, hogy akarva nem akarva két hadsereg tartásának költségeibe merültünk, a nélkül, hogy a honvédelmi céloknak mindkettő egyvüttvéve is megfelelhette jelen szervezetében. Nem felelhet meg a honvédség, mert műszaki csapatok hiányában harcztéptelen; nem felelhet meg a közös hadsereg, mert abban nincs harczzellem, nincs jó vezérlet, nincs gyakorlati kiképeztetés, nincs a gyors mozgósításra szükséges egy föltétel sem. Marad e szerint pusztán a pénzügyi teher, mely alatt kivált Magyarország roskadozik a kettős hadsereg tartásából folyó tetemes költség miatt.

A csűrő-csavaró politika bérenczei belátják ez állapot visszásságát, de azzal vagdalódnak, hogy az Önálló magyar hadsereg eltartása többbe kerülne egy magunknak, mint a mennyivel a quota arányában a közös hadsereg költségeihez járulunk. E hazug és alaptalan indok mögé bujt Tisza Kálmán úr elvtagadása is, midőn a kiegyezés megváltoztatásának nem jósolt pénzügyi eredményeket.

Ha igaz volna is, mit ez állítással koczkaztatnak, úgy az ő pénzügyi politikájuk szempontjából helytelen és felesleges a honvédség tartása, midőn a hat millió, mennyibe a honvédség kerül, a hetven perczentnyi osztrák járulékot hozzá számítva, a közös hadsereg saját szárnyai alatt nevelhetne egy nagyobb tartalékot. Vagy ha már egészen a gazdálkodást

veszik irányadóul, legjobb megtakarítaniok az egész összeget és szélnek eresztetni a honvédséget.

Bibéje azonban az állításnak, hogy nem alapul a tényleges számításokon és elszegényítve az országot politikájával, most az elszegényedésből ismét tőkét farag saját politikája mellett. Miután a kettős hadsereg költségei adósságba verték az országot csupa opportunitásból, ez idő szerint az önálló hadsereg ellen használják fel az ország rongált pénzügyi helyzetét, a mi elég jellemző e politikára, mely hazugságokból, cselszövényekből él, romlást okoz és a romok közé is beviszi gyalázatos mesterségét. Látszik megfordított okoskodásukon, mennyire számítanak a tudatlanokra és a gonoszakra, amazokra, hogy meg nem értik számításaikat emezekre, hogy védek érdekeiket.

Kiindulási pontul persze e jó urak a mostani hadsereget veszik, mely a lehető legdrágábban igazgatott hadsereg, kezeléséhez nincs hozzáfogható egy hadseregben sem. Már az, hogy minden családi herczeg, a kik jó bővecskén vannak, egy tábornokot kap segédül, a megfelelő segédekkel, mégha maga csak őrnagy is; továbbá az, hogy a törzstiszti állás munkaképes nyugdíjazottjai egy kis hadsereget képeznek, fogalmat nyújthatnak a közös hadseregnél dívó gazdálkodásról. De van számtalan ok is, melyek közül néhány apróbb kihatott a honvédségre is, noha itt már megakadályozni igyekezett a minister józansága. Így például a honvédelmi minister fölterjesztést intézett, hogy a dob, mint jelző töröltessék el a zászlóaljaknál, miután a háborúban” nincs semmi értelme, és a nagy fegyverzajban még a trombita hangja is alig hallatszik, a dob verő legénységre pedig szükség van a fegyverfogásnál. E fölterjesztésre azt felelték, hogy miután a közös hadseregnél használják a dobokat meneteknél, az öszhangzat kedvéért meg kell tartani a honvédségnél is.

Hasonló aprólékosságtól eltekintve, melyek mind vizsgálhatnak egy hadsereg tartásának költségeire, sőt a harczképességre is, a legfőbből nem adnak fölvilágosítást az önálló magyar hadsereg megtámadói: váljon tudniillik a közös hadseregtől „muszáj” képen szükséges volna-e átvennünk a három évi szolgálatot. Mert mi, az önálló hadsereg

hívei, nem vennők át és az egyévi szolgálatidő mellett megtakarítanék azt az összeget, mennyivel állítólag többbe kerülne az önálló hadsereg. Feleslegesnek még e szerint maradna jókora összegecske ama pocsékolásból, melybe a közös hadsereg minden felelősség nélkül való gazdálkodása keríti az országot.

A honvédség és közös hadsereg közt létező gazdálkodási különbözetet igen érdekesen indokolja maga a honvédelmi minister folyó évi költségvetésének alkalmából. Ez indokolás szerint „a közös hadseregnél a lovasság szaporítása szám szerint a honvédségi lovassággal egyenlő arányban ez utóbbi ellenében sem eredményezne megtakarítást, mert a honvédségnél egy lovas század egy évi fentartása kevesebbe kerül, mint a közös hadseregnél egy lovas század költségeinek azon harmada, mely a magyar államra esnék. Tizennyolcz századnak felállítása a honvédségnél egyedül Magyarországnak évi 430,000 forintnyi költséget okozna, holott ugyanannyi lovasság a honvédségnél csak 345,429 forintba, tehát 84,471 forinttal kevesebbe kerül.”

Ez az adat is meggyőzhet bárkit, mily különbségek támadnak a gazdálkodás és gazdálkodás közt, önálló hadsereg házi kezelése és a közös hadsereg idegen potyázása közt.

De még ezzel sincs kimerítve az érvek sora. Van egy, mely jelen közigazdasági helyzetünkben mindannyinál nyomósabb, s ez, hogy önálló magyar hadsereg által a reá fordított pénzt nem dobjuk ki az országból, hanem az benmarad a sereg felszerelésének áraiban, melyekkel a hazai ipart emelni jogunk és kötelességünk. A jog meg volna most is, de az örökös panasz, delegationalis határozat daczára, semmi nem történt arra nézve, hogy az ország legalább részben viszonyereje a felszerelés vámján, mit a hadsereg tartásának révén elvesztett. Posztó és bőrgyáraink buknak meg, különösen a bőripar, mely jelentékeny volt nálunk pangásnak indult, miután kedvezőbb ajánlatok mellett is, nyílt hátrányt szenved az osztrák ipar érdekeit feltűnő igazságtalansággal legyezgető hadügyministerium részéről.

Évről évre vaskosodhatnak a magyar delegatio hatá-

rozatai, az ügy még is megmarad a régi kerékvágásban. A paritás a közös hadseregére vonatkozólag a legnagyobb hazugság. Az nem közös, az osztrák hadsereg, s nem is osztrák, hanem az államban államot képező megkövesedett rózsa, mely a magyart ellenségének tekinti mindenha, és nem tud, nem fog, nem akar kibékülni a gondolattal, hogy Magyarország a pusztá méltánynál fogva is megérdemelné, a fölszerelésben való részeltetést.

Imádkozhatunk, vagy szitkozódhatunk, a tényeken mindaddig nem változtatunk, míg Magyarország- önálló hadsereggel nem bír, és annak fölszerelését a honi ipar által nem végezteti. Ez esetben könnyebb lesz az országnak három akkora sereget tartani, mint most; mert mostanában azon milliók, melyeket közös hadseregére költünk visszajöhetlenül kidobvák, senki abból hazánkban nem lát egy árva garast sem, senki azokból nem boldogulhat. Már pedig, ha nem is fogadjuk el egész teljességében a francia császárság költekezésének ama indokolását, hogy se baj akár mily nagy a fényűzés, bár mennyire növekednek az állam és tuillériák költségei, az országra ebből nem származik hátrány, sőt növeli az ipart, gazdagítja a munkásokat: azt minden esetre el kell fogadnunk, hogy a progressiv elszegényítésnek nincs biztosabb módja, mint évenként bizonyos összeget úgy csapni ki az országból, hogy az soha többé vissza ne térjen.

Nevetséges is az, a fényűző gazdálkodásban keresni bajaink minden forrását, holott utóvégre is azok a vasutak és egyéb beruházások, még ha nem követték is létesítésüknél a nemzetgazdaság szabályait, tőkét képviselnek benn a hazában, míg a közös hadseregére, az osztrák iparra és vámszövetségre fordított összegeink tiszta veszteséget képeznek és apasztják évről évre nemzetgazdasági tőkénket. III. Napóleon alatt olyan fényűző volt a gazdálkodás, oly rettenetes a pocsékolás, mint sehol másutt. Egész Parist átalakították, az udvarra és hadseregére szórták a pénzt, mindamellet ez idő, elkeli ismernünk, az iparnak nagy lendületet adott, a munkások sorsát rendkívül javítá, miután a pénz Franciaországon belől forgott. Az adók elviselése könnyebb ott

a polgárokra, hol maguk is részt nyerne az adókból, de hogyan viselje jó lélekkel nálunk az a czipész vagy szabó, ki vásárról vásárra jár, kínlódik, míg paraszt-munkákból összekuporgathat néhány garast, melyek soha vissza nem jönnek semmiféle módon, még az ellenszolgáltatás útján sem, mihelyt azokat az adóhivatalnak beszolgáltatja.

Tovább is lehetne e kérdést fejtegetni, elég tartalmas levén a bővebb tárgyalásra. Világossága azonban oly szembeszökő, hogy még a kevésbé gondolkozó emberek is átérzik fontosságát. Sok kisebb megyei székhelyen maguk az iparosok és kereskedők ismerik el, hogy náluk mind össze annyi pénz forog, mennyit a hivatalnokok a piacra dob-
nak. Innen a hónap közepe felé rendkívül pangás áll be, olykor az adóhivatal sem képes egy ezrest felváltani. E jelenségek meggyőzték a polgárságot, hogy nincs mit várnia azon rendszertől, mely csak présel, de a forrásokkal és az erőnyeréssel nem törődik.

Nem a fényűzés a mi bajunk és nem a takarékoság hiánya a bűnünk, hanem a baj és bűn ott van az alapban, mely mértani arányban fogyasztja tőkénket. Felületes vizsgálódás és a politikai ravaszság keresheti csak másutt az égető nyomor kútfejét, mint a honnan fakad.

Pénzügyi állapotainkat kétségbeejtőknek hirdették az utolsó időkben, s azt meg kell adni, hogy a túlzás nem oly nagy, mint ős közgazdasági erőnk mellett, az ember, hajlandó volna elhinni. Pénzügyi bajaink ugyanis nem a hét éves gazdálkodás folytán váltak ránk oly kétségbeejtőkké, mert hisz e gazdálkodás számos hiányai, mellett is, sok jót mutathat fel és rász oldalaiban sem tüntet fel oly óriás terheket, melyeket el nem bírhatnánk; hanem kétségbeejtőkké váltak azon visszás közgazdasági helyzet és azon terhek folytán, melyeket vállainkra a kiegyezés háritott.

Ha igazságosan bíráljuk meg pénzügyi helyzetünket, be kell látni, hogy kiadásaink nagy részét a kiegyezés által lekötött járulékok emésztik fel. Ez oly tény, melynek logikája egyenesen a kiegyezés ellen fordul.

Cronikus deficitünk kiirtására szerencsét próbált charlatan és bölcs, tudós és tudákos, s daczára, hogy hegyre

hegyre raknak okoskodásokból megostromolni vélők, a titánok módjára, az évig nyúló milliókat, pénzügyi helyzetünk még sem javul. A fizetési képességet kormány kormány után, mint utolsó pénzügyi eszmét, az egektől várja. A jó termés iránti reményésekben öszpontosul bölcseink és államférfiaink mestervágása, a mi egy muzulmánától, ki a napon sütkérezve vájja Allah kegyét, felséges gondolat lehet, de pénzügyi kapacitásnál vagy tudatlanságra, vagy őszinteség-hiányra mutat.

B meddőségben és tanácstalanságban éles kritikája rejlik a kiegyezésnek, és államférfiaink gyávaságának. Látták a kést torkunkra forrasztva, beszédekkel jajgatták tele a világot közelgő pénzügyi bukásunkról; még sem tudtak a rendszeren belől máig sem kölcsönökön és adókon kívül, más egészségesebb természetű tervvel föllépni. Nem volt sem politikai őszinteség, sem bátorság bennök kimondani, hogy a magyar állam a kiegyezkedésből reá háruló pénzügyi és közgazdasági terhek mellett képtelen az egyensúlyt tartósan helyreállítani, s ha mindazáltal forcírozzák tőkéjének fogyasztása árán ennek elviselésére, nem pénzügyi, hanem a legveszélyesebb közgazdasági, állami és nemzeti bukás vár reánk, melyet elodázhat egy-két jó termés, de végleg fentartóztatni csak egy gyökeresen átalakító közjogi politika képes.

Szerződészerű, vagy nem szerződészerű, felbontható, vagy fel nem bontható viszonyból származik-e az életerőnket körülkúszó, az ország tápnedveit fölszívó baj, az egészen mellékes kérdés, mikor gyökeres segélyről van szó. Fő az, hogy Magyarország pénzügyi bukását csak kétes eszközökkel tartják fenn, és Ghiczy becsületessége után, Széli Kálmán philantropiája újabb bonyodalmakba keríti pénzügyeinket a hetvenhat milliós kölcsön maradványainak elköltése által. Meggátolhatja pénztári míveletekkel, méregdrága kölcsönökkel, a tőkét megtámadó adókkal a pénzügyi bukást, de a veszély annál kézzelfoghatóbb közgazdasági részében az országra.

Számolnak is ellenségeink Bécsben, meg másutt, a fokozatosan közelgő bukásra, és legfeljebb abban tévedhet erkölcsstelen számításuk, hogy túl érett körteként, nyugodt bu-

kast várnak, noha a játék sokkal merészebb, a csalódás iszonyatosabb, a zavar nyomán támadt düh fékezhetlenebb lesz, midőn látni fogja a nemzet mibe került neki az a rövid lét, melyet bölcsei a koldus tarisznyával nyakába akasztottak.

Mathematikailag igazolt való, tényekkel megvilágított igazság, hogy a kiegyezést mindenek fölött a közgazdasági és pénzügyi bajok teszik elviselhetlenné és az ezek révén öntudatára ébredt köz véle mén v fogja megdönteni. Békésen, ha mesterséges akadályokat útjába nem gördítenek, erőszakkal, ha másképp nem lehet. A kiegyezésből származó politikai hátrányok inkább eszmebeliek, lesz és van, ki ezekért is tud lelkesedni, de a közgazdasági és pénzügyi hátrányok felnyitják azok látását is, kik váltókban és pénzben számítják valamely szerződés értékét.

„A modern államok mondja helyesen Bluntschli a vasutak és távírdák mai korszakában inkább nemzetgazdasági, mint jogi szabályok által kormányoztatnak.” Nagyon lényeges tehát annak megítélése, mennyiben felel meg a közösügyi viszony közgazdasági érdekeinknek, van-e remény rá, hogy Magyarország újabb áldozatkészségek mellett is elviselheti a terheket, melyek e viszonyból pénzügyeire nehezednek.

Ha volna egyáltalán mód elviselni, tiszta számokban tüntetnék ki az ország vezetői. De mert nincs, egymásután látjuk bukducsolni és lejárni magukat oly férfiakat, kiknek tehetségét kétségbe vonni nem lehet, s csak őszinteségük hiányán múlik, hogy komoly tervek helyett a legselejtesebb és leghaszontalanabb számításokkal árasztják el a személyekben változó politikát és valódi kibontakozás helyett, az ég csatornáira apellálnak.

Két mód van kizárólag tartós deficitek elosztatására: leszállítani a költségeket a pénzügyi hiánylat elenyészésének mértékéig; vagy emelni az adókat a deficit fedezésének magaslatáig. Egyiket vagy másikat, legjobb esetben a kettőt kombinálva, okvetlenül alapul kell venni minden programnak.

Magyarország néhány év óta tanúja már a gyakorlati

kísérleteknek, tanúja a programmszerű terveknek és sem az első, sem a második, sem a kombinált módozat nem nyújtott garantiát a deficit elosztatására. Kinnal határos, a gyöngeséggel és a képtelenséggel azonos kormányaink és államférfiaink kapkodása és elmerülése a pénzügyi számítá-sok örvényében. A kölcsönökkel kontárkodó Kerkápolyt követé az áldozatkészségre számító Ghiczy, Ghiczyt a kölcsönök, pénztári míveletek és adók zavarosában veszteglő Széll, a garancia mégis egyre késik, a jó pénzügyi, a helyes közgazdasági politikának nincs még láttatja sem, ma is a természet hazánkban a legeslegfőbb financz minister, kitől okos dolog sokat várni, de az Ausztriával kötött viszonyt még sem változtathatja meg. Segíthet fedezni a hiányt, de nem adhat program mot a költségek leszállítására és az ország közgazdasági felvirágoztatására.

A pénzügyi politika körül, csak kissé tájékozott ember előtt, nem terra incognita, hogy a terhes deficitek elenyésztetésének a költségek megfelelő leszállításában kínálkozik egyedül helyes és egészséges módja mindenütt; de még inkább oly államban, hol a közgazdasági nyomor lehetlenné teszi az adók fokozását. Kísérletkép megjárja kényuraságoknál a tőke ellen való támadás, de a hol a fenálló adók sem folynak be, ott kísérletnek veszélyes, politikai merénynek, de nem államférfiúi eszélynek a jele.

A kiegyezkedés megváltoztatása nélkül hazánk nincs azon helyzetben, hogy költségeit leszállíthassa a deficit elenyésztésének mértékéig, sőt azon kényelmetlen helyzetbe sodortatott, hogy a legderekabb mívelődési, közigazgatási célloknál, a modern állammal össze nem férő módon kell fukarkodnia ez idő szerint is. Leszállították belügyi szükségleteit a legalsó fokig, ázsiailag szegényesen tengődik, még sem képes önmehtagadása sikert aratni, a kiegyezés szörnye éhesebb, mint bármikor, s teljesen kielégíthető csak úgy volna, ha végkép megszüntetnék a közigazgatást, igazságszolgáltatást és közoktatást.

Hogyan is volna keresztül vihető 241 milliónyi kiadásnál 25 milliónyi törlés, midőn a kiadásoknak 56 százalékát oly célok veszik igénybe, melyeknek inproductiv ter-

mészete fix tételekben kívánja meg a fizetést. Huszonöt milliányi deficit törlése csak az esetben válik lehetségessé, ha eltöröljük egy vonással az igazságügyet 10 milliányi, a belügyi igazgatást 5 milliányi, a közoktatást 4 milliányi, a honvédelmet 6 milliányi kiadásaival; azaz, ha kimondjuk, hogy Magyarország, mint állam önmagának megszűnik létezni, és mint rabszolga telep kizárólag Ausztria számára verejtékezik, tisztán e végett tartja meg a pénzügyministeriumot adóbehajtó közegeivel és a közös hadsereget parádés-szervezetével.

Állítják mindamellet, hogy a fusio megszilárdítá a közjogi alapot. Létrejövetelében azon határozott elv nyert kinyomatot, mondják a humbugisták, hogy a jelen alapon is lehetséges pénzügyeinket rendezni.

Rendezni? E szó nagyon tág fogalom és Varsóban is rend uralkodott, midőn kiölték az életet. Financziális rendezés lehet az is, ha dobra verik mindenkinek magán vagyonát, s ennek árán tartják fen a szívélyes viszonyt Ausztriával. Az új adójavaslatokkal máris követni látszanak egy pénzügyérnek finncziális ötletét, ki a fiscalitas jogainál fogva a polgár összes vagyonára igényt tartott az állam részéről. A legkisebb garast, melyet az új adókkal, vagy az adók fokozásával pénzügyeink rendbehozására bevesznek, a közjogi alap által teremtett viszonyt ítéli el. Egyenesen ráutalja az embereket gondolkozni, mily áron vásárolták meg és tartják fen e viszonyt, mely nem gyümölcsöz egyebet a gyűlöletnél, terheknél és ínségnél. Önkényt rá fog jönni az ország, adójavaslatokkal kényszerítik rá, hogy feltétlenül kárhoytassa és elvetendőnek ítélje a kiegyezést, s megszabadulni igyekezék tőle. Senki sem oly bolond fizetni saját elszegényedésére, baráti viszonyt folytatni, mely tőle mérték nélkül követeli az áldozatokat.

Megszilárdítani csak az esetben volna nem é m i l e g képes a fusio a közjogi alapot végleg, ha áldozatkésztséget nem vesz igénybe a pénzügyek rendezésére. Mihelyt azonban igénybe vesz, a mint már is vett, és ég inkább venni fog, adóival bizonyítja be, mennyire nem áll érdekében az országnak fentartani továbbra is ama kiegyezést, mely ter-

lieket és terheket, adókat és újra adókat kivan Magyarországtól, cserében pedig tönkre teszi nemcsak pénzügyileg, hanem közgazdaságilag is.

Mindegy az eredményt illetőleg, ha sikerül is adókkal helyreállítani az egyensúlyt. A tény megmarad azután is, hogy az ország közönséges eszközökkel nem volt képes a viszonyból reá háramló kötelezettségeket elviselni, bárha fokozatosan elszegényedett mellettök; hogy a viszonyt csak a legnagyobb önmegerőltetéssel, a tőkefogyasztás útján volt képes fentartani; hogy e viszony oly óriás összegeket nyelt el a kulturális, közgazdasági és közigazgatási céljaiból, melyekkel virágzóvá lehetett volna tennie az államot; hogy ezer meg ezer érdek, háromszázados hátramaradásának kézzelfogható jelenségei utálják, egyszer-mindenkorra véget vetni a kutya-macska barátság hasonló egyezményének, minő a 67-iki.

Az örültséggel határos és egy tisztán bolond Istókokból álló nemzethez illő, hogy azért, mert nincs önállósága, mert nem rendelkezik pénzével és vérével, fizessen, áldozzon a végkimerülésig. Miután nem bírja elviselni a terheket a jelen fokban, viseljen többet és többet. A Bach-systema közvetett és közvetlen adóinak tömegéhez gondoljon ki mást és mást, hozza mozgásba a piócázás és szívatyúzás legtökéletesebb rendszerét, árverezze el államjóságait, confiscálja a magánvagyonot, hogy a három századon át tartó osztrák rabló rendszerek újabb kiadását fentartsa az eddigi alakban.

Mindennek a világon meg szokott lenni a hatása, hol elkezdődik a „ne tovább.” Magyarország türelme is kifogy előbb-utóbb és észre sem veszik, mikor el fog dördülni a „ne tovább.” Csalódnak, ha a fusió és a fusió által inaugurált pénzügyi gazdálkodással a dolgot elodázottnak tartják és megörökítve hiszik az alapot. Hisz ép pénzügyi javaslatok mondanak ellene, ám erősítsék meg azzal, ha tudják, hogy az ország belügyi szükségleteitől nem vonnak el egy fillért sem, adókkal nem sújtják az országot, új kölcsönöket nem vesznek föl, de azért helyre állítják az egyensúlyt. Míg ezt nem tehetik, kínos vergődés, gyáva kishitűség

a politikájuk, a fusio maga tehetetlenségével, adóival egy gyei több ok a Kossuth Lajos által említett keserűség poharát csordultig betölteni. A fusio nem erősíti, hanem megbuktatja az alapot. Es annyival talán még jobb a nemzetre, hogy az új kísérlet által teljesen át lesz hatva a gyökeres orvoslás szükségéről. Nem többé egy párt, mint országos többség, hanem maga az osztatlan nemzet fog sikra szállani, hogy a kiegyezkedés által feljogosított fosztoatásnak egyszer mindenkorra útját szegje.

A dolog kézzelfoghatóbb, hogysen magyarázatokra szorulna. Úgy alakulnak a fusio kegyelméből a viszonyok, hogy az országot kényszerítik felismerni az alap roszaságát. Akár akarja a nemzet, akár nem, a fusio által követett áldozatképesség nem lesz elég megmenteni őt a tönkrejutástól. Jó termések és jó kivitelek esetén elviseli őket, de akkor meg elő fog állani az új áldozatkészésre való appellálás saját belügyi költségeink emelése tekintetéből és szerencse lesz, ha e zavar közben egy európai catastropha nyakon nem csípi az eldorádó országát, melyben pénzügyileg okvetlen a rövidebbet húzná és vesztett csatája volna a harczi diadalok mellett is.

A fusio meghosszabítá életét a közjogi alapnak, de hát e meghosszabbítás nagyon végzetteljessé válhat a kiegyezésre. Bizonyos tekintetben szinte előnyös, hogy az utolsó próbát is megteszik bebizonyítani, mennyire képtelen megszilárdítani, mi természetellenes, még a természetesnek keresztelt, szabadelvűnek csúfolt pártszövetség is, terhek és terhek nélkül. A fusio csak pecsét, az indokok sorozatának végén, annak hitelesítésére, hogy a közösügyi viszonyban rejllő pénzügyi örvényt nem teszi veszélytelenné az, ha áldozatokkal iparkodunk kiengesztelni, a danaidák hordója nem lesz megtöltve, ha néhány cseberrel több vizet töltünk bele.

Az események logikáját nem lehet útjából kizökkeneni semmiféle politikai furfanggal, tanulságai mindig ugyanazok maradnak, bárki igyekezzék is meghamisítani az általa bebizonyított igazságokat. A mi nem sikerült egy compact, kitünően fegyelmezett pártnak, minő a Deák-párt,

volt; a minnek rendezésében lejárt magát oly államférfiak tehetsége, minő Ghiczy, azt egy különféle vegyelemekből összezavart pártlének, minő a Deák-Tisza-párt, sem sikerülhet mozgásba hozni. A különbség a mostani kormány és pártja és a Bittó-Ghiczy kormány között, ez utóbbinak előnyére üt ki.

Ghiczy Kálmán pénzügyi tervei nyíltan számot vetettek a helyzet követelményeivel. Elfogadva a rendszert, kortesfogásokra való tekintet nélkül, elfogadta egyszersmind a a kilábolás egyedül lehetséges módját. Nem a porhintés, hanem az őszinteség volt politikájának jelleme. Pénzügyi javaslatai, melyeket sorban tesz magáévá a fusionalis humbug, a kiegyezkedés éles kritikáját tartalmazták, nem ámitotta, hanem felnyitá a nemzet szeméit. Meg volt tehát érdeme, hogy az egyensúly helyreállításának netaláni sikerével, lépését igazolható, a fusio ellenben a pénzügyi rendezés keresztül vitele esetén, csak azt bizonyíthatja be, hogy nincs oly nagy deficit, melyet óriás erőmegefeszítés ki ne küszöbölhetne az államháztartásból, de nem. igazolhatja saját lételét, melyre nem volt szükség Ghiczy önmegtágadó ballépése után.

Áldozatkészségnek alkotmányos országban, hol a páriám entarismusban kell rejleni mindig annyi garantíanak, hogy hiábavaló és elviselhetlen terhekkal ne sújtsák a polgárokat, kivételes beruházásoknál, vagy az államiságáért folytatott harczok után szabad helyt foglalni. Miféle Parlamentarismus, miféle alkotmányosság azonban, az, melynél idegen érdekek kielégítésére, saját megrontásával, a népképviselőt kötelességeitől távol fekvő célokért, kényszerítik áldozni a túlterhelt polgárokat?

Rendkívül biztosítva érezhetik magukat a polgárok türelme felől, számításba vették bizonyára a megelégedés bajaival küzködő nép apathiáját is, hogy áldozatokat követelnek tőle saját megrontására. „Puhult a nemzet” mondták a fusio sáfárjai, midőn elvtelen lépésöket indokolták, s megvannak győződve szentül, hogy a kisajtott fillérek árán netalán helyreállított egyensúly által megnyerik a bünbocsánatot. Mintha a megadóztatás által elért kétséges eredmény

már ok volna belátni, mily szerencsés ország ez a jó boldog Magyarország, hogy néhány millióval többet tud fizetni, s mert tud, majd a kedvökért akar is, csak hogy sérthetlenségében fenáljon a szent szövetség.

Most még csak kérnek áldozatokat, senki sem tudja honnan telik a fizetés, de ha majd fizetni fog kelleni és talán lesz is majd honnan, akkor eszébe jut minden embernek, miért is fizessen hát a semmiért másnak és miért ne inkább önmagának. Ha már megerőltetjük önmagunkat, célirányosabb a megerőltetésből befolyt összeget hazánk felvirágoztatására fordítani, legalább tudjuk, hogy növelni fogja szellemi és anyagi tőkénket; s ha már oly gazdaggá tennének bennünket a jó kiviteli évek, maradjon csak e gazdagság benn az országban, mert nincs oly vagyon, melyet el nem pusztíthat, ki egyszerűen elajándékozza azt. Oktanabb eljárást képzelni sem lehetne annál, mintha pénzügyi bölcseséggel nőné ki magát, hogy egy nemzet adóztassa meg magát mások kedvéért és eszébe ne jusson, hogy nincs annyi ereje földjének, annyi izma munkásainak és oly kivitel, melyeket föl ne emésztene ily pénzügyi gazdálkodás. Van nekünk elég parlagon heverő terünk, hova beruházni alkalmunk nyílik ez összegeket, s föltéve, hogy a nyugati államokat elértük volna a fejlődésben, akkor sem áll érdekében egy káros viszonyra feccsérelni a pénzt, mert minden fillérrel szegényítjük a magán és országos gazdaságot, mi politikai cél gyanánt még sehol sincs elfogadva, csak a fusio honmentői fogadták el irányadóul.

Szerfölött kár, hogy az idő nekünk ezerszerre drágább, mint másoknak, miután a létünkért és alkotmányunkért vívott harczok miatt, egy ezredévvél vagyunk hátrább más államoknál, különben nem volna sok okunk sajnálni az időt, melyet a fusio kormányzási kísérleteivel elvesztegetnek. Ha csak az kellett, hogy bebizonyítsák élheterlenségökkel a kiegyezés élheterlenségét, az meg lesz nem sokára. Az a néhány milliócska, melyet az öreg Ghiczy okossága félretett az utolsó 76½ milliónyi kölcsönből, elfogy mihamar s a választások után kölcsönre szorulnak megint. Mennyibe fog kerülni e kölcsön, melyet valószínűleg ismét utolsónak

neveznek el, mint előzőit, azt most nehéz meghatározni. De ha mindjárt sikerül a legolcsóbb föltételek mellett is beszerezni, már mint pusztán kölcsön, nevében fogja hordozza, a rendszer elítélését, melynél se vége se hossza a kölcsönöknek. A kormány változások együtt járnak nálunk a kölcsönök kötésével, mindenik külön-külön azzal indokolja kölcsönét, hogy az előbbi kormányok gazdálkodása tette szükségessé fölvételét. Így alapította Kerkápoly kölcsön műveleteit Lónyay gazdálkodására, így vette fel a 76 ½ milliót Ghiczy az előde által üresen hagyott pénztárak megtöltésére; így veszi majd föl a Tisza-kormány elődeinek hibáira támaszkodva az új kölcsönt, melyre szükség lesz, mihelyt elfogy az „u t o l s ó” kölcsönből felmaradt pénz.

Az a kölcsön, melyet Ghiczy előre jelzett zárbeszédében, melytől irtóztott tudománya, a fusiót a maga meztelenségében fogja bemutatni a nemzetnek. Mert mi egyéb e kölcsön, mint igazolása annak, hogy Grhyczy pénzügyi politikája érettebb és czélszerűbb a fusionalis politikánál, mely a választások előtt kortesfogásból nem mer nyúlni az adóemelés eszközéhez, inkább új kölcsönrel, és az új kölcsön folytán még nagyobb adókkal terheli az országot, hogy sem becsületes őszinteséggel tárná fel az ország előtt helyzetét és beismerné, hogy az eddigi rendszer mellett más mód az adók fokozásán kívül nincs, legalább a választó nemzetet nem ejtené tévedésbe.

A fusió kormánya lesz az első, mely nem indokolhatja az új kölcsön szükségét azok után, miket Ghiczy Kálmán a pénzügyi helyzet megismertetésére elmondott. Minden szó, melyet e kölcsön védelmére felhoz egy-egy hatalmas vád alakoskodó politikája ellen. Annál hatalmasabb vád, mert a Grhyczy által rejtegetett kölcsön-maradvány, melytől nem akart megválni sehogysem, többféle cél kivitelére volt szánva. Ghiczy ez összeggel fölfegyverkezve akarta megindítani a tárgyalásokat a bank kérdésben és a vámszövetség revíziójára vonatkozólag, s azt meg kell adni Ghiczy előrelátásának, hogy az ő helyzetében és forrásaival könnyebb volt paktálni pénzhatalmakkal, mint lesz majd a „hazamentő” Tisza-kabinetnek üres zsebbel, sőt esetleg azon kellemetlen

állapotban, hogy kölcsönre szorul, melyet már külföldön nem adnak a magyar megrontott hitelnek, de ad Bécs megfelelő engedményekért a bank és a vámszövetség kérdésében. A Kerkapoly-féle „utolsó” kölcsönnél még csak államjóságaink jutottak az osztrák pénztőzsérek kezébe, a Tiszaféle „utolsó” kölcsönnél lefogunk mondani az önálló magyar nemzeti bankról, nyerünk kárpótlásul osztrák fiókbankot, legjobb esetben közös bankot, az önálló magyar vámterület helyett pedig maradunk a mostani vámszövetségnél, s kárpótlásul egy-két látszólagos javítással szűrjük ki szemünket.

Ím ezt köszönjük majd első sorban a Tiszaféle fusionalis aerának. A többi aztán jó magától, s a Szemere Miklós által találó gúnnyal jellemzett labbancz-szittyá állatsereglet tarthatja hátát a Ghiczy által javaslatba hozott adók fokozott terheinek, még az esetben is, ha középszerűen talál beütni a termés és kivitel.

Hogy minő rémséges helyzetet készít elő a fusionalis kortes-politika egy rász termés, vagy jó termés, de rász kivitel esetére, azt számba sem merem venni, mert sötétsége még papíron is elborzaszt. Elgondolni is kínos, átélni pedig pokol lesz oly állapotot, melyben kölcsön után futkározik egy kormány, melynek nincs garasa a pénztárban, elfecsérelte az „utolsó” kölcsön maradványait a medve bőrére, adókat hoz be, mikor az emberek nem tudnak megélni, s még nagyobb adókról gondolkozik, midőn az utolsó talpalatnyi állam és magán birtok is zálogban, vagy eladva.

Bízom a sorsban, hogy e megmérhetlen catastrophákat rejtő csapástól megkíméli a szenvedő hazát. Hisz nem a szegény, gondterhes magyar nép az oka, hogy sáfárainak személyes érdeke és hiúsága felől áll a közérdek és közboldogság kívánalmain. Tehet-e a földet művelő nép, hogy félrevezetik és cserben hagyják vezérei.

Kárhoztatják Kerkapolyt vérmes előirányzataiért, pedig a pápai professor könnyelműsége a viszonyokhoz képest nem oly nagy, mint a fusionalis kormányé, a múlt keserű tapasztalatai után. Kerkapoly akkor veté reménységeit a jó termésbe, mikor még az időjárás szeszélye hem tanítá

meg a politikát, mily csalfa dolog föld feletti erőkre alapítani a számításokat azon szigorú scrupulositás helyett, mely Grhyczy pénzügyi tevékenységét ajánlatossá és megbízhatóvá tévé. E scrupulositás a legválságosabb természetviszonyok közt is megteremthet vala annyi eredményt, hogy a félretett kölcsönmaradványból fehezhető az államháztartás szükségleteit, s nem szorult volna uzsorás hitelre auf Gnade és Ungnade. Kedvező aratási és kiviteli körülmények közt határozott sikerrel oldható meg a függő kérdéseket, nem kényszerül a termelés előnyeit feláldozni új kölcsön míveletekkel járó sikamlós alkunak, van mire támaszkodnia úgy a kölcsön megmaradt részében, mint az adóiból befolyt összegekben. Pontos feltevés szerint Ghiczy tervei mellett az ország kedvezőtlen viszonyok közt a pénzügyi rázkódtatásoktól kíméltetik meg, ha már a nemzetgazdasági helyzet marad a régi stádiumban is, kedvező viszonyok közt pedig hatalmasan metszheti ketté a gordiusi csomó mind pénzügyi, mind közgazdasági gombolyagját. Nem úgy a fusionalis kormány, mely kedvezőtlen viszonyok közt fejét kell, hogy veszítse s a szűk nemzetgazdasági helyzetet állami tönkkel tetézzé, kedvező viszonyok közt pedig legfőlebb az egyensúlyt állíthatja helyre, a nemzetgazdasági kérdéseket pedig csak félszegen oldja meg.

Az előbbi kormány programja ennél fogva két szempontból domborodik ki előnyösebben. Az egyik szempont, hogy őszintesége nem hagy fen kétséget semmi tekintetben bajaink nagysága és annak a rendszer keretén belől való orvosolhatása tekintetében, még a közeledő választásokra sondalító kortesfogásból sem; a másik szempont, hogy minden körülmények közt megközelíti a célát, melyre államháztartásunk rendezése végett vállalkozott. Mindkét szempont megbecsülhetetlen következményekkel volt összekötve állami feladataink tisztázására vonatkozólag.

A mi különösen az első szempontot illeti, a nemzetre azon üdvös haszon háramlott volna belőle, hogy belátva a számtani tényekből, hova vezet a közjogi állás a terhek felszaporodása által, már most választásaiban biztosan többségre emeli a közjogi alap ellen küzdő pártot. Maga

Ghiczy Kálmán is belátta adójavaslatainak e következményét, s daczára a balközép állításainak, melyekre nagy szüksége van, hogy lépését lehetőleg álcázza, kétségbevonhatatlan jelenségek tanúskodnak a jobboldal elemeinek visszavonulásáról.

„Elismerjük így szolt java része a vidéki elemeknek – hogy politikánk lejárta magát törvényhozásilag és kormányzásilag egyaránt, s bár mennyire kellemetlen is a tapasztalás reánk, kénytelenek vagyunk meghajolni a tények előtt, ha hazafiségunkat gyanús helyzetbe hozni nem akarjuk.”

Általánosan terjedt ez irányban a hangulat. Innen a fusiót a vidék jobboldali elemei megváltóként üdvözlötték. Belátták, hogy ez némileg rehabilitálja őket a nép előtt, azért nem törődtek hozsannáik újongása közben, mennyit veszít a fusió által a közvélemény hitéből, mily kétes biztosítékokat nyújt akár a szabadelvű reformok keresztülvitelének mindennapi érdekei, akár az alámerült közjólét helyreállítása tekintetében.

Gyarló föltevés, hogy a hatalmi pressio, a consortiális érdek és a lélekvásár megint csak megteremtette volna a többséget. Talán meg, ha Ghiczy megtestestestült becsületessége ott nincs ellenőrizőnek a kormányon, ha ezen kívül a választási törvény meglehetősen nem nehezíti meg a visszaéléseknek legroszabb nemeit. De még az ezeknek daczára nyert többség sem tarthatá tovább kezeiben a hatalmat a választások után. Avagy nem láttuk-e a jelen országgyűlési időszak tartama, alatt válságból válságba gázolni a számra nézve tekintélyes többséget? Nem láttuk-e, mint üldözte őket lépten-nyomon saját bűneik sokasága? Nem tudjuk-e, hogy már-már kényszerítve voltak feloszlatás által megpróbálni a kilábolást egy új parlamentben? S miért ne a folyamodtak ez eszközhöz? Mert felfogták e lépés következményeit; tudták, hogy az új választás politikájuk végleges megbukásával azonos, mégha sikerül is a milyen-olyan többséget összehozni.

A fusio nem a közjogi alapot szilárdítja meg tehát, hanem csak a jobboldalnak adott felmentő levelet, hogy ezentúl kétszeresen viselje a felelősséget érte is, magáért

is, hogy tehát saját szereplésében új bizonyítványt állítson ki a közjogi állapot pénzügyi tarthatatlansága mellett.

II.

„Hallatlan olcsó es szerfölött szolid.” Ennyiből áll a csalogató, melylyel a modern kalmár-humbug czikkeinek kelendőségét igyekszik szerezni. A mi modern politikánknak is vannak ily „Schlagwortjai,” s annyiban egy ösvényen jár a házaló kereskedés lelkiismeretlenségével, mert a leg-hitványabb áruval üzi a leginsolidabb speculatiót és a leg-olcsóbb czikkeken ad a legborsosabbon túl.

Jelszavakban a világért sem mondható fukarnak uralkodó politikánk. „Takarékosság,” mint vezérfogalom, „jó közgazdasági politika,” mint ezé), néhány év óta futja be a vásárt és az ügyes reclam, jól fizetett ágensek segítségével, kelendőségét fentartja az országos panasz s teljes hitelvesztettség daczára is.

Bízást ki lehet nyilatkoztatni, hogy a mi a jelszót illeti, sehol annyi visszaélés nem történt szavakkal, mint nálunk. A politika kufárjai tudják jól az általuk forgalomba hozott készletek gyári értékét, de mert elég vadnak látják az országot az üveg kalárisért aranyat cserélni be, bolondítják továbbra is, ez levén most az uralkodó és magát biztosan kifizető üzlet.

Szédelgő üzérkedés és szédelgő politika egy gyékényen árulnak mindenkor. A mi veszélyt okoztak merész vállalkozóikkal, míglen a levegőre alapított gazdaságnak véget vetett a „krach,” azt most alantabb járó szédelgéssel akarják kiegyenlíteni. Üzletvilágban felkapták a huszonhét krajczáros bazárt, politikában a garasos takarékoságot, s a kettőt külön-külön nevezték el „hallatlan olcsónak és szerfölött szolidnak.”

Bécsi eszme az egyik is, a másik is, s az eredményben találkoznak. A huszonhét krajczáros bazárok az alsóbb szegény néposztály felültetésére számítanak; a garasos takarékosági politika a nép elsőrendű szükségleteinek elvonására van alapítva. Nem a közgazdasági viszonyok javítását, hanem azok megrontását mozdítják elő.

Ez a „hallatlan olcsó” takarékosági politika nekünk rendkívül sokba kerül. Elvonja a legszükségesebb falatokat szájunktól és garasos eredményei még sem közelíthetik meg a budget-rendezés célját, melynek elérésére garral vállalkozik az államférfiúi szédelgés. Az osztrák-magyar vegyes házasságnak meg van azon erkölcsi porhingató hatása, hogy a Duna folyásának mentében rakja le az üzleti és politikai érzéketlenséget. Pénzügyeink, nemzetgazdaságunk és politikánk uszályhordozója levén az osztráknak, minden tetteire átalakítólag hat a felülről jövő nyomás. Nem bírván magát emancipálni politikailag, nem képes önállóságra vergődni pénzügyileg és közgazdaságilag sem. Legkisebb jóra való hajlamát is megtörik a bécsi uraság érdekei és a hol milliókban javíthatná a mérleget, ott „ne nyúlj hozzám” sárkánya okádja a tüzet, melyből kába és elvtelen politikusaink megijedve, a fillér-gazdálkodásban iparkodnak kitüntetni, mily nagy szellem lakozik kicsinyes terveikben.

A költségvetésünkben eszközölt törlések behatóbb áttekintése korán sem alkalmas emelni államférfiaink hitelét. Önmegtagadásnak híjják őket az utóbbi időkben keresztülvitt reduktiókat, melyek roppant erőlködést, hosszas tanakodást és végül is érdekeink nagy mérvű sérelmét képviselik, szemben a semmitmondó eredménnyel és a költségvetés huszonöt milliónyi deficitjével. Erénynek ép azért, a legjobb szándék mellett, sem mondható ez önmegtagadás, mely a legutolsó megtakarított garas dolgában is, szerfölött nagy művelődési, és közgazdasági veszteségeket ró a nemzetre.

Szóvirágnak beválik a hírlapokban felkapott jelszó, hogy fényesen van berendezve államháztartásunk, de a való legtávolabbról sem igazolja e felületes pártcélekből oda vetett állítást. Inkább áll az, hogy egyáltalán meg sem közelítik belügyi kiadásaink a jog és culturállam feladataival összekötött költségek nagyságát; sőt meg nem közelítik a népesedési és közgazdasági erőinkhez mért fokozatát sem az általi áldozatoknak. Egy-két felesleges hivatal, az igazságügyi rendezésnél elkövetett majmolási hibákból eredő költ-

ségnövekedést leszámítva, a többi tételek szegényeseknek mondhatók az általuk irányba vett cél keresztülvitelére.

Persze, ha a minden áron való takarékoskodás kiindulási pontja az, csak annyit költeni, mennyi a kiegyezésből ránk háramló terhek után felmarad, akkor túlgazdagon rendeztük be államháztartásunkat, és a hiányok kiküszöbölésére nincs más mód, mint törölni az egész belügi költségvetést. De ha a kiindulási pont szabadabb és az ország önállóságát veszi irányadóul a költségvetés megbírálásában, még a méregdrágán berendezett igazságszolgáltatás sem adhat okot panaszra. Szerényebb összeggel van ez is képviselve, amint a külföldi államoknak a mi népességünk arányában leszállított hason irányú költségvetése. Még szerényebbnek tűnik fel ez összeg, ha figyelembe vesszük, hogy daczára az olcsó és ingyenes igazságszolgáltatás elvének, csupán a bélyegekből nyolczadfél millió, a jogilletékekből pedig tizenöt és fél millió van bevétel gyanánt előirányozva, mi kétszeresen múlja felül az igazságügyministerium összes rendes kiadásait.

Vannak aztán tételek, a melyek nevetséges összegekben gúnyolódnak az általuk képviselt cél fölött. így, hogy egyet említsek a sok közül, ott az ipar és kereskedelmi ministerium költségvetésében ipar-célokra huszonnyolczezer-nyi, a kereskedelmi és külkereskedelmi célokra hatezernyi potom összegecske, mint takaros paródiája ipar és kereskedelmi politikánk öntudatos voltának. Fölhánytorgatták e ministeriumnak, hogy a ménes-gazdaságra mértéken felül költ, s az örökös csipkedésnek volt annyi eredménye, hogy a költség e részét is leszállították. Én sem vagyok barátja a pazar ménes-gazdálkodásnak, bizonyos mértékig helyeslem tehát ez intézkedést. De magasabb közgazdasági szempontból sehogysem bírom belátni helyességét földművelő államnál, melynek lótenyésztése ez idő szerint a nyers termények között legjobban jövedelmez az országnak. Törölni és törölni nem politika, mert azt egy írónnal gyermek is elvégezheti, hasonló törlés pedig annyira ellenkezik a helyes közgazdasági politikával egy agricultur államban, hogy teljesen elítéli azt a rendszert, mely ilyen experimentumokhoz

kénytelen folyamodni. Világos jele az, hogy a pénzügyi takarékoság garasos iránya, nem kíméli a földművelés érdekeit sem, és a bérbeadott uradalmak révén a rablógazdaságnak nyit utat az őstermelésnél, csakhogy a kiegyezkedés szent földje ment lehessen a tatárjárástól.

A közoktatásügyi költségvetésnél még több adat áll a közvélemény előtt megítélni, mit tarthasson a rendszerről, mely a sok művelődési teendőn túltéve saját egyoldalú álláspontját, itt is érvényesíti eszközeit: nem a culturállam megvalósítása, hanem a közös cím alá rejtett osztrák érdekek kielégítése felé tör.

Így találjuk a dolgot minden törlésnél, érintsék azok a vasúti kocsigyár költségeink törlésénél gyáriparunkat, az államvasút az országos és vízi utak jó karba helyezésénél a gyors közlekedés érdekeit, a humanitási céloknál az emberiségi érdekeket, a közbiztonsági céloknál a személy és vagyonbátorság érdekeit. Szóval a szegényes budgetünkön véghez vitt törlési herczehurcza nem árul el józan politikai érzéket, s azt mutatja, hogy államiságunk saját legfontosabb czéijaira mindössze a külső disz megőrzése végett bír még költségvetéssel, miután a hazánk céljaitól távolfekvő érdekek fölemésztik jövedelmeinket, s az alkotmány biztosítékául szereplő honvédség torkára is ráillesztették a kést, hogy a tetemesebb kiadásokat elnyelő közös hadsereg sérthetlenségének felpeczkelt magaslatáról fumigálhassa ezt a csúfosan gyermeket magyar állami kormányzatot.

S ám legyen takarékoság a végletekig, de mutassanak fel legalább tényleges eredményt. Mert mit ér a garasos törlések sora, ha a zárszámadás mégis csak hiányokkal végződik, és a rendszer politikája kénytelen hozzáfolyamodni az absolut kormányzások közönséges finanszialis eszközéhez az adóemeléshez az egyensúly helyreállítására. Van-e ily körülmények között észszerűség a pénzügyi programúiban? Nem józanabb volt-e a Bach-systema, mely hozott be adókat feles számmal a legrendszeretlenebbül, de gondoskodott jó országutakról, s a földművelésnek is megadta a magáét a lótenyész intézetek emelésével. Az önálló földművelési ministeriumnál annyiival helyesebben járt el az absolut

rendszer, hogy a méneseknél a lótenyésztés szempontjából nem gazdálkodott, hanem igyekezett azokat osztrák fenhatóság alá rendelni, úgy, hogy a magyar ménes uradalmak még ma sem egyebek, mint osztrák gyarmatok katonai szervezettel. Bach adórendszerének öntudatos céljai voltak minden irányban, a magyar kormányzat adórendszerének nem volt semmiféle tekintetben, ha csak öntudatosnak nem veszem, hogy átvették egész terjedelmökben az abszolút kormány összes adóit az osztrák érdekek táplálására. Bachnál dicséretes' lehetett e cél, a magyar kormánynál merény az ország ellen.

Alkotmányos kormányzással még nem járt úgy egy ország sem, mint hazánk. Hazafias és komoly törekvéseink legtöbb kivetni valót az igazán példátlanul álló adórendszerben találtak, s tulajdonkép azzal kellett volna megnyitni az új korszakot, hogy az adótörvényeket gyökeres reformok alá veszik. Igen, de mikor a kiegyezés növedéke, a vám-szerződés, megkötötte az ország kezét a közvetett adók reformálhatására vonatkozólag, a közvetlen adók különféle ne-meire pedig szükség volt, hogy előteremthessék a rögtön fizetendő nagy összegeket. Az önkormányzat ily utón pusztá végrehajtó közegévé vált a közös ügynek és nem tett semmit a polgárok terheinek arányosítása érdekében, a nemzet által méltán utált erkölcstelen adónemeket fentartotta továbbra is.

Szinte kételkedni lehet, váljon törzsök ükön volt-e a kiegyezés alkotóinak a fejük, midőn ráálltak, hogy a közgazdasági viszonyainál fogva két különböző fejlettségű és érdekű országban „egyenlő törvények és igazgatási rendszabályok szerint” kezeltessenek „a dohányjövedék és azon közvetett adók, melyek az ipartermelésre közvetlen befolyással vannak, névszerint a pálinka- sör és czukoradó.” Societas leoninának ez egy pont is elég az osztrák ipar dédelgésére és a magyar földművelés-ipar érdekek leverésére. Mert hiszen, a mint a tapasztalás megmutatta, otromba tudatlanság, vagy bélyeges könnyelműség kellett ahoz, Magyarországot a dohánytermelő államot Ausztria monopóliumának előnyére ugyanazon szabályok alá vetni. Megkö-

vetélni, hogy az a magyar ember, ki termeli a dohányt, egy forma felügyelet és olyan csempészeti eljárás alá kerüljön, mint az a cseh és német, ki a „trafikon” kívül színét sem látja a szűz levélnek. Czélzatosabban gátat at vetni a termelés elé és megrövidíteni az országot saját életfeladatai körül alig sikerülhetett volna jobban, mint e szerződés által.

De látszik is hatása szesziparunk kétségbeejtő hanyatlásában és czukorgyáraink bezárásában. Látszik minden téren, nem kímélte meg bortermelésünk érdekeit sem. Az osztrák sörnek és mesterséges bornak nagyobb piacza van nálunk, mint saját felülmúlhatlan borainknak. Legközelebb vizsgálták meg a pesti vendéglők és korcsmák pinczéit, mely alkalommal ténykép constatalták, hogy alig egy-két kivétellel mindenütt mesterséges borokat fogyasztanak, és sem ezekért, sem a felette nagy mennyiségben behozott sörért, czukorért, és egyéb a közvetett adók által érintett czikkeért nem lát állampénztárunk egy árva fillért sem.. Az osztrák sör- bor- és czukorgyáros az osztrák kincstárnak fizeti le az illetékeket és behozza czikkeit, melyeket mi elfogyasztva, nemcsak az osztrák iparosok zsebét tömjük meg, hanem az osztrák adópénztárakba is megközelítő számítás szerint körülbelől 1315 milliónyi összeget szolgáltatunk be saját államunk nyilvános megrövidítésével.

És ezen összeg, mit ekkép kidobunk, még törpének tekinthető azon óriás veszteségekhez képest, melyeket általuk nemzetgazdaságunk szenved. Hogyan is képzelhető, hogy valaha önlábunkon képesek legyünk megállani, mikor bortermelésünket, öserőnk c jelentékeny ágát, tönkre teszi ez állapot. Szót sem érdemelne a dolog, ha csak becsületes versenyben küzdenek le, de igenis éles támadásra méltó, midőn a csalás legnyomorultabb eszközeit hozzák ellene törvényes auspicium alatt mozgásba. Ösmerni kell bortermelésünk mai súlyedését és összevetni a középkorban tapasztalt világraszólásával, hogy kellő fogalommal birjon az ember, miként vetköztetik pörére Magyarországot. Fényes Elek statistikai adataiban 80120 darab aranyra teszi aszúboraink árát gönczi hordónként a múltban, míg most ugyanannyi forin-

ton sem képesek túladni rajtuk. A Hegyalján újjal mutogatnak oly parlagokra, melyek azelőtt művelés alatt voltak.

Mit is nyertünk hát az alkotmányosnak nevezett korszak bölcsességéből? Ha sem politikai, sem pénzügyi, sem közgazdasági részében nem biztosítható a nemzetet kézzelfogható előnyökkel, honnan veszik a jogot és bátorságot áldozatkészségünkre hivatkozni? Vagy hát személyekért legyünk áldozatkészek és lelkesüljünk az új adókért, melyek világos romlásukra czéloznak?

Furcsa követelés, melyet igazságos voltából kivetkőztet azon egyszerű körülmény is, hogy Magyarország polgárai a Bach-systemának alkotmányosan nagykorúsított terhei által nagyobb mértékben vannak megadóztatva, mint a nálunknál sokkal kedvezőbb anyagi viszonyok közt élő államok lakosai.

Horn Ede úr, ki államtitkári minőségben szegődött az áldozatkészégi rendszer szolgálatába „Államháztartásunk rendezéséről” című röpiratában, nemzetgazdasági ismeretei nagy apparatusával kél ki az adóemelési oktalanság ellen.

„A nehéz napi nyomor írja a többi között még távoról sem gyógyított meg bennünket oly alaposan, mint hinni szeretnők; nevezetesen, nem azon két hibából, mely lényegesen hozzájárult a jelen pénzügyi zavar létesítéséhez. Az egyik azon szeretetreméltó készségben áll, a melylyel magunkat kecsegtetni hajlandók vagyunk, hogy a jövő szép kilátásai alapján, a napi nehézségeken könnyű lábbal áthaladjunk; a második hiba feküdt és fekszik azon hiedelemben, miszerint alkotmányos államban is elég új terheket decretálni, ha a nemzetnek nincs ereje azok elviseléséhez, s a nélkül, hogy ezen erő megszerzéséről vagy kifejtéséről egyidejűleg gondoskodnánk. Az adóköteles lakosságtól eddigelé legalább annyit követeltünk, a mennyit képes volt teljesíteni; azonban ennél többet adtunk ki; őt már most ezen több fizetésére kötelezni, a nélkül, hogy adóképesége emeltetnék, lehet kényelmes kisegítő eszköz, igazságos és elfogadható azonban nem.”

S Horn Ede úr nem elégszik meg a szavak „röpke

érvelésével,” hanem számadatokkal bizonyítja be, hogy Magyarország már ez idő szerint is, „akár más európai államokhoz viszonyítva, akár magában tekintve, jelenlegi nemzetgazdasági fejlődéséhez és fizetési képességéhez képest, adókkal már is eléggé meg van terhelve, ha nincs is még túlterhelve.”

Számításai szerint a magyar polgár jelentékenyen többet fizet a dán, a spanyol, az orosz, a svéd, a norvég és a swajczi polgárnál. Pedig erős kétely fér hozzá, váljon az első sorban említetteknel fizetésekésebb lenne, még viszont elvitázhatlan tény, hogy szerzési s ennél fogva adóképeség tekintetében sokkal hátrább áll a swajczinál és mégis ötven százalékkal fizet többet annál. A magyar állam-polgár továbbá csaknem oly erősen van igénybe véve, mint a belga; csak egy tizednyivel kevésbé, mint az osztrák; s több, mint kétharmadával van terhelve annak, a mennyit az angoltól és hollanditól követelnek, holott senki sem tagadhatja, hogy a vagyonosodás és fizetéseképeség nálunk távolról sem éri el az angol és hollandi vagyonság és fizetéseképeség két harmadát, hogy mi ez irányban egy tizeddel állunk az osztrákok mögött, s mértföldekkel a nemzetgazdasági mintá állam Belgiumtól, melynek lakói csak 28 centimmal terhelvék erősebben. „A belgák, angolok és hollandiak végzi Horn Ede kétségkívül fejenként száz forint adót könnyebben viselnek, mint a magyar általában ötven forintnyi adót visel.”

Feszíteni akarják a húrt a szakadásig, máskép a statistika száraz igazságain nem tennék magukat túl, midőn új és új adókról gondolkoznak. Határtalan vérmesség kell ahhoz, hogy 118 milliónyi hátralék mellett az adópréssel még egyszer próbát tegyenek. Pedig a mi különösen a direct adókat illeti, Magyarországnál huzóvonóbb bolond nincs e világon. A rendes bevételekhez 36%-al járulunk mi egyes adók útján, Ausztria ellenben csak 26%-al. S hogy indirect adókban ők többet szolgáltatnak, mint mi, azt köszönhetik azon érdekes viszonynak, melylyel velünk összehozta őket szerencse csillaguk. Magyarország nagyon tekintélyes összeggel járul ez adókhöz, s eltekintve a dohány,

ser és cukor adóktól, melyeknek fogyasztásáért Ausztriának fizetjük az illetékeket. Még az adók legerkölcstelenebbje a lottó-jövedék is mintha csak azért léteznék nálunk, hogy Ausztria mentől nagyobb összegeket szíhasson el hazánkból. Magyarországra egy héten egy húzás jövedelme esik a budai és temesvári lottóra rakott illetékekben, Ausztriára ellenben Bécs, Lincz, Prága, Brünn, Lemberg stb lottóira eső húzásokban hetenként több húzás jut. Lehet képzelni mennyivel gyarapítja népünk ez utón is az osztrák kincstárt, midőn napjainkban a legrongyosabb városban is felütötték lottó-szedő sátrukat az osztrák lottóhivatalok.

Egyáltalán nincs forrás államháztartásunkban melyet első sorban az osztrák ki ne zsákmányolna. A kik a tapasztalatokat mellőzve, mégis adókkal akarják terhelni az országot azok előtt két ok lebeghet: vagy az osztrák kézszerítésnek készek feláldozni az országot, mert jogaink eresebb hangsúlyozásával félnek a bonyodalmaktól; vagy az intelligens végleges elszegényedésén akarnak segíteni hivatalokban adva nekik kenyeret, m ig az ország ügye jobbra fordul.

Az utolsó ok úgyis rendkívül szerepelt a fusio keresztülvitelének indokolására Felhozták a képviselők legnagyobb részének romlott existenciáját, fel azon lánczolatot érdekeket, melyek a hivatalviselő és hivatalhajtászó elemek részéről, a rendszer fentartását szükségessé teszik, még ha elvész is bele az ország. Tönkrejutott földbirtokosaink majdnem mindenikének ül egy-egy magzatja vagy közeli rokona államhivatalban, mi nagy segítség reá, mert nem kell gondoskodnia létökről. Egy-két forinttal szívesebben fizet több adót, mert hozzátartozói ez utón néhány ezerrel segíteztenek élelmök megkeresésében. Az egész közmunkatanács, és néhány hivatal egyenesen arra a célra van szánva, hogy eladósodott családok sarjai kenyérkeresettel bírjanak. Még rász néven sem lehet venni, hogy nálunk ez utóvégre is magyar embereket megmentik a kivándorlás vagy öngyilkosság végleteiből. Méltóbb lehetne a panasz ellenök, ha közigazdasági viszonyaink megengednék tehetségöket másutt ér-

tékesíteni, de hogyan bocsássuk őket annak a nagy semminek, mely napjainkban magyar nemzetgazdaságnak hivatik.

Sokan természetesnek gondolják, hogy a parlamenti többségek oly könnyen vezethetők rá az adók megszavazására. Pedig a dolog nagyon is természetes alapokon nyugszik. A többség van leginkább érdekelve, hogy a mi különösen a hivatalok leszállítását, de egyéb pénzügyi tételek törlését is illeti, ez lehetőleg megakadályoztassák. Másutt is tapasztalható az, nálunk még inkább természetes és a romlott vagyoni helyzet által indokolt. Pártok keletkeztek a magyar parlamentben, melyeknek semmi elv, semmi politikai cél nem adott létjogot; kiéhezve, vagyonilag megromolva, erkölcsileg megtörve, csak azt nézték, hogyan juthassanak egy kis hivatalba, honnan kaphassanak egy kis konczot. A vacsora-párt és középpárt szomorú emlékei maradnak mindenkor a jelen korszak romlottságának és egész mélységében tüntetik föl a sülyedést, melyet anyagi viszonyaink folytán a politikai erkölcsök szenvedtek. Ily pártok egyesülve a többi pártok elemeivel nem riadhatnak vissza bármily nagyságú terhek megszavazásától, míg reményök van rá, hogy e terhek egy része az ő megnyerésükre szolgál. De még attól sem igen riadnak vissza az ily pártok, melyeknek kenyér kell minden áron, hogy fentartsák az állapotokat, úgy a mint találják, nehogy kiessék lábuk alól a föld és tisztesebb, népiesebb férfiak kezébe kerüljön az ország sorsa.

Közgazdasági helyzetünk visszásságában fekszik összes bajaink forrása. S ez már idült betegség államtestünkön. Három század minden gonoszsága és lelketlensége működött közre osztrák részöl, hogy a Kolonich-féle jelszót „előbb koldussá kell tenni” a leggyalázatosabb eszközök és a legalá valóbb ármánykodás segítségével megvalósíthassák.

1867-ben volt először azon kedvező helyzetben az ország, hogy feltételeket diktálhatott, s ezen kedvező pillanatot is, minő nem volt, talán nem is lesz soha, elszalasztá a haza bölcsének kellőleg nem jellemezhető gyöngesége. S ha még csak elmulasztotta volna, úgy megnyugodhatnánk valamikép a kárhozatos végzetben, de ő megrontotta ügyetlen-

ségével eddigi helyzetünket. Az általa szótt kiegyezés által kezd Magyarország először oly koldussá lenni, hogy két tized alatt vagy gyökeresen át kell alakulnia a nemzet követelő szavára a helyzetnek, vagy elvesztünk örökre.

A kiegyezés föltétele gyanánt kötött vámszövetség egész új és sokkal rosszabb alapra fekteti közgazdaságunkat, mint volt három századon át. Pedig a viszonyok tetelesen megváltoztak idővel az európai nyers termény és iparviszonyok tekintetében, lényegesen különböznek a nemzetközi kereskedelem terén is a régibb viszonyoktól. Előbb még az oly szerződés sem árthatott volna a országnak, mint az Ausztriával kötött vámszövetség szerződése. Az ősi elidegenített birtok, a nemzeti előjogokkal járó nemzeti előnyök, az ingyenes, vagy rendkívül olcsó munkás viszonyok, mind tényezői voltak, hogy a föld ki ne eshessek lábaink alól és akárhogy alakulnak a termést és kivitel szabályzó körülmények, bármily természetűek legyenek a hitelviszonyok és a vámrendszer szabályai, a legrosszabb esetben is a föld föld és magyar maradt volna, mely mindig elég megmenteni az országot az 'életét érintő catastropháktól. Anteus hitregéje, ki a földből meríti újra és újra az erőt, nálunk egy minden részében igaz történet, melynek valóságát Magyarország erőgyűjtése és ismételt küzdelmei tekintetében az események igazolják.

A legmesterkétebb vámrendszer sem törheté meg az országot, mert a föld mienk volt, támaszkodnunk lehetett rá a legsúlyosabb anyagi megpróbáltatások között is. Hiába kísérle meg a bécsi politika a legaljasabb önzés szerint, minőt csak a fosztogató rómaiaknál tapasztalunk garmataik iránt, Magyarország koldussá tételét. Szegénynyé tehetta, de tönkrejutottá soha.

A magyar borok kivitelének akadályozásával kezdődött e politika még II. Ferdinánd alatt. Azóta sérelmeink özöne és a folytonos országgyűlési határozatok daczára foly szakadatlanul. A 18-ik században egyenes megtámadásává kezd fajulni a magyar közgazdasági érdekeknek. Ekkor kap lábra a prohibítiv rendszer az osztrák ipar érdekében és a magyar nyerstermelés agyonnyomására. Az a „Commerciën-

Rath, mely Bécsben felütötte fejét, több kárt okozott nekünk, mintha örökös háborúban lettünk volna a külfölddel. Titkos célja volt Magyarország teljes elszegényítésén emelni Ausztriát és e cél el is érte. Működésének ideje óta a termékek és kivitelek csak egy rövid lélekzetvétel fontosságával bírnak Magyarországra, de a hanyatlástól nem óvhatják meg. Úgy vagyunk e részben, mint a rabszolgák, kiket kénytelen urok időszakonként pihentetni, nehogy kioldóljanak a fáradságtól, mi szerfölött nagy veszteséget okozna számításaikban.

Babszolja tőkéje voltunk az osztráknak, semmi más, attól a percztől kezdve, midőn az örökös német tartományok iparcikkeiről kezdik leszedni a közbeeső vámokat, a magyar nyersterményeknek pedig lehetetlenné teszik az osztrák határon való kivitelét. Az egyszerű rablással határos azon intézkedés mindjárt kezdetben, hogy az idegen országbeli cikkeket 20 százalékgig rovták meg, ha Ausztriába és 30 százalékkal, ha Magyarországra vitettek. Kíméletesebbek voltak a rablófészek lovagjai áldozataik iránt, mint az osztrák iparosok érdekében üzött politika irányunkban. Azok gyakran megelégedtek bizonyos hányaddal, ez megtiltá az oly nyerstermények kivitelét, melyeket az osztrák ipar feldolgozás végett szükségelt. De még ennél is tovább ragadta őket kapzsiságuk, az oly cikkeket ugyanis, melyek az osztrákkal versenyeztek 5060 százalékos vámokkal zárták el a magyar piacokról. így míg egy részről az osztrák piacnál tovább nem vihettük nyers terményeinket, az alatt más részről minden iparcikket oly áron kellett beszerezniük tőlök, a minőt szabni kedvök volt. Még ez sem volt elég, mert, ha viszont akadt egy-egy honi iparcikk, mely az osztrákkal kiállotta a versenyt, ez 15 százalékos vámot fizetett, ha Ausztriában keresett piacot, ugyanolyan osztrák cikk ellenben csak 5 százalékos, ha a magyar piacokat kereste föl. Némi módosítások mellett hasonló intézkedések ónterhe alatt nyögött közgazdaságunk folyvást. Ha el nem buktunk végleg, azt ősi intézményeinken kívül, főképp a közbeeső vámsorompók politikai hasznának kell tulajdonítanunk.

Akadtak az új aera elején, kik rengeteg czáfolatokat igyekeztek felhozni a negyvenes évek politikusainak azon felfogása ellen, hogy a vámsorompók, mégha azokat a bécsi kormány közgazdaságilag saját céljaira zsákmányolta is ki, politikailag védték az országot az absolutismus foglalásai ellen. A tapasztalás e részben is igazolta akkori politikusaink érzékének helyességét. Tények tanúskodnak, hogy a közvélemény jól fogta föl érdekeit, midőn meg volt győződve általánosan, miszerint, „nemzetiségünket a nemét nemzetiség túlnyomó hatása ellen semmi sem védte oly sikeresen eddigelé, mint a közbeneső vámvonala, mely által Magyarország mintegy külföldre vált Ausztria irányában.” A helyett, hogy segített volna nekik elérni a czélt, Magyarország beolvasztására vonatkozólag, megvédte akaratjuk ellenére is, állami önállóságunkat. A közgazdasági nagy veszteségek így politikailag mégis nyereséget hoztak a nemzetnek.

Többet is igazolt ennél a tapasztalás. Igazolta, hogy v é d v á m o k nélkül .Magyarország rövid idő alatt tönkre megy.

Próbálgatják megerőtleníteni opportunitásból a tényeket, de azok oly hamisíthatlanul, oly kétségbevonhatlanul jelenkeznek, hogy mást alig lehet ellenök latba vetni, mint Ausztria makacs ellenzését. Politikai és közgazdasági okok egyaránt létkérdésül tűzik ki az önálló vámtérület felállítását. Már halogatni sem lehet a kérdést annyira körmünkre égett. Hiába resteljük, a dolog odáig fejlődött, hogy e kérdés körül sem volt érzékünk az új aerában. Vissza kell térnünk a negyvenes évek politikusainak tervehez, százszorta több indokból, mint a mennyi őket vezérlé.

A legeslegeső indok még Széchényi korából származik. Lényege, hogy „csak gazdag ország lehet igazán szabad ország.” Bebizonyítani igazságának horderejét ma, midőn szegénységünkkel tesped a közélet minden ága, gúnyolódás volna a tények ellen. Tekintsünk szét, nincs tér, hol ne észlelhetnők a koldus Kánaán cifra-nyomorúságának szomorú jeleit. Ős lényként tespedünk földünk gazdagságának apadófélben levő erei mellett. Elérjük nem sokára, hogy az

őstermelés mi erőnk volt, gyengeségünk, s mindenesetre sírunk lesz, ha nem változtatunk, minden opportunitási és baráti viszony mellőzésével, gyökeresen nemzetgazdasági politikánkon. Vörösmarty „Szózatjának „itt halnod kell” jóslata nagyon dicstelen tragicummâ változik hazánkra, csak engedjük tovább helyzetünket kizsákmányolni a 67. óta inaugurált politikának, mely a fusioban az új gyászmagyarkák erkölcsileg és anyagilag megvert seregével gyarapodott. Mert ne feledjük ám, hogy a helyzet fenekestől más, egyetlen erőnk az őstermelésre vonatkozólag, mint volt 1848 előtt. Oroszország és az al-dunai tartományok részéről ma nyílt veszély, több annál, nyílt vereség fenyegeti hazánk földművelését, vele tehát egyetlen közgazdasági életforrásait.

A veszély kettős. Egyik, hogy Oroszország és az aldunai tartományok olyan olcsó termelési eszközökkel rendelkeznek, minővel nálunk az ősiségi viszonyok fenállásakor a nemesi földbirtok. Második, hogy vasútpolitikájuk önállóbb és egészségesebb, közlekedési vonalaik pedig a világforgalmat egyenesebben érintők, mint a mi osztrák gyámság alatt nyögő vasútpolitikánk és a kereskedelmet mestersegesen eltérítő közlekedési vonalaink.

Egyik veszély is elégséges, hogy lehetetlenné tegye számunkra a versenyzést és sokkal inkább, mint eddig, kizárólag attól függeszse fel kivitelünket, minők a termési viszonyok nyugaton és minők a velünk versenyző államokban. Teremhet annyi nyers czikkünk, hogy el nem fér csürein, magtáraink és pinczéinkben, mégsem adhatunk rajtuk túl, ha Oroszországban és Romániában szintén jól ütött ki az aratás. E tartományok ugyanis mindig olcsóbban fogják eladni terményeiket. A hol még ők nem veszítenek semmit, mi roppant sokat veszünk a különböző termelési tényezők mellett. Veszünk pedig annyival többet es annyival bizonyosabban, a mennyivel roszabb vasúti politikánk és a mennyivel könnyebbé tették nemzetközi szerződések által a forgalmat ők.

Semmi tekintet nem ringathat többé bennünket illúsióban. Sőt folyvást szaporodnak a tekintetek, melyeknek ki

kell gyógyítani Magyarországon a legutolsó embert és egytől-egyig sorompóba szállítani létünkért.

Legújabb keletű egészen a csapás, mely a forgalmi politika révén, az előbbi vasutpolitika hibáinál jóval érzékenyebben fogja sújtani nyerstermelésünket. Köztudomású, hogy az orosz, osztrák és bajor vaspályák szövetséget kötöttek, melynek értelmében az orosz gabonát Dél-Németországba és Swajczba $\frac{4}{10}$ krajczáron szállítják mázsa-mértföldenkint, a mivel elérik azt, hogy a szállítási díjnak egyoldalú csökkenésével az orosz gabona több, mint felével lesz olcsóbb Bajorországban és Swajczban, mint a magyar gabona.

Íme a veszély kézzelfogható jele. Van azonban több is. Ott az, hogy Odessától a tengeren át megelőzhetnek és olcsóbban árusíthatják el czikkeiket, akár délfelé, akár nyugat felé egész Angliáig. Dél-Amerika piacait, hova malmiparunk lisztként szállítja a gabnaneműeket, elvesztettük egészen. Franciaország és Anglia rég nem a mienk. De nem lesz maholnap saját piacunk sem az, ha tovább is fenmarad a közgazdasági politika jelen rablórendszere. Tavaly alig egy évre volt felfüggesztve a gabona-vám, már is elárasztá piacunkat a romániai gabona és a honi termény nem bírt vele concurálni, budapesti malmaink kizárólag al-dunai gabnát öröltek. Más nyers czikkeinkkel sem állunk jobban. Az amerikai zsír benn saját hazánkban képes versenyezni a debreczeni zsírral és képes lesz napról-napra jobban, miután a Magyarországon dívó rablógazdaság csaknem teljesen elpusztítá a sertéstenyésztést. De ha nem pusztította volna is el, amerikai részről oly csapás fenyeget újabban, mely kéteessé fogja tenni a tejjel-mézzel folyó föld megélhetését. Az amerikai senatus, bizottságot küldött ki a közlekedésügyben, javaslatok megtétele végett. E bizottság összegyűjtván a szükséges adatokat megállapította, hogy a vaspályák egymás közti versenye a forgalomnak hátrányára van, a létező tariffák a nyerstermelés által elviselhetőnek, szükséges ennél fogva a termelés és forgalom előmozdítására a vasutaknak az állam által való megvétele, a tariffák leszállítása. Javasolja a bizottság a gabonakivitel érdekében Missouri és New-York közt egy köztársasági vasút

építését, a tarifáknak pedig oly mérvű leszállítását, hogy a vitelbér alig ütné meg az eddigi költség egyharmadát; javasol továbbá nagyszerű vízi utak létrehozását. Mindezt a nyerstermelés előmozdítása érdekében, mely szintén sokat szenvedett, kivált az angol piacon, az orosz nyerstermények nagyobb versenyképessége miatt. Maga Nagy-Britannia még harmadát sem fogyasztja el az utolsó években, az eddig fogyasztani szokott amerikai gabonából.

Ha e javaslatokat keresztülviszik az amerikaiak, mi az ottani pénzbőség és vállalkozási kedv mellett, nem fog hosszú időt igénybe venni: egész Európát eláraszthatják nyers terményeik özönével. Melyik államnak van még oly buja televényföldje, gazdag legelője, mérhetlen őserdője, hogy kiáll hatja a versenyt az amerikai dus tenyészet terméseivel? Oroszország még csak-csak, de ez istenverte föld, mely praedestinalva látszik lenni a szenvedésekre, mit tesz majd ez áradattal szemben, ha saját magában nem gyűjt erőt a termelés különféle tényezőinek összeegyeztetésére.

Beláthatlan óriás válságok felé rohan nemzetünk közgazdaságának földművelési ágával. És daczára, hogy látjuk a szédítő örvényt, fogva tartanak a kiegyezés formái és szelleme. Feloszlásnak indulunk szem melláthatólag és ez anyyira eszméletünket veszi, hogy a tetszhalottak módjára halljuk a circum dederunt hangjait, látjuk a nyomor sápra dozását, a világ szánakozó mosolyát, a szomszéd karórámét, vérünk és velünk minden izét marczangolja a számokban elkészített halálos szemfödél, de hát Deák Ferencznek a gyöngeséggel határos jámbor érzelgése hozzá szoktatott beleokulni a gyarmati járomba.

Vontuk az ígát előbb csak azon szent hitben, hogy tíz év nem a világ, később a meggyőződésben, hogy majd csak javítunk helyzetünkön, végül pedig nem marad más hátra, mint a kétségbeesés. A tíz év elégséges volt vagyoinilag úgy megrontani hazánkat, hogy sem esze nem elég tiszta, sem karja elég biztos, szilárdabb politikai actiót kifejteni közgazdaságának javítása végett. Megmeredve a csapástól, egész politikánk huszonnégy órai időt ölel át; azaz összes törekvéseinket a pillanatnyi kényszer uralja. Azt

nézzük honnan kolduljunk egy falatka kölcsönt betömni a mindennap jelentkező éhséget. Gondolni sem tudunk és akarunk a hajból való kivezetés egyetlen alkotmányos módjára: az imponálólág fölemelkedő nemzeti akaratra. „Akarjuk hogy legyen,” ennyiből áll egy sorsát önállólág intézni hajlandó nemzet előtt, a bajokból való kivezetés alkotmányos fonala. Csakhogy ez az „akarjuk” nincs meg, kivéve annak picziny önérzetes és tisztán magyar részét. A többi hódol a politikai divatnak félelemből vagy önérdekből, s a gyökeres bajok orvoslását lehetőnek hiszi a kuruzsolás leghaszontalanabb eszközeivel. Mintha egyáltalán lehetséges volna a vámszövetség revisiójának kétes értékű módosítványával, a nemzetközileg gyökeresen megváltozott viszonyokat, a magyar nyers termelés kedveért, egy varázsütésre a régi állapotba visszaterelni, s a közgazdasági politikát onnan kezdeni. Érezzük e kérdésben is, mily szerencsétlenség hazánkra, hogy nélkülözik uralkodó államférfiai az önálló eszméket és önálló tettkésziséget. Eszméiken és tetteiken megérzik az osztrák pénzemberek és kormányhatalom túlsúlya. A kiegyezés circulus vitiosusából nem bír ki vergődni egyikök sem.

Főzhetik tovább is a terveket, hogyan lehessen az eget levonni a földhöz, az egészen más tényezőkkel rendelkező Ausztriát engedményekre bírni a magyar közgazdaság részére: a dolog nem fog sikerülni soha; mert a viszonyok különbözősége önálló vámterületre utalja Magyarországot, s akár milyen föltételek mellett kössék meg a vámszövetséget, a vesztes hazánk marad azon viszony szerint, a melyben egy áll százhoz.

Meglehet, hogy kevésbbé szűkkeblű osztrák politika mellett, ez idő szerint áldássá válhatott volna egy vámszövetség, ha egyenlő föltételek közt engedi Magyarország közgazdaságát erőre jutni, és ha őstermelésünk verseny nélkül szállhat ez idő szerint is a külföldi piacokra. De miután a kívánatos föltételek közül egy sincs meg, sőt az „osztrák szűkkeblű és örökösen az összbirodalom ábrándján csüggő politika még az oly vasútegyezményeken is kapva kap, minő az orosz gabona érdekében kötött most és minő a romániai gabona érdekében fenáll rég idő óta, valami termé-

szetes, hogy többé nem szabad egy pillanatig sem az osztrák gyámság alá rendelnünk érdekeinket, hanem meg kell tennünk minden lépést, hogy a védvámok segélyével itt benn a földművelésről átmeheasszünk az ipar és kereskedelmi közgazdaság együttes és egymást kiegészítő fölemelésére, mely nélkül nincs remény virágzó államéletre.

Eddigelé harcolhattak az egyoldalú nemzetgazdasági érveléssel, hogy országunk földművelő állam lévén, a védvámok mellett kiteszszük nyers terményeinket és a földművelő osztályt egy még nem létező ipar kedvéért, a veszélyeknek, melyek a szabad kereskedelem mellett mellőzhetőek. Mert ha elismerjük is nemzetgazdasági igazság gyanánt, hogy a földművelő államoknak mindenkéfént érdekében áll a szabad kereskedelem elveinek érvényesítése a nemzetközi forgalomban, tény marad mégis először: hogy a magyar-osztrák vámszövetség csak a belső forgalomban érvényesíti, és itt is az osztrák kincstárt rendkívül előnyösen érintő módon a szabad kereskedelem elveit, a külföld irányában pedig a közös vámtariffák tételeiben folyvást fentartja a prohibitio és védvám-rendszert; igaz marad másodsor az: hogy Magyarország nyerstermény kereskedelme évről évre hanyatlik és ezen hanyatlásnak megfelelőleg belföldön nem emelkedik legkevésbbé sem a fogyasztó ipar, sőt a kivitel arányában csökken a belfogyasztás is.

Azt mondják az álszabadelvűség csodabogarai, hogy a vámszerződés által megállapított közös vámterületben a szabad kereskedelem elvei vannak érvényre juttatva: Ugyan melyik szabad kereskedelmi iskola elvei?

Szépíteni egy rossz politikát hazugságokkal nagyon bölcs dolognak tetszhetik a felelősségtől megijedt politikai rongyszedők előtt; de nem elég alkalmas megczáfolni a tények azon logikai folyományát, hogy a vámszövetség szerződése még a Magyarország és Ausztria közt felmerülő belforgalomban sem vitte keresztül az igazságos és természetes kereskedelmi szabadság elveit.

Ki tekinthetné szabad kereskedelemnek az oly állapotot, melynek szerződésileg rendezett viszonyzatában az egyik fél nyers termelését indirect adók által nehezítik meg, hogy

e megnevezésből az osztrák államkincstár és osztrák ipar egyoldalúlag vonja ki a hasznot.

Szólhatnánk igenis szabad kereskedelemről akkor, ha a monarchia belső forgalmában a közvetett adók nem volnának csak az egyik szerződő fél ellen intézve; ha továbbá a fogyasztási adók nem kizárólag Ausztria kincstárának megtömésére volnának kimódolva; s ha végül általában melőzve volnának mindazon mesterséges intézkedések, mint teszem föl a hadsereg fölszerelésének egyedül az osztrák iparosok által való készítése, melyek célzatosan oda irányozvák, hogy a magyar ipart mesterségesen elnyomják, az osztrák ipart pedig mesterségesen emeljék. Míg azonban eme gátló intézkedések és mesterkéltségek, a belső erő-kifejtés és forgalom szabadságának illusioriussá tételére, a közös vámterületen fenállanak, a legjobb akarat mellett sein tarthatjuk szabad kereskedelemnek, mi csak névleg az, valóban pedig nem egyéb, mint a rideg protectio fentartása az osztrák piac érdekében, s az erők kifejtésének és versenyének megakadályozása az ilyeneket visszautasító szabad kereskedelem czíme alatt.

Nem szólhatunk szabad kereskedelemről azért sem, mivel a hitelviszonyok terén is az egyik fél hatalmának összes eszközeit latba veti, hogy a másikat függőségben tartsa és pénzügyeinek önállósításától elüsse. Már pedig a hitelviszonyok olyan rendezésén kívül, mely mellett Magyarországnak ne kellessen folyvást éreznie, hogy élet-halálra az osztrák nemzeti bank kegyelmétől függ: szabad nemzetgazdasági viszonyról beszélni merőben ámitás.

Annyira tisztába jutottunk már a gyakorlati élet követelményeivel és a két államfél sajátságos közzgazdasági viszonyaival, hogy a változott nemzetközi és közjogi helyzetnél fogva többé természetes gyúpontul nem fogadhatjuk el Bécset és a nevében feltétlen uralmat gyakorló s követelő osztrák bankot hazánk felett, melynek államisága, a paritás elve és sajátságos nemzetgazdasági viszonyai Budapestet jelölik meg a természetes hitel és közzgazdasági gyúpontul.

Magyarországnak természetes és törvényes hitel és kereskedelmi gyúpontja egyedül Budapest lehet. És így a sza-

bad kereskedelem elvének úgy szólván előzménye és föltétele a szabad bankrendszernek megfelelő önálló magyar jegybank és önálló magyar hitelviszony. „Egyetlen jegybank mondja egyik nemzetgazdászunk ha legerősebben dotált, s legjobban kezelt is, alig van oly helyzetben, hogy egy közel tizenegyezer négyszög mértföldnyi terület és harminczöt milliónyi lakosság tőke és hiteligenyeinek megfelelhessen; legkevésbé teheti ezt akkor, ha ezen terület és ezen lakosság két különböző kört képez, a melyek mindegyike saját nemzetgazdasági étellel bír.”

Mindaz, mi a magyar pénz és hitelviszonyok önállósítása ellen akadályokat gördít, nem egyéb, mint a szabad kereskedelem elvének a gyakorlatban az egyik államfél előnyére való kizsákmányolása, vagyis a legnyíltabb protectio rendszere a lajtán-túli ipar és kereskedelem érdekében.

A fusionalis kormány programjában szerepel ugyan az önálló nemzeti bank, szerepel pedig oly reform gyanánt, mely hivatva van az adóképességet emelni, az ország bedugult forgalmi életét új erőhöz juttatni. Szerepelt e pont a többi kormányok programjában is, mint általánosan érzett szükség jobb nemzetgazdasági politika teremtésére. Megvalósítása azonban egyre késik, a jószándékon túl, egy kormány sem bírja vinni azon merev ellenállás folytán, melyet Bécsben kifejtenek. A leghatalmasab önérdek politikájának összes rugóit mozgásba hozzák a szándéknak csirájában való meghíúsítására és szükség esetén mozgásba fogják hozni millióikat, hogyha másképp nem lehet, a meggyőződésnek és szavazatoknak adjanak céljaikat biztosító irányt, a mi jelen parlamenti és közgazdasági viszonyaink között kiváló megerőltetést alig venni részökről igénybe. Ghiczy Kálmán legalább nem csinált belőle titkot az adójavaslatokat tárgyaló bizottság előtt, hogy a magyar nemzeti bank felállításának az osztrák pénz és kereskedelmi világ határozott ellenzésében rejlik egyedüli akadály, melyet legyőzni ő csak az által vélt, ha az ország áldozatkészség által mutatja ki mennyit képes megtenni saját önállóságának biztosításáért. A Bittó kormány akaratján nem múlt tehát a hitelügy önállósítása, mert hisz ép e kormánynak lelke Ghiczy

volt az, ki legelőbb és legélénkebben utalt szükségére; de mert meggyőződött kormányraléptének első napjaiban az óriás eszközökről, melyeket az osztrák pénzügyi monopóliumának biztosítása végett mozgásba hozni képes és akar: nem is bocsátkozott bele a tárgyalásokba. Félt, hogy e tárgyalások rosszul ütnének ki az általa hön ohajtott magyar bank ügyére, s vagy egyáltalán nem sikerül a felállítás az osztrák érdekek ellenszegülése miatt, vagy ha sikerül is, mindössze egy fiók bank engedélyéig terjedhet, a mely formai nyereségért a monopólium megörökítésének nagy árát fizette volna a nemzet.

Így állván a dolog, Gyczy tapintata jobbnak látta nem feszegetni a kérdést, míg a nemzet áldozatkészsége rendelkezésére nem bocsátja az eszközöket, hogy szembe szállhasson a bécsi pénzügyi hatalmas eszközeivel. Kicsinyelhetik egyesek e hatalmat, de a ki számot vet erejökkel és merészségükkel: annak figyelmét nem fogja elkerülni, hogy a budapesti tőzsde és kereskedelem moczczanni sem mer, annyira zsebében van az osztrák nemzeti banknak. Egy önálló eszme, egy önálló terv nem fogamzik meg agyukban és kénytelenek még a gondolatot is visszautasítani nyilvános határozataikban, mihelyt e gondolat az önálló hitelügyet karolja föl.

Jól tudja erejének nagyságát a bécsi pénzügyi hatalom, és azért nyugodtan várja be az utolsó pillanatot, mikor dönteni kell újra privilégiumának meghosszabbítása fölött. Ekkor számító hidegvérrel fogja szegezni a pisztolyt Magyarországra. Rideg egyszerűséggel teszi föl majd az alternatívát: „bourse ou la vie.” S mi készültségünkben, nyomorunkban megfogunk hajolni. Életünk időleges megmentéseért, zsebünket ürítjük ki, hogy aztán, ha az isteneknek is úgy tetszik, éhen veszünk, mint magyar állam. „Sic fata tulerim” fogják morzsolgatni olvasójukon „a politika szerzetesei, ha látják, hogy elveszett az általuk kicsinyes eszközökkel megmenteni vélt hon.

Előre látható, hogy mihelyt elérkezik az alternatíva felállításának pillanata, meg fog remegni összes kereskedelmünk és közgazdaságunk. Ostromnak lesz kitéve a fusio-

nalis kormány, hogy álljon rá minden feltételre, különben az osztrák nemzeti bank egy tollvonással ketté metszi azon fonalat, mely a magyarországi kereskedelmet a fölszínen lebegteti. Csak az ultimónál kell kivonnia minden itt levő pénzt és behajtani minden itt levő követelést, Budapest kereskedelme holnap csődöt mond, s öt követi holnap után a vidéki pénzüzetek és kereskedők legnagyobb része; ezeket harmad napra birtokosaink és iparosaink földönfutása.

A vidéki politikusok jóhiszeműségének sehogy sem fér fejébe, honnan azon körülmény, miszerint ép a jómódúnak vélt nagybirtokos osztály és a függetleneknek hitt képviselők oly nagy buzgalommal igyekeznek feltüntetni az osztrák nemzeti bankkal való egyezkedés szükségét, mi alatt alig érthető egyéb a bank privilégiumának kiterjesztésénél. Hát pedig az nem oly ördögös dolog és nyitját könnyen megtalálhatják, ha egy kis fáradságot vesznek telekkönyvi áttekintést tenni a nagybirtok teherlapjának állása fölött, s ha kissé bővebb tájékozottságot szereznek némely puritánoknak hitt képviselők összeköttetése körül. A kép homályos körvonalai rögtön fölelevenednek szemek előtt és látni fogják a csapdát, melyet az osztrák bank felállított, hogy a férfiatlan politika ne menekülhessen fogai elől semerre, hanem megadja magát kegyelemre.

Tisza februári beszédének az önálló bankra vonatkozó pontja a mélyebben gondolkozót azonnal tájékoztathatta, hogy hányadán állunk az önálló pénz és hitelviszonyok megoldásával. Beszédének ez ügyre vonatkozó része körmönfont ügyességgel emeli ki az önálló bank szükségét, hozzá tévén, hogy bár tudja, mennyire nem tetszöt mond, mégis „előnyösebbnek tartja a hozzánk legközelebb állókkal a kiegyezést a velők folytatott háborúnál.”

Magyarán szólva e nyilatkozat azt jelenti, hogy kiegyezkedünk a hozzánk legközelebb álló osztrák nemzeti bankkal, másképp tartanunk kell a bécsi pénzhatalmak háborújától.

Tisza csak abban hibázik, hogy noha meg volt győződve a nehézségekről, melyek a jelen rendszer folytatásának tartama alatt, lehetetlenné teszik a hitelügy önállósítá-

sát, még sem tagadhatta meg természetét, hanem port hintve lép a kormánypolcra. Beszél az önálló bankról, melyet kivinni legföllebb egy fiók-bank alakjában lesz képes és e fiók önállóság ismét nem lesz egyéb, mint a bécsi pénzpiac egyedáruja törvényes formák között, melyeket eddigelé nélkülözött kizárólagos hatalmában is,

Lehet-e aztán csodálni, ha ily kétlaki eljárásnál sokkal jobban érdemié ki tiszteletünket Ghiczy őszintesége, kiből volt annyi államférfíui jellemzilárdság és annyi pénzügyi tudomány, hogy nem ámitotta sem önmagát, sem másokat. Mihelyt észrevette a nehézségeket, várakozó állást foglalt el és leste a kedvező alkalmat, mert nem akart felelősséget magára vállalni, hogy a tál lencse fiók-bankjáért feláldozza a magyar hitelügy egész jövő örökségét. Érezte, mily életbevágó, hogy e kérdés valahára és véglegesen csak tisztán a magyar érdekek szempontjából oldassék meg, s azért államháztartásunk rendezése után és kellő pénzerővel a tartalékban szándékozott a megoldást véghez vinni. Tagadhatlan, hogy a fenálló rendszeren belől ez tapintatosabb és czélszerűbb politika volt a fusionalis politika szemfényvesztő komédiáskodásánál, melynek eredménye utóvégre is kárhuzatosabb lesz a nemzet hitelügyének jövőjére, mintha még marad rövid ideig a jelen állapot, és a hajlékony Széli helyett a scrupulosusabb Ghiczy oldja meg a kérdést.

Ne ámitsuk azonban magunkat, hogy a bankkérdésnek még teljesen correct megoldásával is, segítve van összes nemzetgazdasági bajainkon és helyreütve a kereskedelmi mérleg azon veszteségei, melyeket a vámszövetség következtében szenvedünk. Keserűen tapasztalhatnék, mennyire túlhajtottunk a reménykedésben, ha az önálló nemzeti bankot oly csodaszernek tartjuk, mely gyógyít a forgalmi beduguláson kívül, ősi köszvényt, osztrák pióczák által okozott vérszegénységet, s általában egy százféle kórral megtámadott államtest minden baját. Még keserűbben, ha felteszszük róla, hogy a szükséges tőkéket házába viszi majd minden földbirtokosnak és lendületet ad oly termelési és ipartényezőknak, melyek ki nem állhatják a versenyt sem benn, sem külföldön a kedvezőbb osztrák termelési és ipar tényezőkkal.

Hozhat mesésen sok tőkét, nem is sejtett olcsó hitelviszonyokat létre az önálló nemzeti hitelbank, de fejlett nemzetgazdaságot nem teremthet, mihelyt e tőkék csak azért látják Magyarországot tejlő virányait, hogy a következő órában kivándoroljanak az iparczikkekért üzetett összegek alakjában Ausztriába és másuva.

A jegyforgalom minden előnye nem könnyíthet addig sorsunkon, míg a vámtariffák a külföld irányában a magyar nyerstermények kivitelét csaknem a lehetetlenségig megnehezítik, s míg Magyarország a gyapjújának mázsájáért kapott pénzt, néhány font feldolgozott gyapjúért kénytelen Visszafizetni Ausztriába, melynek a vámszövetség szerződése egyedárut biztosít Magyarországon. Világosabban szólva az önálló nemzeti bank a jelen vámpolitika tovább fentartása esetén, csak külső könnyebbülést okozna, belterjes fejlődésünk megizmosodásunk érdekében azonban nem tehetne semmit, míg kereskedelmi politikánkat az önálló vámterületen magunk nem szabályozhatjuk.

Már hogy aztán melyik állam iránt, mily vámpolitika jusson kölcsönösen érvényre, a szabad kereskedelmi, vagy védvám-e, azt megítélni annak idejében a kormány és törvényhozás van hivatva. Az bizonyos, hogy a jelen rendszer nem állhatna fenn, mert ez a külföld irányában a legridegebb protectio elveiből indul ki az osztrák ipar dédelgésének céljából. Ez iránynak annyira hódol, hogy nekünk legelőbb is lehetetlenné teszi a nyers terményeink szabad kivitelét és darusítását; továbbá lehetetlenné teszi iparczikkeinket ott vásárolni be, hol azokat le golcsóbbaknak és legszolidabbaknak találjuk.

A külfölddel feuálló forgalom tekintetében tehát a legtávolabbról sem érvényesíti a vámszövetség a kereskedelmi szabadság elveit. Egyenesen azon föltevésnek és célznak hódol, hogy Magyarország versenynélküli piacza legyen az osztráknak, ha nyersterményeket kell bevásárolnia és verseny nélküli piacza maradjon, ha iparczikkeket kell eladnia. Ennél nyomorultabb gyarmathelyzetet képzelni nem lehet, feltétlenebb zsákmányolást a szegény vadak sem adnak országokban, mint adunk mi.

Helyzetünkben Ausztria tetszés szerint szab árt terményeinknek, miután nem kell félnie a versenytől. Nálunk úgyszólván nem a kereslet és kínálat közt létező viszony szabja meg a cikkek árát, hanem a rendkívül nagy kínálattal többnyire szemben áll az osztrák vásárló összebeszélte érdeke, mely várakozik és ad potom összegeket, mikor jónak látja, sokszor nem is a learatott, hanem a még lábon álló, vagy a még hó alatt levő vetés reménybeli terményeiért. Gondolható, hogy ily előleges vásárlásoknál mennyire nem jó tekintetbe a kereslet és kínálat szerint alakuló azon ár, melyet híven csak az aratás után jelentkező termésviszonyok szabályozhatnak.

Midőn így lábon eladjuk búzáinkat, repczenket és gyapjúnkat a verseny nélkül vásárló osztráknak, viszont kényszerítve vagyunk tőlök ugyanezen nyersterményeket a mű és gyáripár feldolgozott anyagaiban visszavásárolni azon árban, melylyel átadni kívánják. Nem vásárolhatunk ott, hol kaphatunk jó munkát olcsón, hanem kénytelenek vagyunk megvenni a rosztat drágán. A legutolsó cipő, mit lábainkon gyorsan elkoptatunk, a butor, mely szobáinkat betölti, ruházatunk minden darabja, a legnagyobb posztófelöltőtől a legkisebb gombig, osztrák gyártmány, s meg van fizetve pogányul.

Statisztikai adatok kétségbeejtőnek tüntetik fel a hanyatlást, mit e viszony következtében hozzánk nemzetgazdasága kettős oldaláról; nyerstermény kereskedelmének fokozatos apadása és gyöngye iparunk megrontásán kívül, az Ausztriának fizetett többlet által szenved. Összes nyers erőnk és gazdaságunk nem elég kiállani és helyreütni e rablógazdaságból hazánkra háruló veszteségeket. Hiába pazar az ég, mint a politikában legfőbb kincstárnok gyanánt szereplő hatalom, ha egyszer a belső forgalomban teljes kimerülésünkre irányozvák a szerződés pontozatai, s ha a külforgalomban a szűkkeblű politika folytán végkép ellenünk alakultak a nyersterményekre rászoruló kereskedelmi és iparviszonyok.

A gabna forgalom hanyatlása nyújt legvilágosabb képet a nyers terményeinkre zúdult pusztulásról. Közgazda-

sági politikánk még ott is nagy hibát követett el, a gabnakereskedelem decentralisatiójával és a köztárházak ügyének elhanyagolásával, hol javíthatott volna a gabnakivitelünket akadályozó tényezőkön. Budapest egészen elveszíté jelentőségét a gabnakereskedelem körül a családi vasútpolitika bünei következtében és el fogja veszíteni még inkább, mihelyt a bécsi köztárházak megnyílnak. Ha még akarnának is velünk üzleti összeköttetésbe lépni a külföld kereskedői az Europa, élelmezésére szükséges gabna kivitele tekintetében, nem tehetik, mert a gabna kereskedelemnek többé nincs gócza Magyarországon, mint volt azelőtt Budapest. Fordulnak tehát vagy Bécsbe, vagy a velünk versenyző országokba.

A budapesti gabnakereskedelem hanyatlásáról fogalmat nyújthat, hogy 1868-ban 25 millióra rúgott a beviteli és kiviteli összes forgalom, 1869-ben már csak 15 millióra, 1870-ben 13 millióra, 1871-ben 14 millióra, 1872-ben 10 millióra, 1873-ban 8 millióra. Összehasonlítván ez adatokat a régibb statisztikai adatokkal, midőn a közlekedés kizárólag a Dunára és a tengelyre volt szorítva, a hanyatlás megdöbbentő.

Ugyan ily viszonyokat tüntetnek föl az összes gabnane-műek és hüvelyes vetemények forgalma. A magyar statisztikai hivatal által közzé tett adatok szerint 1868-ban még 31 millió mázsa vitetett ki 130 milliónyi értékben, 1870-ben 16 millió mázsa 74 milliónyi értékben, 1873-ban pedig csak 7 millió mázsa. Míg ez évben csupán idegen gabonát 33 millió ér-értékben hoztak be, kivinni egyedül 16 millió erejéig voltunk képesek. S azóta is folyvást kárunkra alakulnak a kivitel és behozatal arányai.

Az utolsó évek szűktermése tagadhatlanul egyik oka a hanyatlásnak; de az 1874-ik évi termés már világosan mutatja, hogy az okok egészen másutt rejlenek. Ez év termése mind benn hever az országban és az őszszel még tíz forinton kelt a búza köble, ez idő szerint hét forintra szállott alá s a kinek van sem tud túladni rajtuk, mint-hogy képtelen versenyezni az orosz és romániai gabnával, mely piacunkon át is évről évre emeli kivitelét.

Legszomorítóbb hanyatlásunk a malomipar és lisztforgalom sülyedése körül. Malomiparunk már-már világforgalmi fontosságra emelte gyártmányait, s feltétlen előhaladása az-
 zal kecsegtetett, hogy gabnákat megőrölve szállítjuk ki-
 felé. Közgazdasági viszonyaink ziláltsága lassanként kiáb-
 rándított vérmes reményeinkből, ma már egy csomó malom
 vagy beszünteté iparát, vagy a parasztórlés házi szükségle-
 teire szorítá üzletét. Budapest minden közkiállításán győ-
 zelmet arató malmai a szó szoros értelmében tengődnek,
 köveik egy része nem lát gabnát, a dolgozó rész pedig a
 belforgalom csekélységére van utalva. Hét millió mázsára
 rúgott az általuk megőrölt gabona 1871-ben, s ma mind-
 össze három millió mázsa körül forog az őrlés alatt levő
 gabona mennyisége.

Igaz, hogy a negyvenezeret megközelítő malomköveink
 száma eddigelé a rász termésviszonyok daczára évről évre
 emelé Ausztria és a külföld felé liszt kivitelünket, de igaz
 az is, hogy . a legutolsó két év e részben oly hanyatlást
 tüntet fel, melynek eredménye rövid időn át legtöbb malomüzle-
 tünk beszüntetése lesz. Határozott jele ez is, hogy gabnake-
 reskedelmünk még a lisztforgalom terén sem állhatja ki a ver-
 senyt más államok olcsón forgalomba hozott gabonájával.

Borkivitelünk hanyatlása szintén megdöbbentő adato-
 kat szolgáltat a fenálló rendszer ellen és azon körülmény
 mellett, hogy az Ausztriával kötött szövetség földművelési
 iparunk ez igen fontos ágára sem volt kedvező. A közös
 vámterület megszorítá kivitelünket még Ausztria felé is,
 ellenben növelé a sör bevitelből származó hátrányokat a
 belfogyasztás terén és az államkincstár megrövidítésére.

Kőnek Sándor „Statistikai kézikönyve” következőleg
 jellemzi a borkereskedelemre vonatkozólag beállott pangást:

„A magyar borkereskedelem az „osztrák örökös tartomá-
 nyokkal, míg a k ö z b e n s ő v á m s o r o m p ó fenállott, da-
 czára annak, hogy az akkori osztrák vámpolitika annyira
 megnehezítette borainknak a Lajtán és a többi osztrák hatá-
 rokon való átkelését, miszerint ezen magas vámok még kül-
 földi forgalmunkat is csaknem végtönkrejutás felé vezették,
 elég élénk volt. Így 1802-ben még 2,381,000 forintot érő

borokat indítottunk Ausztria felé, de a kivitel az utána következett évtizedekben folyton hanyatlott, így 181927-ig évenként átmérőleg mintegy 300,000 mázsa, 1831 40-ig 138,000; 184150-ig végre csak 110,000 mázsa bortadtunk el a többi örökös tartományoknak; mindamellet még az utóbbi évtizedben is átlag évenként nyolcz egész kilencszáz ezer forinttal többet vettünk be az ausztriai tartományokba menesztett borainkért, mint mennyit onnan nyert italokra költöttünk.”

A legutóbbi időkben nemcsak hanyatlík borkereskedelmünk évről évre kifelé, jóllehet a forgalmi eszközök összehasonlíthatlanul javultak a múlt időkhöz képest, de a különféle szeszes italok behozatala által a belfogyasztás sincs előnyére szőlőtermelésünknek. így Kőnek szerint a monarchia az utolsó évben egy millióval költött többet idegen borokra, mint a mennyit saját italaiért nyert. Ez adat czáfolhatlan bizonyítékot képez a vámszövetség ellen, mely nem képes borainknak még a monarchia határain belől sem élénkebb fogyasztást biztosítani, s csak arra jó, hogy Ausztria részéről Magyarországot a külföldi palaczkos borokkal és a serrel eláraszsa. Oly annyira ellenünk alakulnak e vámszerződés kegyelméből a viszonyok, hogy Ausztriának még sörkivitele is folyvást öregbedik a külföld felé és öregbedik Magyarország felé, a mi borkivitelünk pedig sem Ausztria felé, sem a külföld felé nem emelkedik.

Marhatenyésztésünk hanyatlása ma már oly nagy arányokat öltött, hogy a gazdasági egyesületek és a megyék sürgetik a törvényhozást gyors intézkedések életbeléptetésére. Az utolsó számlálás Magyarországon fél millióval kevesebb szarvas marhát mutat fel, mint az 1857-ben fogantatosított. Egyelőre minden intézkedés haszontalan, m ig a rablógazdaság fenáll, s az ellenünk forduló mérleg, rősz hitel, és közzgazdasági viszonyok, terhes adórendszer, pénz és pénz előteremtésére sarkalják az országot. Mit ér, ha látják is gazdáink, minő veszélynek teszik ki földjüket és vagyonukat, midőn a segélynek eszközeivel nem rendelkeznek. Sajtolni kell földjüket, pusztítani marhaállományukat, az

uzsorára, adóra, ferde nemzetgazdasági helyzetre szükséges összegek előteremtése végett.

A bányaiipar hanyatlása lépést tart az őstermelés többi ágaival. Különösen a sótermelés nem bír virágzásnak indulni, noha földrétegeink leggazdagabbak sótartalomban az egész continensen. Virágzásának legesleghatalmasabb akadály a egyedáruság, mely nyílt legyezgetése az osztrák érdekeknek. A vámszövetség annyira a magyar sótermelés ellen van intézve, hogy szerződesei lehetővé teszik az osztrák iparosoknak német birodalmi sót használni fel céljaikra, s ennél fogva a magyar só tisztán a belforgalom korlátai között mozog, kiviteli forgalma a semmire száll alá.

Se végét, se hosszát el nem érhetnék e mű olvasói, ha a hanyatlás statisztikai krónikáját egész terjedelmében foglalnám be közigazdaságunk veszteségeinek minden oldalról való tüzetes kimutatására. Untig elég azonban a felsorolt hátrány is. Teljes a kép legfőleg akkor lehetne, ha előbbi nemzetgazdaságunk adatait szembe állítanám a mostani adatokkal. Fényes, Eleknek „Magyarország leírása” és Kőnek Sándornak „Statisztikai kézi könyve” sok oly dolgot dérit föl, melyek felnyitják a kiegyezési politika legbuzgóbb védelmezőinek hályogos szemét. Újabb vagyoni viszonyaink, a haladott kor ezer meg ezer változataival és gyarapodásával szemközt, határozott visszaesést tanúsítanak a régibb vagyoni viszonyoknak nemzetközileg általánosabb hátramaradottságával szemben. Visszaesést mutatnak főképp a kézmű és házi ipar, visszaesést általában az egész ipar tekintetében. Kossuth védegyeleti mozgalma kezdett teremteni ipart, a vámszövetség megölte, mit a védegyelet teremtett.

A kocsigyártásban, mely eredeti magyar iparág, Ausztria kezd egészen túlszárnyalni bennünket, a kivétel az osztrák kocsiiparra emelkedik, a magyarra nézve különösen a díshintók ágában, hanyatlik. Bécsből szerzik be gazdagabb főuraink ebbeli szükségleteiket.

A zongora gyártásban Beregszászy zongoráival Magyarország előnyösebb állást foglalt el azelőtt, mint foglal most. A budapesti gyár azon pontra jutott, hogy a belforgalom számára sem tarthatja fenn sokáig üzletét.

A porcellán és agyagipar terén sem észlelhető kedvezőbb állapot. Cserép edényeinket, melyek majdnem minden városban foglalkoztattak munkaeőket, kiszoríták a cseh porcellán-gyártmányok és vasedények. Fejlettebb porcellániparunk herendi gyára pedig a legutóbbi válság alatt megbukott, most csak romjaiból igyekeznek fölemelni. Cserép és porcellán árukban egyre emelkedik a behozatal és ma hat millióval járulunk ez iparágban az osztrákok gyarártására.

A vasiparnál elég hivatkozni a diósgyőri, a gömőri és szepesi vasgyárak hanyatlására. Általában a felvidék, mely á természetől gazdag fatermelésével a műiparra van teremtve, sokkal nagyobb mérvben sülyed, létező czukor, papír, vas, karton és posztó gyárainak fokozatos hanyatlásával, mint várhatták volna azok is, kik előre látták a kiegyezés hátrányait. Sok gyár kéményén a gólyafészek jelzi a nagy-szerű lendületet, melynek Magyarország a vám szövetség áldásaiból részese lett.

Fegyvergyártásunk sülyedése egyebet sem igényelt vég-elpusztulásához, mint a vadászati fegyverekre rovott adót.

Szappan iparunk statistikai adatai érdekesebbek valamennyinél. Mert ha a szappanfogyasztás mérve valamely nemzet műveltségének, mint egyik nemzetgazdász állítja, úgy meg kell adni, hogy míveltség dolgában megletősen Ausztriától függünk. Mosdat ökeme annak módja és rendje szerint, s volna bár ezer bőrünk, mind lekopasztaná nagy-úri barátsága. Két millió forint ára szappant hoz be nekünk Ausztria. Addig a szegedi szappan elég finom czikk volt megmosni a szolgaságban még meg nem puhult vastag magyar nyakat, most már igen vékonyra cserezték bőrünket, gazdasszonyaink selyem viganója és keztyűs keze is a növény-szappanok után áhítozik, nincs hát ki ősi szokás szerint otthon főzné meg az „úrfiak és kisasszonyok” kifehérítésére alkalmas házi jószágot. Hanem majd jó lesz még a hivatalnoknak nevelt úrfi és a sétáló divatbábnak nevelt kisasszony számára, a lug is: csak kereskedelmi mérlegünk a fényűzés miatt egy részről, iparunk hanyatlása miatt másrészről, tovább is ellenünk forduljon. Elhordanók

majd egyszer a darócz ruhát és a házi vászonból készült inget is, csak magyarokul szerepelhessünk. Azaz, hogy tévedtem. Gondol is a mi korunk drágalátos népsége magyarsággal, magyar ipar, magyar kereskedelem és más hasonló ötletekkel. Fő, hogy lyoni selyemharisnyába bujtassa lábait, rumburgi vászonba dughatja összeaszott csontjait, manchesteri posztóban lebegtesse fillegrán termetét. S ha nem kerül pénz Lyon és Manchester gyárainak, kerül mindig az osztrákoknak, kiknek rabszolgája lenni nagy érdem államférfiú, dicsőség a politikus, bölcsesség a parókás ifjúság szemében. Együtt képviselik ők azt a Magyarországot, mely egészen oly erős, mint a kávéházi házolóok által árult számtalan osztrák kócz, mely Magyarország szemetjéről ingyen szedve, borsos árban kerül vissza szemfényvesztő uracsoskodásunkat takargatni.

Azt hiszem a számok bizonyító ereje felül áll azok hazug rajzain, kik rendkívül gyönyörködnek a létező politika áldásaiban, miután elég kislelkűek saját felboldogulásuk és meggazdagulásuk rózsás szemüvegén tekinteni át Magyarországot jelen helyzetét. Könnyű az uralkodó politika azon jobboldali sáfárainak, kiket a szédelgő kor gyarapított meg anyagilag, kedvezőleg bírálni meg az ország helyzetét, de nehéz ám a becsületes országnak. Könnyű a tények logikája ellenére rálépni az eddigi rendszer ingoványára azoknak is, kik a közgazdasági nyomor által kiéheztetve, egy kis hivatalocskában keresnek enyhülést romlásuk ellen: de mit fog majd rá mondani Magyarország, ha egyszer elbukott.

Már pedig számtani bizonyossággal el kell buknia okvetlenül a vámszövetség fenmaradása mellett. Ausztria irányában úgy alakul kereskedelmi mérlegünk, hogy gyarmat maradunk örökösen, mégha kivitelünk oly nagy és kedvező lesz is, mint volt a ritkaságként bódításul jelentkező 1868-ik esztendőben. Behoztunk ez évben Ausztriából 341 milliónyi értékű árut és kivittünk ugyanakkor Ausztriába 331 milliónyi nyersterméket. Volt tehát veszteségünk e hazánkra kedvező évben is, 10 millió forint. Azóta természetesen folyvást nagyobb a veszteség, melyet uzsorás kölcsönből fedez az állam és uzsorás kölcsönnel egyenlít ki a magános, mind-

egyik addig míg bírja, valahogyan az óriás kereskedelmi veszteségeket. így 1871-ben 505 milliónyi behozott osztrák áru mellett csak 350 millióra rúgott kivitelünk. Egy év jó termése, kedvezőbb kiviteli viszonyok« mellett, javíthatnak valamicskét a mérlegen, de országunkra activ az nem lesz, míg önálló vámterületen önálló kereskedelmi politikáról nem gondoskodunk.

Az eszme nem új, de azért uralkodó politikánk gyávái görcsöket kapnak, valahányszor gyakorlati terv gyanánt felmerül. Akadnak olyanok is, kikre annyira ráijesztettek az osztrák ellenszegülés mumusával volt miniszterei, hogy keresztet vetve, a forradalmi törekvésekkel egyenrangban ítélik el az eszmét.

Nagyon leköteleznék a tettetés e nagymesterei a nemzetet, ha felvilágosítanák, melyik alkotmányos iskolától lestek el a forradalmi törekvések ily osztályozását. Mert ha az önrendelkezés joga forradalmi eszme és tett, úgy Magyarország egész léte ma egy forradalom vulkánja fölött lebeg. Magára a 67-iki alapra jobban ráillenek Solvandy híres szavai „nous dansons sur un volcan,” mint ráillettek egykor a párizsi állapotokra.

Csináljanak propagandákat az eszmének, hogy önálló vámterület forradalmi cél és megcsinálják vole a propagandát a forradalomnak.

Szerencsére a nemzeti akarat öntudatos nyilvánítását, s az alkotmány rendes eszközeinek felhasználását, csak a hitvány politika hitvány emberei keresztelhetik forradalomnak. Sokkal imponálóbb és erősebb az önmagában is, hogy sem a védelem végső eszközeire szoruljon, ha egyáltalán létezik valódi Parlamentarismus, valódi önkormányzat és valódi alkotmányosság. Mi felteszszük, hogy van annyi, mennyi elégséges az állapotok békés megváltoztatására. A kik föl nem teszik, azok esküszegésre tartják hajlandónak a királyt, fegyveres beavatkozásra az uralkodó ház osztrák érdekeit.

Ideje, hogy már valahára kivetköztessük politikánkat e kiskorú udvaronczy fogásokból, melyek nem állanak jól az alkotmány méltóságához és aláássák nemzet és fejedelme

közt a bizalmat. Az ily politikusok többet ártanak a trón megszilárdulásánál: és a monarchia megerősödésének, mint az ellenségek fegyverei. A királyi ház és monarchia érdekében nagyon hasznos volna, ha ez urakat, kik csizmaszárkban hordják szívöket és a vaskalap alatt őszöket, el-lódítanak a bakról, ne rágódjanak folyvást a három századon át meg nem sült eszméken, ne ijesztgessenek a három századon át folyvást csapásokat jelző burgi fehér asszony kísértetének erőszakos felvonszolásával.

Magyarországnak a trón és monarchia érdekében van szüksége önálló vámterületre, bármit rebegjen a Németország és Muszkaország felé gravitáló osztrák és cseh ön-érdek.

Szüksége van, mert önálló vámterület nélkül lehet gyarmat az ország örökösen, de erőteljes állam nem lesz soha.

Szüksége van, mert önálló vámterület nélkül lehetetlen a viszonyoknak megfelelő jó közgazdasági politikát üzni.

Szüksége van, mert a nyers termelés támogatására benn kell a műipar megteremtésével állandó fogyasztási piacokat nyitni.

Szüksége van, mert különben rövid idő alatt Ausztriával szemben anyagi helyzete és függősége hasonlítani fog Ír-hon helyzetéhez Angliával szemközt.

Persze, hogy erős akarat és határozott politika kell megvalósításához, de nem a kétkulacsosság olyan politikája, mely a fusio címén az előbbi rendszer folytatására keredett felül. A korcsmáros és czégér változott, de a bor még zavarosabb, a keresztelés és pancsolás még nagyobb, mint volt mielőtt kibigyesztették azt a néhány forgácsdarabot a fusio macskája alá, melyről senki nem hitte, hogy mint volt balközép, oly alamuszi és oly pákuszt.

Jó bornak nem kell czégér, Tisza borának pedig nem csak czégér kell, hanem rá is kell fizetnie, hogy megigyák legényei, mint valami égi nektárt; hadd lássa a világ az epe, eczet és víz keveréke mily isteni ital lesz a kiegyezés keresztfáján szomjúhozó nemzet számára.

Mert hogy keverék a fusio nemzetgazdasági programja, azt elárulják többfélekép fanyar arczizmaik. Elárulja

mindenek előtt Tisza februári beszéde, ki e kérdésben is igyekezett a dodonai és delphii jósdák kétértelműségét csúffá tenni. Az ibis redibis féle kétértelműségek nem is vetekedhetnek az új-kori Sybilla államférfiúi hitvallásának következő szavaival: „Részemről nagyon ó h a j t o m , hogy ezen szempontokból és azért, hogy indirect adóink után intézkedhessünk saját kincstárunk érdekeinek követelményeihez képest, kész vagyok egyezkedni, sőt részemről ó h a j t o m , hogy az egyezés sikerüljön azon feltételek mellett, de úgy, hogy a közös vámterület azért fenmaradjon. A z o n b a n kénytelen vagyok kijelenteni azt is, hogy azon nem várt esetben ha az ország érdekei máskép kielégíthetők nem volnának, utolsó esetben, a vámsorompók felállításával is kellené élni.”

Tessék már most az „óhajtom hogy, mikép azonban mely által, akkép de úgy, hogy, azért, addig, míg” köztűk érdekes egyvelegéből leolvasni az államférfiúi aktiónak nyílt és határozott programját. Valósággal mintha csak egy bigót emberekből álló tömeghez szólana, kiknek a prófétába vetett föltétlen bizalmuk szent ígének tart minden szót, mégha világosan arra czéloznak is, hogy felültesse velők az egész kompániát. A prófeta programja számít a hívők minden fajára: az önálló vámterület, a vámszövetség, de még az önálló vámterelet vámszövetségének hóbortos híveire is. Olvasson ki belőle mindenikek a szájaize szerint való dolgokat, csak ő aztán mentve legyen, bármiként intézi is el az ügyet, mert hát akár így, akár úgy, mindenfélekep a feltálatl program szerint jár el. Aztán még hitegetik magukat az emberek, hogy vallásban és politikában az ámitás kora lejárt. Dehogy járt. A vallási és politikai bolondítók faja nem tud kiveszni, noha tapasztalják, hogy vallásban a rajongást, politikában a diplomatiái furfangot lejárata a türelem és a népképvisélet. Hja! de kis korú nemzetek is akadnak még és jól teszik, ha ámitják és csalják őket, okuljanak és legyenek józanok.

Szenvedés a legjobb iskola, tapasztalás a legjobb mester. Józanítsa ki ez nemzetünket, ha még kijózanítható. Ha

pedig a szolgaság és érzéketlenség jól áll ázsiai lomhaságának, ám fonja össze karjait és várja be a fatalisták türelmével, míg kolomposai és prófétái Írthon állami és gazdasági viszonyai felé terelik, s a nyomorban elúsztatják „az isten kalapjának” ez úti fűvé lett „bokkrétáját.”

A t é n y e k é s s z á m o k l o g i k á j á n a k k ö v e t e l m é n y e i : ö n á l l ó h a d s e r e g , ö n á l l ó b a n k , ö n á l l ó v á m t e r ü l e t .

Hanem hát neked nem kell egyik sem édes magyaram, megszoktad te már a hunyászkodást és nyomort. Pizskoddal és szegénységeddel álsz ki a piacra kéjelegni a hetyke politikában, melyet józannak nevez lazaroni büszkeséged, csak-hogy az „édes semmittevés” férges boldogságából ki ne zavarjon semmi gyakorlatibb politika a világon. Ázsiai nomád törzs vagy, áldott talajod mindig termel annyit, hogy mint a tücsök megélsz a hangyától szerzett kölcsönök mellett egyik aratástól a másikig. A többit üsse kő, ha nem korog a gyomor, csak ne kellessen gondolkozni és dolgozni. Gondolkozik helyetted más, van hozzá jókora feje; dolgozik helyetted más, van hozzá elég enyves marka; neked jó az is, ha árverés alatt levő hét szilvafádnak árnyékából fumigálhatod ezt a gőzzel haladó üzérvilágot, mely saját érdekében megmozgatja még a poklok fenekét is. „Laissez faire laissez passés” legyen jelszavad továbbra is és játszd az álszabadelvűség divina comediájában a hozzád méltó legneveltségesebb szerepet. így majd csak megélsz még vagy kétezer napot.

A kimesterkélt pártgyesülés.

Machiavelli sem gondolta, midőn „il Principe” című művében a ravaszságot, erőszakot, hazugságot és alattomoságot, vezérfonalul ajánlá a politikában, hogy lesznek idők a mikor félreértik, lesznek emberek, a kik, hogy politikusoknak látszanak, tettetni fogják, mintha őket is Machiavelli szelleme árnyékozná be. Törpébb utánczói, rosabb félreismerői azonban aligha voltak még valahol a nagy olasz álambölcésésnek, mint Magyarországon a jelen országgyűlésen lefolyt miniszterválságok és pártercisisek vajúdasai közt

Soha annyi „nagy” és „kis” Machiavelli nem kapott a „l’Italia fara de se” nemzetének gyeplőibe, mint nálunk kik nélkülözük a Cavourokat, de vannak Tiszáink, Csengeryeink, Máriási Béláink, és Domahidy Ferikéink. Két „nagy” és két „kis,” két beszédes és két hallgatag intrikuegyszerre, már magában a többnél elég egy állam horisonján, a soknál pedig már jóval több, ha e „nagy” üstökösök körül még egy csomó sovány vagy potrohos hulló csillag, picziny vagy tekintélyes b o l y g ó égi test kering.

Csoda-e aztán, ha ennyi sok üstökös és bolygó rejtélyes tüneményei, égi háborúja, szívárvány-játéka, s más megfejthetlen jelenségei után a közvélemény egészen megzavarodott, s máig sem ocsúdott fel meglepetéséből, melyet a mágusi titkolódzás és szemfényvesztő jelenetek mestersegesen készítettek elő, csak úgy, mint mesterségesen szokták a színpadon a tüneményes kiállításoknál a természet titkait és csodáit, az emberi gyengeségeket és bűnöket jelenetezni.

Ha a közvélemény színházat akart csinálni parlament-jéből, befektetései, melyeket az „országgyűlés” rovata alatt számolnak el költségvetésében, nem voltak hiába kidobva. A színpal rengető jeleneteket oly ügyesen rendezték a tanácskozási terem nagy játékszínén, a fordulatok oly remekül folytak a képviselőházi folyosók coulissai mögött, hogy a közönségnek nincs oka visszakérni belépti díját, „mindent megnyert, mit óhajtott,” feltéve, hogy csakugyan komédiára akart költekezni. Nem panaszkodhat, hogy a fordulatokat, ügyes cselszövényeket, szép átalakulásokat, érdektelenül játszották le szemei előtt. Még a végjelenet sem hagy kívánni valót hátra: meg van a pártok házassága.

A kérdés csak az, ki van-e békítve a politikai erkölcs e játékkal, s a két párt házasságának mézes heteiből következik-e tartós haszon a nemzetre. Machiavelli szelleme kísértett e a fusio előzményeiben, s ha igen, biztosította-e a célt az új pártalakulás, melyet természetessé nem tehet a mesterkélttség, hasznossá nem varázsolhat az elvtelenség.

Erkölcössége tekintetében bizvást napirendre térhetünk a fusio felett. A mely egyesülést nem a közvéleményben csinálnak meg, hanem a parlament coulissai mögött, a jezsuita morál eszközeinek segélyével szönek ki: annak erkölcösségét csak a tompa lelkiület vitathatja, komoly ember tisztában van értékével.

Senki sem követelheti ugyan, hogy a politika erkölcs-prédikáló és erkölcspéldázó iskola legyen, de az sem lehet a politikának feladata, hogy a csalás mesterségévé aljasítsák. Mert ha elfogadjuk is azok nézetét, kik Machiavellit vélvén utánozni, a ravaszságot és hazugságot a politika megengedett eszközeivé minősítik: azt viszont be fogják látni, hogy az a politika már semmikép sem tarthat jogot a tisztességes elnevezésre, mely erkölcstelen akkor is, midőn céljai végett nincs szüksége az inmorális politika megengedett eszközeire. Még kevésbé érdemel tisztességes nevet az a politika, mely erkölcstelenné válik, hogy elejthesse céljait. Ki mondhatná tehát, a balközép politikáját erkölcösnek, még a lazább machiavellisticus erkölcsök szempontjából

is, midőn az immoralis politika eszközeivel, ravaszsághoz, hazugsághoz és ámtáshoz folyamodik, hogy elejthesse céljait.

Átkozottul rosszul érezheté magát sírjában Machiavellinek szelleme, látva a kicsinyes üzelmeket, hiu kapkodást, szárnalmas bukfenczezést, miket tanainak utánzása fejében végig ötöltek-hatoltak. Pedig hát arra, hogy Machiavellinek legalább saruit érdemesek legyenek megoldani, hiányzik náluk a legeslegfelsőbb: nem értik mesteröket.

Machiavelli sehol sem tanítja, hogy a politikai célt fel kell áldozni a politika eszközeinek; vagyis félredobni, elaltatni az elveket a kormányrajutás kedvéért. Nála a kormányrajutás nem cél, hanem csak eszköz, de soha sem oly eszköz, „melvért föl lehet adni egy pillanatra is a tulajdonképeni nemzeti célt. Ő nyíltan mondja: „a politika egyedüli mértéke az eszközök célszerűsége.” Neki ennél fogva tehát mindegy akár jogosak, akár jogtalanok legyenek az eszközök, csak egyenesen a célhoz vezessenek. A cél elmékedéseiben felette áll mindennek, de ezt aztán nem is adja föl semmi eszköz, semmiféle politika kedvéért, mert e cél feladása és elejtése az eszközök kedvéért, szemében többé nem j ó z a n politika, hanem vak uralom.

Egyébiránt Machiavelli magyarázgatása vagy utánozása nem mond sokat sem jobbra, sem balra. Korunk politikai érzéke és politikai morálja egészen más, mint volt Machiavelli idejében, s a mi lényeges, egészen mások a politikai intézmények. A nyilvánosság meg annyi közege: a parlament, sajtó, esküdtszék, szólásszabadság, önkormányzat tényezői és előmozdítói lettek a politikai morálnak. Még a diplomacia sem az többé, mint volt hajdanában, mikor Taleyrand ismeretes szavait a „nyelv használásáról” kiejthette. Hiába titkolná ma a diplomata nyelve a gondolatokat, midőn az újságírói ügyesség még ezeket is eltalálja és kifecsegi. Kincs tény, nincs cél, mely a közélet rendelkezésére álló gyors apparatus mellett, napjainkban elrejtve maradhatna a világ elől, melyben ma a régibb kevés hivatotton kívül, néptömegek foglalkoznak politikával.

A parlamenti élet mindenk fölött olyan, melynek ereje a nyíltságban és moralitásban áll. Állhatatos közvéleményt

teremteni lehetetlen titkokkal és elvtelenséggel, még kevésbé lehetséges tartós sikert elérni elvek és célok nélkül.

Kisebrendű pártintrigák, vagy személyes fondorkodások, apróbb fogások, nevezetesebb szavazási csínyek, megjárják a Parlamentarismus körében is, mert hát emberek vagyunk, nem angyalok. De egy minden izében erkölcstelen pártválságot és pártalakulást cél nélkül, sőt a célok feladásával hajtani végre, rút visszaélés volt a nemzet bizalma, és a választók becsületes hite iránt, a tizenkilenczedik század végének felelős népképviselési kormányzatában.

Azzal védik magukat: „természetes és egészséges” pártalakulás volt a cél. Mentségnek találhatnának okosabbat ki, mert érvnek ugyan nem érv, „természetesnek” mondani, mi parlamentaris szempontból erkölcstelen; védelemnek pedig furcsa védelem, „egészségesnek” mondani mi egy nemzet idült betegségének conserválását tüzi ki célul. Lehet ez jó conservatív fogás a szabadelvűség teljes discreditalására Magyarországon, de rendkívül nagy lelkiismeretlenségre mutat az ország-érdekei irányában.

Aztán meg csak megjárná mentségül, ürügyül, vagy nem tudom minek az állítás, hogy „természetes és egészséges” pártalakulás volt a cél, ha két év körülményei, játékaik és ellenmondásai, kellő értékre nem szállítanak le a hazugságok politikájának e nem is legnagyobb és nem is legutolsó hazugságát.

Messziről kellene levezetni a balközép ingadozásának történetét, hogy teljes legyen az áttekintés e pártügyetlensége és határozatlansága fölött. Még mint „határozati” párt elárulja határozatlanságát, s már akkor a „honmentés” nevével fődözi kanyargós takticáját, mely nem egyéb, mint megijedés a felelősségtől. Azóta a felelősség érzete és a férfias politika folyvást a leggyöngédebb oldalát képezi e pártnak. Lámpaláz, szerep nem tudás együtt járnak fellépésével, s a megdöbbenés soha nem marad el, mihelyt tennie kell annak a valaminek érdekében, a mit akarni látszik. Egyetlen egy szerepből nem esik ki soha, s ebbeli gyakorlottságában magamagának tetszeleg: ért a programed-foltozáshoz. Nézete és állítása szerint e szép mes-

társég által legalább ötször cantói pontossággal, s legalább tízszer democritosi komolysággal menti meg a hont a Deákpártnak.

Több tért venne igénybe, mint a mennyivel rendelkezem, hogy a részletekre kiterjeszkedő gonddal állítsam össze e kitűnően programm-gyártó párt. történetét keletkezésének idejétől kezdve. A kezdet részleteiből különben sem nyerhetne más képet a közönség, mint a gyalázatos végből. Kezdet és vég e párt történetében rendkívül érdekfeszítően folynak össze. A tanulság kezdetből és végből tökéletesen ugyanaz: vezéréről pártra is elragad, mit politikában meggyőződés hiányának és elvtelenségnek szokás bélyegezni. Az exigentiák tudománya előttök oly eszköz, melynek föl nem fogják sem becsét sem értelmét. Nem a magasabb célok szolgálóját, hanem az ellenzék-csinálás kicsinyes fegyverét forgatják benne, azért ellenzékeskedések inkább csak parlamenti divat, „idő és mód” zöld ágra jutni. A feltűnedező nehézségek örökös habozásban ringatják, a félsiker elkábítja, a félvereség zavarba hozza, hóbotos hírlapi ötletgaztottságban, bizonyos egyének föllépése rettegésben tartják e pártot.

Az ingadozók és czélnélküliek ily gyászszeregénél könnyen kimagyarázható a helyzettel és programmal való kibékülés. Keseregtek egymás közt, szidták Tiszát és Csernatonyt privatim, de hát utóvégre is „keserőségekben mi telhetett tőlök, nagyot ütöttek bottal” programjuk fejére.

Bileám szamarának e szavaiban: „Nem vagyok-e a te hű szamarad, ki téged annyi ideig horda, és mégis versz engemet,” fekszik c párt cselekvéseinek gyakorlati commentára. Mindig van kifogása a programm ellen, melyet nem tart egyébnek teherhordó számárnál, egyedül arra alkalmasnak, hogy vigye hátán, mint ü d v ö z í t ő t és h o n m e n t ő t a felpálmázó népszerűség és a kormányzó többség Jeruzsálemébe.

Pedig hát az a programm nem oka, hogy „oktalan párának” tekintik saját alkotói, s arról sem tehet, hogy megtagadják, jöllehet előbb torka szakadtukból kiálták: „ez az én szerelmes fiam, kiben nekem kedvem telt.”

Vagy hét évig ámították a nemzetet, vagy most kezdik ámítani; vagy a régi programjuk egy nagy csalás, vagy a mostani kormányra jutás az.

A kik hét éven figyelemmel kísérték a párt nyilatkozatait és működését, a gyakori színváltások mellett sem jöhetnek tévedésbe, hogy a legutolsó tény ellenmondásban áll e párt minden eddigi lépésével és programmjával. Már pedig lépéseken és programokban e pártnál gazdagabb múlttal nem bírt még párt a világon.

Alig hogy megállapítja a koronázás után a baloldali kör „elveinek, szellemének, irányának és eljárásának részletes kijelentését” 1867-ben, rögtön rá kettészakad a párt a delegációba választás kérdése fölött. Kínos benyomás közt észleli ekkor a párt-közvélemény, hogy országgyűlési képviselőtében nincs meg sem az öszhang, sem a határozottság, sem a világosság. Minden szavukban, egymás közti polémiaikban elárulják, hogy nincsenek tisztában ellenzéki állásuk természetével és feladataival. Az egyik rész tulajdonkép a programot sem érti, ellenzéki lett, mert belesodor-ták a viszonyok; a másik rész pedig értené a programot, de nem képes kiigazodni, meddig terjeszkedhet a l k o t m á - n y o s a n akarata a jobboldal, meddig a korona irányában. Egyik habozik a közvéleménnyel szemközt és a „kényszerűségnek” előbb-utóbb enged is; a másik habozik a koronával szemközt és szinte enged. Tisza Kálmán így aztán csak megint vezér marad Izraelben. Hogy is ne maradna, mikor programját lágy viasznak tekinti, melyet meghígét vagy tömörít, a mint jónak látja népszerűsége vagy befolyása érdekében.

Az 1867-iki programot az 1868-iki erősebb ellenzéki áramlat már hígnak és elnyújtottnak tartja, gondoskodik tehát annak tömörítéséről a bihari pontok alatt ismeretes „hitvallás”-ban.

Az 1867-iki „részletes kijelentésben” következőleg formulázza közjogi programját:

„A baloldal eddig is azon alapfeltételből indult ki, ezután is csak azt fogadhatja el irányadóul, hogy M a g y a r o r s z á g s e m m i m á s n e m z e t n e k vagy

országunk alá nem vetett szabad és független ország, hogy a nemzet jövőjét biztosítani csakis ez alapon lehet; hivatása tehát oda működni, hogy azon esetben, ha mint meg vagyunk győződve a gyakorlat is kimutatja némely újabban alkotott törvények, s főleg a közviszonyok tárgyában alkotottnak veszélyes voltot, a többség az országban annak, a független és alkotmányos szabadság érdekében, megváltoztatására alakuljon.”

Itt még a „ha,” „azon esetben” taktikai kötszók elasticus kibúvóin nyugszik a párt kapkodása. Jónak látják tehát erőteljesebben formulázni homályos céljaikat; e végből át napvilágot 1868 ápril 2-án az első és egyetlen határozott „hitvallás” minőre sem az előtt, sem azután, sem szóval, sem írásban nem képes a párt geszti oraculum. E programúihoz erőteljessége és világossága tekintetében semmi szó nem férhet. Első oly nemű nyilatkozat, mely a jobboldalt megriogatja, s a közjogi párt körül az ország független és becsületes részét, 1872-ben annak lelkes többségét sorakoztatja. Kimondja ez nyíltan:

„A párt minden előtti feladatának azt tekinti, hogy minden alkotmányos eszközzel oda hasson, hogy azon törvények, melyek hazánk függetlenségével ellentétben állanak, megszüntetessenek, megszüntetessék ennél fogva: a delegatió intézménye; a közös minisztérium; azon törvényes intézkedések pedig, melyek biztosításunkra szükségesek, létesítessenek; létesítessék ugyanis az önálló magyar hadsereg, létesítessék pénz és kereskedelmi ügyünk függetlensége, létesítessék hazánk törvényes függetlenségének diplomatiái elismerése.”

Szembe állítva egymással e két rövid időközben született programot, azonnal felötlik a köztök létező különbség. Az 1867-ikinél még eljárásuk politikai céljaival sincsenek rendben. Sejtik, hogy rász és veszélyes a kiegyezés, de az aktiót ellene felfüggesztik a tapasztalattól. Várakozó állást foglalnak el, hogy „azon esetben, ha, mint meg vannak győződve, a gyakorlat is kimutatná, némely főleg a közös érdekű viszonyok tárgyában alkotott törvények veszélyes

voltát,” azok megváltoztatására többséget alakítsanak. Arra nem is gondolnak, hogy a komoly és magasabb politika szempontjából, nem kell bevárni, hogy a gyakorlat mutassa ki némely megalkotott törvények veszélyes voltát, untig elég, ha vannak oly törvények, melyek az ország függetlenségét politikailag illuzoriussá teszik, a régi közjogi önállóság folytonosságát megzavarják. Már pedig magasabb politikai számítás kétségbevonhatatlanná tette, hogy a kiegyezést a tapasztalat nem igazolhatja „azon esetben” sem, ha anyagilag veszélyesekké nem válnak is hátrányai. Politikailag ugyanis „semmi más nemzetnek vagy országnak alá nem rendelt szabad éi független országnak” nem tekinthető, a mely parlamentjét megosztja a közös delegatiókkal, felelős kormányát a közös ministeriummal, s hozzá nélkülözi az önállóság egyik legfőbb kellékét a hadsereget.

Legkülönösebb volt e párt magatartása a jobboldal kormányzatának ellenőrzése körül. Az egy Ghiczyt és még Vukovich Sebő élt, az éhez csatlakozók töredékét kivéve, a többiek nagyon compatibilisnek tartották, belefűjni a nagy elvek bombardójába, a mellett szedni a vasúti vállalkozásokból, a fényűzési cikkek megszavazásából elmaradozó hulladékokat. Görbe vasút, vagy sugárút, az nekik mindegy volt, megszavazták, ha jövedelmező volt némely ellenzéki uraknak. Önmaguk voltak okai, hogy utóbb túrniök kellett a jobboldal szemrehányásait és a Várady Gáborok viselt dolgai után a közvéleménynél szájról szájra adták: „egyik párt sem jobb a Deákné vásznánál.” S ez alkalommal a vászon iránti közbeszéd meglehetősen reális alapon mozgott, mert a Deákpárt vásznából, a mikor csak szerét teheték, kivették a maradékot a baloldal törzskarának elsőrendű vitézei is. Volt azon kívül gondjuk rá, hogy a „honmentés” indokából egyes kölcsönöket is megszavazzanak a kormánynak, melynek fejéhez lapjaik és beszédek útján öblös grombaságokat ütöttek.

Fordulatokban 1872-ig is elég változatos a baloldal történelme. Igazi szélkakas párttá azonban csak innentől lesz. A mi előbb gyöngeség és habozás, azt most politikai furfang és jellemtelenség ügyesen zsákmányolja ki. Magára

a párt egy részére nem lehet mondani, hogy öntudatosan ravaszul csinálta meg a „Flauckenbewegungok” kacskaringós sorát, ők szegények „gute Leute, schlechte Musikan-ten,” hanem annál ravaszabbak voltak vezetői, kik már az új országgyűlés kezdetén hozzálátnak megtenni a lépéseket „jobbra át.”

A baloldal, ez időtől kezdve nem is számít, mint öntudatos párt, az csak egy sodronybáb, melyet a taktica ürügye alatt idestova forgatnak. Szájába adják még a programjában levő hatalmas szavakat és elveket, de az „idők és módok”-nak Tisza és Csernatony által észlelt esélyei szerint be-bedugják motyogását. Maga a párt szentül hiszi, hogy valami világrengető események vannak készülö-ben Tisza-Jupiter tonans és a menyköveket faragó Oser-natony-Vulkán boszorkányműhelyében, azért hallgat szegény, várja az elvek tényleges keresztülvitelének mannahullását. Néha fel-fel kél egyes tagjaiban az önérzet, de alig hogy jelét adja, figyelmeztetik Allahra és Mahomedre az ő pró-fétájára, kik nélkül nem szabad egy harasztlevélnek meg-zördülni a pártban, máskép a nagy tacticalis terv, szétrob-bantani” a jobboldalt, megcsinálni a coalitiót, megteremteni a többséget, megváltoztatni a közös ügyi törvényeket, örökre dugába dől.

Lelkiismeret és fegyelem gyakran merülnek vizzályba a nagy manőver alatt, de hát lefőzik és megnyugtatják egymást a győzelem esetére. Elhítetik velők, hogy a mes-terkedés, mely folyamatban van, nem a baloldal elveinek, hanem a „clique” consortiumának szétrobbantására van ki-fundálva, s hagyják kiforrni a taticát. Olyan diadalt még nem látott a világ, mint fog látni, ha sikerül az a célba vett valami. Hát pedig az a célbavett „valami” a ve-zetők részéről nem volt más kormányrajutásnál; a párt eladósodott lelkiismeretlen részéről – hivatalnyerésnél; a párt tanulatlan tuskói részéről csodaszerű titoknál; a párt lelkiismeretesebb tagjai részéről a gondolkozás napjai-ban coalitiónál.

Közvélemény és gondolkozók előtt így lesz jelszóvá a coalitió, vagyis szövetkezés a Deákpárttal a nagy pénzügyi

feladatok megoldására, hogy aztán mindkét párt megint önállóan folytathassa tovább működését a programjának megfelelő célok elérése tekintetében. Tisza Kálmán és legbizalmasabb környezete azonban már kezdetben túl voltak afféle haszontalan scrupulusokon: szövetkezés azaz coalitio legyen-e bizonyos kérdések megoldására, vagy egyszerű összeolvadás azaz fusio a hatalom és koncz barátságos megosztása végett. A gárda kész volt a megadásra, akár coalitióval, akár fusióval, csak látszatja legyen a dolognak, a párt pedig kellőleg megpuhítva, elvek és program nélkül is a mindenhatót ismerje föl Tisza Kálmánban, kinek kormányra jutása nélkül nem lesz semmi ebből az árya országból.

Jól-e vagy roszul, de coalitio volt tehát az eredeti vezérirány a baloldal ama részénél, mely elveit nem akarta feladni, azonban Ghicztytól meg Tiszától sem akart megválni. Coalitióra tett célzásokat beszédeiben Tisza, coalitiót jelölt ki az idén új évi beszédében, a coalitiót hangsúlyozta még februári beszédében is. Ugyancsak coalitióról ír az elvek elaltatása, a párt jellemének megmérgezése végett úttörőül megbízott Cernátony Lajos az „Ellenőr”-ben. Bár ő az, ki elég gyakran elárulja, hogy a coalitio csak vesszőparipa és a tacticának egyenes célja: torony irányban a bársonyszékre. Galand cikkeinek hosszú tekervényein átbukdácsolva látták a párt tagjai mindjárt eleinte, hogy Tisza begyében egész új terv, s talán új program is érik, de hát „e g y é n i” nézet volt, melyért a felelősség egyedül a szerkesztőt illeti. Ezzel nyugtatták meg azokat, kik méltatlanságukat fejezték ki. „Coalitio a cél,” volt viszont véleményök azoknak, kik a cikksorozatok főszmjében, megnyugodva nem féltették az elveket, meg levén győződve, hogy a hatalmat oly görcsösen védő Deákpárttal coalitiót kötni úgy sem lehet.

Mindamellet a cikksorozatok nagy indignatiót keltek a pártban. Nincs ember, ki ne piszkolja Cernátonyt, mellékesen Tiszát is a hátuk mögött. A klubban zugnak és zsongnak, a többség épen nem hajlandó belemenni holmi nyakatekert combinatiókba, az e g y é n kedvéért, ki

saját felelősségére dolgozik.” Csillapítják a kedélyeket, osztogatnak tacticalis tanácsokat, de mindez nem használ. A fiatal elégedetleneken kívül, a journalisticai csoport Jókai vezérlete, a függetlenek csoportja Simonyi alatt, ellenszegülnek, roszalják, vagy hidegen fogadják a cikksorozatok rengeteg szószaporításába burkolt nagy takticát. „Hírlapi manővernek megjárja úgymond a függetlenek egyike de pártmanővernek nagyon dehonostáló.”

Egyébiránt magával a coalitio eszméjével sincs tisztában a párt. Némelyek nem értenek alatta mást, mint Grhyczy szeptemberi manifestumának elfogadását, hogy a pártból kiválni készülő vezért visszatartsák; mások a coalitio ismeretlen fogalma alatt megelégesznek az önálló bank, vagy önálló hadsereg vívmányával is; mindannyi pedig a vezértől az utolsó katonáig, megegyezik végül a coalitio azon helyes értelmezésében, hogy az csak szövetekezés ideglenesen a fü g g ő kérdések megoldására. E megállapodás értelmében jár el Tisza Kálmán a Szlávy lemondása után tartott coalitionalis tárgyalások alkalmával; a midőn leginkább ama föltételen akad meg a szövetekezés, mert Tisza a coalitio eszméjének megfelelőleg, a nagymérvű és határozottan fusionalis jellegű elvi engedményeken túl, fentartja a jogot, hogy annak idejében javaslatokat tehessen a közjogi kérdések megoldására.

Eszmékben és tervekben iszonyúbb zűrzavart képzelni sem lehet, mint e pártban uralkodik a taktikázás álarczos komédiájának napjaiban. Minden párttag augur a másik irányában, egymás szemébe kaczagnak, ha elvekről van szó négy szem közt. Komoly madárjósokká lesznek, ha a kíváncsi tömeggel állanak szemközt. Tisza Kálmán rejtély előttök, ők rejtélyek Tisza Kálmán előtt. Van mozgó és kémkedő had is, mely utána néz, kikre lehet minden körülmények közt, kikre jó ígéretek mellett, kikre ámitás által hatni, általában melyik a megbízható, melyik a kétes, melyik az elégedetlen elem. Nyájas eszmecserék, fontoskodó párbeszédék folynak a fők és közlegények közt. Lassankint minden egyes pártember a diplomatiiai titok pecsétörje gyanánt hiszi magát, oly lenézőleg jár-kei társai között, mint

a ki érzi, hogy a mit Tisza Kálmántól az imént hallott, azt egyedül tekintélyének vagy értelmességének köszönheti. Kétkedve bár, de furcsa önhitséggel tekint a takticalis gomoly kifejlése felé, mert hát „neki Tisza megmondta” s erre vág egy jelentőségteljes positurát, mely a hajlási szög szerint vagy az együgyűt, vagy a ravaszt, vagy a reménykedőt ismerteti föl embereinkben.

Négy főmozzanat válik ki különösen az „idők és módok” taktikázó pártjának ez idő szerinti fordulatai, eszmélkedése és magatartása körül.

Első mozzanat, hogy tudja mit akar, de takticája inkább személyes mint politikai. A Lónyai elleni aktio időszaka.

Második mozzanat, hogy akar valamit, de nem tudja mit. A novemberi határozat időszaka.

Harmadik mozzanat, hogy nem tud és nem akar semmit. A közöny és céltalanság időszaka.

Negyedik mozzanat, hogy tudja mit akar, de nem, az sikerül, a mit akar. A oóálitíót célzó, de fusióval végződő időszak.

*

Az országgyűlés megnyíltával az összes baloldal elfogadta az eszmét: coalitiót Lónyay ellen a becsületes emberek pártjában. Politikai jellege sem volt többé jó formán a parlamenti és hírlapi vitáknak, személyes volt az minden scáláján a hanglétrának. Lónyayt tönkre tenni, a személye iránt aláasott bizalom révén szövetségeseket gyűjteni, egyetlen feladat volt, mely a baloldalt működésében vezette. Felmerült ugyan ekkor a fusió is, még pedig Ghiczy volt az, ki „elvi transactiók” útján lehetőknek tartotta és ki is jelölte a főbb pontokat, a melyek elfogadása esetén a fusiót üdvösnek tartja a jobboldallal. De az eszme épen nem talált visszhangra, s a párt által 1872. szeptember 7-ikén hozott határozat csak Ghiczy személyének visszatartása végett volt oly kíméletes, bár e határozat zökkenetete ki a pártot elvi állásából és sodorta a személyes politika lejtőjére.

Lónyayt sikerült megbuktatni. A coalitio, ha nem is nyílt alakban, de eléggé észrevehetőleg megalakult a coulis-sák mögött, s a Lónyay ellen Csernátony által intézett parlamenti támadás után, ajtót mutatott a catilinaris jellemű miniszterelnöknek. Lónyay megbukása titán jóval későbbben sikerült az ellene megindított hajsza idejében felmerült fusio is; csakhogy az „elvi transaktiók”, melyeket Grhyczy és Csernátony hozzákötöttek a fusióhoz, elmosódtak s még szóba sem jöttek a mohó hatalomfoglalás alkalmával. A fusió, mely 1872-ben még az „elvi transaktiók” spanyolfala mögül nyújtogatta csigabiga s szarvacskáit, 1875-ben már egészen elvété a politikai kerítésre oly szükséges szeméreméretet és pongyolán rohant a hatalom karjai közé.

A Lónyay megbuktatásával elért siker lön későbbre is veszte a baloldalnak. Zavaros eszmék kaptak lábra a helyzet és eredmény megítélésében, rendszeretlen tervek „a jobboldal szétrobbantására”, mint nevezni szerették a taktikának célját. Politikai kalandvágnak lehetne mondani legtalálóbban, mi a vezetőket magával ragadta. Csernátonynak legalább, ki Tiszának beleegyezésével kezdte a taktikai mozdulatok sorát, a pillanatnyi ötletek sugalják a meggyőződést, innen a legkalandosabb terv, mint legjobb ötlet, könnyű szerrel férközik meggyőződésként agyába. Francia eszritvel forgatván a tollat, francia könnyűséggel teszi magát túl az erősebb és férfiasabb meggyőződésen, kivált, miután a journalista hiúságát „beszéltetni magáról” ez a legjobb mód kielégíteni. A „Zsidóinkról” irt cikksorozatában adta leginkább jelét, mennyire rabja, komoly meggyőződés hiányában, a pillanatnyi szeszély által alakított felületes meggyőződésnek. Ki annyit és oly epésen irt a kiegyezés ellen, ki előre figyelmezteti a közönséget, hogyha máskép írna, ne higyjenek neki, mert akkor „vagy bolond, vagy csaló”: az kevés érzéket mutat a komoly meggyőződés iránt. Elárulja, hogy a modern journalistika ama francia szabású lényeihez tartozik, kik minden alaposság nélkül formálnak máról holnapra meggyőződést és féktelen szenvedélylyel küzdenek holnap az ellen, a mit ma tüzesen védtek. Elelmességnek szokás ezt tartani a Girardin Emilek

hazájában, s csakugyn az is, ha más célja és haszna nincs, mint a „beszéltetés.”

Hogy a francia hírlapirodalom alakjai közül való Csernátony, azt cikksorozatainak hosszú lébe mártott művészete is elárulta. A legszélsőbb eszméket hirtelen ugrással hidalja át, felületesen érinti, összezavarja a legkülönfélébb tárgyakat, minden iránynak mond szája íze szerinti bókokat, majd összeveszíti egymással őket, rést hagy utógondolatokra és fejtegetésekre, hogy végre is az eredményt csak sejtse, a ki nem barátkozik meg következményeivel. Gondolom a szakácsokéhoz hasonlították a hírlapirodalom e mesterségét. Fűszer és mártás a fő, abba aztán czukros, kesernyés, hus, liszt, burgonya vegyest jöhet, csak ügyesen legyen összekeverve és cifrán feltálalva. A politikáról ily hírlapírók különben is nagyon egy véleményen vannak Taleyranddal, ki szakácsainak, már t. i. főző és író szakácsoknak egyaránt, nem egy finom diplomatiái stílit köszönhetett. „Minden attól függ, hogy van elkészítve”, tartotta Taleyrand és egy ízben, megvendégelvén az orosz követet, ebéd után kérdezé tőle: „Tudja mit evett ön? csizmasarkot jól elkészítve.” Így nyerte meg fogadását, hogy az ő szakácsai ügyesebbek, mint az orosz nagyköveté. Tisza Kálmán is hízeleghet önmagának, hogy ügyes író-szakácsot vont legmagasabb aristocrato-democratico környezetébe, mert Csernátony még a csizmasarknál is ocsmányabb politikai tárgyakat oly finom sauce-ban tud a ministeraspirans ínycseinek feltálalni, hogy ugyancsak politikai gourmand legyen, ki eltalálja mit evett csak az imént is.

Midőn pedző cikkei megjelentek a coalitio előkészítése végett, nagy volt a meglepetés mindenfelé, maga Csernátony is meg volt lepve a nagy meglepetés fölött. A baloldalt és híveit majd sóbálványnyá tette a merész ívekben kanyargó eszmeáramlat, melv bői kiolvasható volt minden, de utóvégre sem nyugtathatta meg kétértelmű irályphrásisokból előkukkanó célzata; Csernátony meg tetette, hogy nem érti „miről van szó,” és szentelt e kérdésnek egész cikksorozatot, melyből újra a háttérben lappangó titkos célzat bukkant elő. E célzat természete fölött a lapban fenhagyta a ké-

telyt, fenn a magyarázgatást jobbra vagy balra a maga számára.

„A jobboldalt megosztani,” volt előtte a bevallott cél, e végből kapaszkodott oly makacsul abba a megosztásba, mely szerint van „java” és van rozsza” a Deákpártnak. A „javát” elcsábítani, illetőleg meghasonlásba hozni a „roszszal,” zászlóbontogató töredékeket támasztani a Lloyd-teremben, ez lett volna az eredeti cél, ha magát a hitet, hogy van java a Deákpártnak, kóválygó gondolat-lidércznél erősebb feltevésekre alapítja, ha tehát komoly reménye van akár egyszerű coalitiora, elvek feladása nélkül, akár elvi transzaktiókkal járó fusióra rábírní azt az ismeretlen „javát” a jobboldalnak. De Csernátóy maga sem hitte, hogy van „java” a Deákpártnak, a személyes ambíciók és clique érdekek fellovalására pedig igen oktondi ötlet volt a cikksorozatos hírlapi manőver, mert a jobboldalon még hamarabb vették észre, mint a baloldalon, s a gyanú annál jobban együvé terelte a koncz felett hébe-korba huzakodó pártot.

Minden esetre érdekes véletlen, hogy Cernatony párt-erjesztő és elvpuhító cikksorozatát akkor írja, midőn a holt idény kaszinókból, gyűlésekből a világ minden tája felé szórja a politikusokat. Érdekes véletlen, hogy ugyan akkor Tisza Kálmán távol Kissingenben tölti a fürdő ivadot, nem feledkezik meg kedves leibjournaljáról, melynek küld egy pogányul rós tárczalevelet, mintegy annak jeléül, hogy Kissingen és Budapest közt olyan nagy a távolság, hogy a gonosz nyelvek nem foghatják a vezérre az összebeszélési, vagy sugallási szándékot. Érdekes véletlen, hogy később Csernátóy utazik el kiheverni a szid? Írnak özönével ráhullott támadásokat, melyekkel a boszúság őt halmozta el, mint a ki saját szakállára dolgozik egy párt keretén belől, s egy országgyűlési kör pártfegyelmének minden tekintetei alól felszabadítva, saját pártjának vesztére. S furcsa, ép e véletlent használja fel egészen véletlenül Tisza Kálmán, hogy Ostendéből rehabilitálja emberét. Ő természetesnek és kimagyarázhatónak tartja azok eljárását, kik őt összeveszíténi akarják oly emberrel, mint Csernátóy,

ámde az ő szemében „Csernátynak nem csak hazafisága, de elvhűsége is minden kételyen felül áll”

Lám mennyi szerencsés távollét és mennyi gondos véletlen „durch Gottes Fügung.” Az ember nem hinné, mily pontos szerepet kell betölteni a számító fatumnak egy párt demoralizálásának előleges műveleteinél. Mert hogy előlegesen saját pártjuk demoralizálásánál más cél nem lebegett a kissigényi államférfiú és budapesti alteregója közt, azt elárulták egy részt a cikksorozatnak és ostendei levélnek homályos irányával, más részt pedig további működésökkel. Ha csakugyan tisztességes célokra törnek, Csernátynak minden, kétértelműség kizárásával kell val a formulázni fusiót vagy koalíciót tart-e viszonyaik között a kigázolás és hazamentés egyetlen módjának; ha pedig a célzat nem volt egyéb, mint állításaik szerint a jobboldal széttörésével kerülő után, de az elvekre győzelemteljes módon, jutni Jerikó falai közé: a kísérletnek ép a jobboldalon történt kikacszagása és visszautasítása után, mindent el kellett volna követniök a megzavart pártbizalom és tévedésbe hozott közvéleménynek további összetartására a zászló mellett. Tiszának és Csernátynak azonban kisebb gondjuk 13 nagyobb volt törődni a parlamenten kívül álló megoszlott baloldali kóV véleménynyel, összes feladatuk csak a kör tagjainak megnyerésére volt irányozva, hogy mint vak eszközöket magán ámitással és magán érdekeket lebilincselő célzásokkal tegyék alkalmassá bármily parlameti manőver keresztülvitelére.

Léha erkölcs, mértéktelen hatalomvágy kell ahhoz, hogy valaki parlamenti politikában oly kétértelműségekkel lássa el pártját, mint Tisza Kálmán tévé az osztendei levélben, melyből okos nem lesz soha senki sem a kortársak, sem az utókor részéről. Becsületére válhatnék bármely a nemzetek nyugalma és haladására oly gyakran veszélyes világtörténelmi intrikusnak az a levél, mely a közvélemény által táplált kételyeket volt hivatva eloszlatni, a helyett azonban a kételyeket még kételyekkel tetézte.

Tisza már ekkor egészen beleélte magát egy középkori diplomata szerepébe és saját közönségét olybá tekinté, melyet elbolondítani, zavarba hozni a népképviselési kötele-

zetségekkel összeillő tett. Kimondja, levelében az egyetértést Csernátornyival, utal a megtartandó értekezletre, „melyen bizony nyal senki sem fogja akarni, hogy megváltoztassuk elveinket, de azért nagy és komoly tárgya lesz annak.”

Íme a vezér, ki távollétével akart tüntetni, hogy nincs semmi köze az egyéni felelősségre írt cikkekkel: egyszerre előáll kijelenteni, hogy de biz „nagy és komoly” tárgya lesz az értekezletnek, melynek megtartása Csernátorny fejtegetései nélkül merőben felesleges lett volna. Isteni morálja az igaz meggyőződésnek és becsületes őszinteségnek! S ám mondta volna meg mit akar habozás nélkül, hasonló bátorsággal, mint Ghiczy. A meggyőződés, ha erős, kétszeresen tiszteletreméltó a barátból lett ellenségnél. Ah de hősünk a népszerűség káposztáját is meg akará óvni, meg hatalmi viszketegének békétlenül szökdelő kecskéjét is jólaklatni.

Nem nyilatkozik világosan mit akar: fusiót-e vagy coalitiót, csak arra nézve nyilatkozik, hogy akar valamit. Mindazáltal bármennyire igyekszik körmönfont körülírásokba burkolni a célzatos valót, egyet nem kerülhet el: hogy ne foglaljon állást az elveknek vagy egészben, vagy legalább részben valószínűsítése, tehát a legrosszabb esetben a baloldal részére járó elvi engedmények révén megköthető fusió mellett. Az értekezlet tárgyaül jelöli ki: „figyelemmel a szerzet tapasztalatokra, figyelemmel a pártok helyzetére, s figyelemmel főleg a közjog követelményeire, megállapítani az eljárást, melyet követelni célszerű lesz azon kettős célból, hogy elveinket vagy egészben, vagy ha részben is, de a többinek feladása nélkül valószínűsítsuk és hogy az országot a törvényhozási és kormányzati újabb csapásoktól például a bankkérdés terén, de más fontos ügyekben is, megóvhassuk.”

E szavak: „vagy ha részben is, de a többinek feladása nélkül,” még különösen is alá voltak húzva minden félreértés kikerülése végett. No de hát egy vonás csak nem genirozhat államférfiúi, ha már a debreczeni eskü megtörhetett és az a célnak híresztelt kard pengéje pakfőnből lehe-

tett, mely hajol minden érintkezésnél. Dehogyan genírozta magát Tisza efféle haszontalanságok által, elment bíz ő, az elvek „részben” valószínűsítése nélkül is, egyesülni a jobboldallal és az ország boldog lehet, hogy a bankkérdésnek fél-szeg megoldásából háramló csapást már legnagyobb baloldali prófétája fogja intézni szabadelvű új pengével a nemzet életérdekeire. Ennyi hasznunk lesz az ostendei levél követő manőverek, fordulatok, ámítások és capitulációkból.

Az ostendei levél nagy izgalmat szült a pártban, még a kör érdekei fölött örökös bizalmasabb testőrcsapatocskák sem voltak megelégedve hókusz-pókuszszáival. Annak egy része Mórítz Pállal, Huszár Imrével és Várady Gáborral ment volna a tűzbe is kikaparni a fúzió vagy koalíció gesztenyéit, csak aztán a húsos fazekak ínycsiklandozó levéből jusson nekik is; másik része korainak és túlságosan engedékenynek tartotta; a harmadik rész, a mely itt volt Budapesten, de nem tartozott a beavatott és bizalmas körhöz, Jókai Mórral az élén boszankodott a vezér trompfján, s nem épen a legtisztéletreméltóbban nyilatkozott a játszmaról, mely a, párt háta mögött megindult.

Tisza Kálmán úr óvatossága volt annyira nagylelkű, hogy barátait kérte fel nézzék át, s tetszések szerinti változtatásokkal bocsássák közre a levelet, melyből aztán a bihari képviselőkből alakult kupak-tanács kitörölte a homályos voltuknál fogva a vártnál rosszabb vért szülhető részleteket. Jókait és társait azonban nem igen elégittek ki a homályos helyek kitörlésével, kivált midőn a „Hon” szerkesztőjét még azzal is megbántották, hogy a tanácskozás rostáján keresztülhajszolt levél e g y i d e j ú közlését nem engedték meg a „Hon”-nak. A „Hon” pártja így kétszeresen magán kívül volt a „haza és elvek” miatt. Saját megbízhatóságát látta aláásva, midőn az általa gyakran eljuttatott célzásokat, hogy Tisza Kálmán nem ért egyet az „Ellenőr” vakandok túsáival, az ostendei levél csattanósan megczáfolta. Hanem a mi a „Hon” „haza” és elv” ellen merénylet volt akkor, még koalíció alakjában is, az feledve lón, mikor Tisza Kálmán gondot fordított a „Hon” érzékössége mellett is elég é r z é k i költőpolitikus szerkesztő-

jenek és érzelgősség nélkül nagyon a n y a g i a s gondolkozású első hegedűsének megnyerésére.

Eosz előjelek, marczangoló kételyek közt várták be minden oldalról a novemberi értekezletet. Legkevésbé volt megelégedve a dolgok fejlődésével Ghiczy Kálmán, s legjobban tartott az értekezlet bal kimenetelétől Csernátony. Számolgatták ugyan, kikre számíthatnak minden körülmények közt, de a számítás mindenféleképp az elégedetlenül és kétesek ül ismert tagokat tüntette fel többségül, legjobb esetben a kétesek megnyerése után vagy húsz tag kilépésére voltak elkészülve. Hja de nem azért van a nyelv, hogy elárulja, mit a szív és ész rejt. A vihar kitörését veszélytelenné tenni gondoskodott Tisza Kálmán az általa benyújtott határozati javaslatban, mely villámhárító volt mindenfelé: megnyugodhattak ideiglenesen benne az elvhűek, reménykedhettek általa a hivatalvadászok. Csak Ghiczy Kálmán egyenes jelleme volt az, mely visszautasítja az álarczos játékot és felmenteni akarván lelkiismeretét a kétszínű határozat elfogadásának nyügétől, a szomszéd terembe vonult a tanácskozás ideje alatt, hogy aztán végleg szakítson a párttal, melynek vezetői kivüle sem erkölcsi bátorsággal nem bírtak nyíltan kifejezni céljukat, sem eléggé önzetlenek nem voltak tovább is kitartani az elvek mellett.

Az értekezleten már eleve folytak a pourpalerek a kétesek megnyugtató végett, s mind itt, mind a megnyílt vitákon több ízben kellett hangsúlyozni: hogy elvek feladása nem forog kockán, hogy pusztá egyesülés nincs tervben; hogy az egész csak a jobboldal kormányképességi tanának megdöntésére irányzott taktika, hogy a választásoknál, még ha ez idő szerint programja egy részének érvényesítésével kormányra jutna is a baloldal, önállóan lép fel a program nem érvényesített részének többséget szerezni; hogy e határozat a jobboldal megoszlását és vereségét fogja előmozdítani; hogy végre is ha nem használ, nem is árt. Így fonták be az elméket, hogy kicsikarhassák a párt többségének visszatetszésével találkozó novemberi határozatot. Nagyobb hatályosság kedvéért pedig, a Csávolszky-töredék kilépése, után elfogadtatták ama másikat is, mely nem volt

nyilvánosságra szánva, de közölve lón az „Ellenőr” által, hogy az elvhű közönség már előbb mérgeződjön ki magát, s meg ne lepjék a történetek, bár mennyire utálja is a politikai furfangnak e rút nemét.

A második határozat, mely tulajdonképp megvilágítása az első ibis-redibis-féle szövegvelegnek, okvetlenül elesik az értekezleten, ha először nyújtja be azt Tisza Kálmán. De ő előbb bevárta a kedélyek lezajlását, a „szakadárok” kivonulását, főleg pedig első határozatának elfogadását, mert tudta jól, hogy a ki A-t mond B-t is kell mondania. Kimondván a párt az első határozatban az A-t, akarva nem akarva, ki kellett mondania a második határozat B-jét.

E határozat kimondása után tisztában volt a jellemes rész az álnok célzatokkal, melyek Tisza Kálmán nagyra-vágyását mozgatják, de tudta azt is, hogy a legnagyobb akadály maga Tisza egy coalitio létrejöttében. Meg volt győződve, hogy ép az ő személye miatt nem jönnek ajánlatok az elvek egy részének valósítására, s ha egy új kabinetválság felidézne is szükségét egy kísérlettelnek, a jobboldal érdekeonsortiuma. makacsabb és féltékenyebb, mintsem politikájának bálványát a kiegyezést saját kezével zúzza össze, saját hét évi működését kárhóztassa el, bármi elvi engedménnyel a baloldal javára. Péchy Tamás és Simonyi Lajos báró voltak különösen azok, kik a novemberi határozatot magukra nézve nem létezőnek tekintek. Jókai Mór pedig kijelenté, hogy becsületes, jóakarató ellenzék marad minden kormányval szemközt.

Nagyon kevesen akadtak a novemberi határozat után, a kik a coalitiónak minden consequential át elfogadták. A nemsokára Ghiczy kabátjába csipeszkesdő középpárti tagokon, a megromlott existenciájú emberek e válogatott légióján kívül, csupán a bihari teremtmények esküdtek vaktában a mester szavára. Amazok három négy ember kivételével, vagyonilag a csőd szélén, nem törődtek immár elvekkel; emezek pedig néhány jámbor hívővel természetfölötti miszióra szánták geszti profétájukat. Ezzel a parlamenti Falstaff-sereggel nem sokra mehetett Tisza^Kálmán. Kurta ész, fölpeczkelve vaskos tudakossággal a „Bolond Miska” finan-

cier-jében Móricz Pálban; szájtáti mamelukság, tarkítva nagy adag bornírsággal, Nagy Györgyben a közgazdasági miniszterben in spe; az óbégató világbú jezsuitismusa, ve gyítve a hazáján élőködő önzetlenséggel, az igazságügyi tárczára hivatott Várady Gáborban: képezek a szolgálomélyzetét egy-két önkéntes statistával s a főinquisitor Csernátornyval. A párt többsége érezte nyúlós voltát a novemberi határozatnak, de meg volt győződve, hogy az idő kiköszörüli e csorbát és az elvi álláson komolyabb változás nem történik, miután a Tisza- Csernátony által piacra dobott „eladni való” nem kél el a jobboldalon. Hogy helyesen ítélték meg a helyzetet, arról a Szlávy kabinet bukása után lefolyt coalitionalis alku sikertelensége élesen beszél. A jobboldal hallani sem akart valódi engedményekről, sőt arra sem állt rá, hogy Tisza annak idejében előterjesztéseket tehessen a közjogi törvényekre vonatkozólag. Pedig ezen előterjesztésektől bátran alhattak volna. Tisza csak a küldisz megmentése végett, ragaszkodott e ponthoz, s megéhez sem ragaszkodik, ha oly éles visszalépésre nem bukkan pártjánál az egész coalitionalis alku.

A coalitio kísérletének megbukása után történt, hogy Szontágh Pált fölléptették Mátyus Aristid középpárti jelölt ellen. Ez alkalommal a választásra lerándult Péchy Tamás és Móritz Pál az „elvtagadó” középpárttal szemközt két kardinalis pontul, melyek nélkül a bal közép semmi esetre sem vállal kormányt, az önálló magyar hadsereget és önálló nemzeti bankot jelölték ki. Porhintésül a „felséges népnek” jó volt ez akkorában, a kardinális pontok azóta belekerültek a spiritusta és Szontágh Pál, ki egyike a legszellemdúsabb és legértelmesebb párttagoknak, ott hűsöl az idők és módokkal az elvtagadásig megbarátkozott akolban. Magukévá tették a középpart politikáját egészben, Mátyus Aristid bátran veheti magának az elégtételt, hogy politikusabb, előrelátóbb volt azoknál, kik őt megbuktatták, de később lépésről-lépésre követték.

Szontágh Pál megválasztása idején a novemberi határozatot az idők által meghaladott álláspontnak tekintek. Oda irányult az igyekezet, hogy lassankint elfeledtessék,

behantolják, mint egy rossz órában elkövetett hibát. A párt elevenedni kezdett, érezte, hogy lelkiismerete szabadul a novemberi nehezék alól. Hozzá járult, hogy Ghiczy szemlátómást gyengült adójavaslati által, melyektől iszonyúan megijedt az úrnak közeledése alkalmából, az a többség, mely határtalanul tudott pocskolni, de nem akart áldozni; makacsul ragaszkodott a rendszerhez, de nem akarta elfogadni annak consequentiai; védte érdekeit, de nem védte a pénzügyi bukással fenyegetett hazát; szabad kezet engedett Lónyaynak, de nem támogatta a becsületes Ghiczyt; helyeselte a szédelgést, vesztegetést és erőszakot, de nem helyeselte az őszinte pénzügyi politikát.

Pompás alkalom volt ez az ellenzékre, hogy összeszedje magát, s rámutatva a kórra, mely „nyílt sebbé” tette az országot, a rendszer kézzelfogható kárait felhasználja saját rendszerváltoztatási programjának közelfekvő érvényesítése érdekében. Annyi erélyre azonban többé nem volt képes a balközép. A novemberi határozat erkölcsileg eltompítá, hitét, kitartását vesztegeté meg. Olyan volt e határozat utólagos hatása, mint Ponson du Terrail egyik regényében a Júdás áruló fiai által bemákonyozott szívarok: idegeiben, tettkészségében, szellemi és politikai rendszerében semmisíték meg, csak rángatódzás, nem öntudatos volt ezentúl élete. Jól látta ezt Tisza, látta azt is, hogy pártjában mindinkább szaporodnak a bizalomvesztésnél és vagyoni romlottságnál fogva, politikailag beszámítás alá nem eső tagok. Észre vette azonkívül Ghiczy adójavaslati folytán a jobboldalon támadt elégedetlenséget, frondeurösködést, szakadási hajlamokat: elérkezettnek hitte újra az időt, hogy az u t o l s ó kísérletet megtegye.

Kezdetét vette az aláaknázási művelet a pártban. A képviselőházi folyosók és a kör coulissai a rendszeres fondorlatoknak lettek tanúi. Tisza azalatt dobálódzott a hatalmas „Schlagwort”-okkal: „rendszerváltozás,” „adóképesség emelése,” s más hasonlók, melyeket komolyan nem vett soha és komolyan nem vesz ma sem, midő a kormánypolczon egyenként teszi magáévá a múlt cabinet előterjesztéseit, maga pedig minden concret program kifejtéstől idegesen vonakodik.

A kormány buktató érdek-sport új évkor nyer leghatalmasabb lendületet. Új évi beköszöntő gyanánt találja fel ismét a coalitió eszméjét Csernátony.

Oly erkölcsi marasmusban szenvedő parlament, oly érdekes pártok, kellettek az eszme hajánál fogva előhurcolásához, minők a mostani parlamenti és pártviszonyok, a midőn a személyes politika huzóvonó gyalázatosságai uralják a tért s a haza számos égető bajai közt is ráérnek és nem szűnnek meg az emberek kapkodni a több ejöny-nyel kecsegtető személyes kombinatiók után. S hagyján a tény, hogy januárban szükség és cél nélkül Ghiczy ellenében a coalitió eszméjét napi rendre tolá Csernátony, de mit mond a világ azok eljárásához, kik „nem szeretik az intrigákat,” mindazáltal egyszerre két különböző részről igyekeznek befogni a pártokat; részben Tisza új évi beszéde által a baloldalt, hangzatos megemlékezésével az elveknek és erős kritikájával a kiegyezésnek, részben Csernátony cikksorozata által körmönfont proponálásával a Tisza-Sennyey-féle coalitióknak.

Legérdekesebb az egésznél, hogy a beszéd és cikksorozat, óriás ellenmondásaik daczára is, előre kifőzött tervszerű taktikának köszönhetik látszólagos függetlenségeket, Tisza, ki párthíveit újévi beköszöntőjük alkalmával szép közjogi fejtegetésekkel gratulálja vissza, s egyúttal burkolt célzásokat tesz a hazának megmentésére a választásokig; ^ beszédje alatt már tudja, mily meglepetés vár elbolondított és megrontott pártjára az „Ellenőr”-féle nem sokára napvilágot látott cikksorozatban, mi világos összebeszélésre mutat Csernátonynyal. De ő nemcsak tudja, hanem lépéseket is tesz bizonyos ellenzéki lap befolyásos munkatársánál, hogy a taktica új manőverét ne fogadják ellenséges szemmel, s ha nem ez pártolják, legalább közönyesen fogadják. Ezt nevezik műnyelven a közvélemény dressírozásának, a lapokban persze felvilágosítás gyanánt szerepel, és a jóhiszemű nép mindig vetekedik a mohóságban elnyelni a bódító maszlagot, melynek árát ő fizeti meg.

Csernátony egy cikksorozatnál sem mulasztja el kijelenteni, hogy személyes felelősségére, egyéni nézeteit fejte-

geti, melyekre nézve nem beszél össze senkivel, de nem is fogadna el utasítást senkitől. Mentől gyakrabban nyilatkoztatja ezt ki, annál kevésbé hiszik el. Nem csoda, mikor az a szakadatlan hivatkozás függetlenségére és befolyásolatlan meggyőződésére, néha gyermekes, máskor nevetséges, legtöbbször, mint például az imént felhozott esetben is, nem igaz; mindenféleképp pedig, ép a gyakori tekintélyfitogtató ismételtetések és kacajjingerlő positurák miatt, gyanús. Mert hiszen, ha oly szent igazság, a mit mond, akkor Tisza az „Ellenőr” sodronygépezetén mozgatott Paprika Jancsi, kinek beszédeit, föllépéseit Csernátony cikksorozatai dirigálják. Eddig, különösen az utóbbi két év alatt, akkor nem tett egyebet Tisza, mint az „Ellenőr” leirt kanyarulatain haladt, hol topogva, hol nesztelenül, a mint a lap óvatos tacticája diktálta. Szóval, a ki nem ismeri Csernátont, hogy mily könnyen változtatja ő nézeteit ugyanazon kérdésben, egy külről jövő legkisebb benyomás alatt is, az meg lesz erősen győződve, hogy Tiszát egyedül Csernátony teszi nagy emberré, nagy államférfiuvá, ő adja Tiszának a gondolatokat, terveket aktiójához, nélküle a dicsőségesen uralkodó belügyér amolyan pária, kit csak egy nemtő emelhet az égiekkel egy rangba. Ilyen meggyőződést azonban csak a falusi idyll némely jámbor politikusánál talál, de nem fogják elhinni azok, kik tudják, hogy Csernátony kiváló unicuma komoly, és szilárd meggyőződés hiányában. A mit ötlet vagy szeszély meggyőződéssé tesz nála ma, a mikorára megélnék, holnap kiveri fejéből az első higgadtabb eszmecsere. Ő a vámszövetségnek híve, mert a szabad kereskedelmet keresztül vive hiszi általa, míg Kossuth egy-két odavetett szóval fel nem világosítja, hogy az a vámszövetség még a két ország forgalmában sem felel meg a tiszta szabad kereskedelem elveinek. Ő a nemzetiségi kérdésben kész entente cordiale- ív, a szászokkal, ha Tiszának úgy tetszik és kész chauvinista is lenni, ha Tisza érdekében tanácsosabbnak látszik. Ez magyarázza meg, miért volt oly könnyű Tiszának Katót tánczra pördíteni, s miért húzta Tisza lábai alá ez év január havában újra a coalitió cigány-nótáját.

Új évi beszédében Tisza, mint *conditio sine qua nont*, a koalíciót fogadja el, erre igyekeznek rábírní elvbarátait a Tisza terveibe beavattott bizalmasak. A Péchy-Jókai féle tekintélyes töredék azonban még most sem akar megbarátkozni nagyobb elvi nyereségek, a párt önállóságának biztosítása nélkül, a koalícióval. Tisza kém és testőr hada e közben izeg-mozog, s mire a budgetviták megkezdődnek, a Bittó kabinet saját pártjában van aláásva, bukását ha nem is most, de a fedezet kérdésénél, melyet Tisza utóbb egészen magáévá tesz, bizonyosnak tartják a folyosókon sürgő intrikusok.

Némelyek azt mondták a február 3 ki beszéd elmondása után, hogy nem úgy volt elmondva, a mint Tisza előterjesztette s távolról sem úgy, a mint bizalmas emberei által körözte!te.

Én ezt nem tartom lényegesnek, mert utóvégre is, a formulázás egy-két kitétele változtathat sokat értelmén, részeket nyithat a hátsó gondolatokra és kibúvársra, a februári beszéd lényegéből és felhívásából a pártokhoz még sem lehet egyebet kiolvasni a koalíciónál. Megmásíthatlan értelme beszédének: szövetkezzünk bizonyos égető kérdések megoldására ideiglenesen. Mely értelmet megerősíti az ugyanezen beszédben Simonyi Ernővel folytatott polemiája, továbbá az utalás Ghiczy eljárására, a mely szerinte különösen tanúsítja, „hogyha elveinek elhagyásával a működés terére lép valaki, ha ezt nem nagyravágyásból, hanem aggódó hazaszeretéből teszi csupán, mint a jelen esetben, mindenesetre nemes áldozat, de a haza ügyeire elveszett áldozat lesz.” Kár, hogy mindjárt ki nem fejtette, minő tekintet alá esik olyannak fusionálása, ki nagyravágyásból teszi azt. Sokat okulhatnánk belőle, s mindenesetre volnánk oly szívesek azon érdemes államférfiak ellen fordítani, kik csúfot űztek Bittóból, hogy aztán Wenckheim alatt választhassanak tárczát.

Hogy határozottan és kizárólag koalíció volt ez idő szerint a cél, azt nemcsak a Ghiczynek fusionálása miatt tett szemrehányásokkal árulták el, hanem nyíltan kifejezték akkor, midőn Bittónak bécsi fogadtatásáról megérkezett

az a távirati hír, hogy előbb a pártok fusióját akarják végrehajtva látni, majd akkor aztán beszélnek a kormányválság személyi oldaláról is.

Kemény csapás volt ez, mint mennyköütés legérzékenyebb részén sebezte meg a vezért, és bizalmasabb híveit. „El akarják terelni a rendes kerékvágásból,” mondták mindannyian és szidták Andrást, Bittót, a „zöm”-öt, a cliquet, a személyes érdeket, röviden mindenkit kinek beszámítani vélték, hogy a baloldaltól teljes beolvadást kívánnak, fusiót és nem koalíciót, s még a fusiót is szégyenszemre előbb kell végrehajtani, átmenni a caudiumi jármon, s csak akkor lesz valamelyikökből miniszter. „Nem lesz belőle semmi” – mondták uni sono s megbukottnak tartották az új kísérletet mindnsfelé, ha csakugyan ragaszkodni találnak a legfelsőbb döntő körök a föltételhez, hogy „előbb létesüljön a balközéppel a fusió”.

Honnan van hát mégis, hogy a tervezett és óhajtott koalíció helyett, a teljes összeolvadás, tehát még az elvi engedményekről is végkép lemondott fusió történt meg?

Az bizonyos, hogy a döntő mozzanat a fusio felé Bécsben történt; az is bizonyos, hogy Tisza felhívása és fogadtatása után állt be a fúzióra nézve kedvezőbb chance.

Onnan van tehát, hogy Tisza sokkal jobban engagírozta magát a koalícióval, hogy sem visszavonulhatott volna a fusió elől.

Mihelyt a döntő körök megfordították a válság parlamentarís rendjét, s azt mondták: nincs kilátásunk ellene hogy Tisza vagy bárki más legyen miniszter, de hogy puffra ne történjék ez az egész kabinetváltoztatás, előbb garantiáját akarjuk bírni a pártok összeolvadásában a közjogi, kérdésekről való lemondásnak, ez okoskodás és kívánság elől Tisza kétkulacsossága sem szabadulhatott meg. Mert vagy következőleg felelt: „Uram király én csak koalíciót akarok ideiglenesen, mert nem mondtam le a közjogi kérdések bolygatásáról a jövő választások alatt és után!” S ha ezt feleli, a korona részéről nem kaphat más választ, mint hogy a pénzügyi kérdések megoldására alkalmas a Bittó kabinet is, a jelen válság tehát csakis az esetben végződ-

hétnek új kabin et változtatással, ha a pártok összeolvadásában megtörténnék kétségbevonhatatlan jele egy átértzett és messzekiható politikai fordulatnak. Vagy Tiszának felelnie kellett következőleg: „Én ugyan rosznak tartom a közjogi törvényeket most is, de miután a nemzet belenyugodott és az én nézetemnek három országgyűlésen át többséget nem adott, kénytelen vagyok meghajolni a tények előtt. Elfogadom u t ó g o n d o l a t n é l k ü l a törvényeket, melyeket a nemzet nagy többsége elfogadott, kész vagyok megtenni midentj hogy a belügyi reformok keresztülvitelére az eddigelé közjogi kérdések miatt különálló pártok egyszersmindenkorra összeolvadjanak.” Ez a felelet volt helyzetében az egyedül opportun us és loyalis, melyre a koronának rögtön el kellett rendelnie a fusionalis bizottsági alkuk megkezdését, mi sértő bizalmatlanság lett volna őszinte és jellemes politikus iránt, de egy kis idegességgel és Csernatony boszus megjegyzésevei hamar túltette magát Tisza Kálmán, ki előtt már lefelé el volt zárva az ut, s be kellett menni a kelepcebe, melyet ő állítólag a jobboldal számára coalitio alakjában vélt készíteni.

Más politikailag nagyobb önérzettel, erkölcsileg hozzáférhetőbb érzékenységgel bíró államférfiúi e vereség kijozánított és visszavonulásra bírt volna. Tisza Kálmán azonban meggondolta, hogy a kormányrajutás eredménye tekintetében rá nézve mindegy, akár coalitio, akár fusio által jusson hozzá, a korona előtt pedig compromittálva marad, ha most elutasítja a fusiót, melyet maga módolt ki. Görcsösen ragadta meg tehát a tárgyalásoknál az összeolvadásra mutatózó alkalmakat. Ez értekezleteken tovább ment önmegtágadása legbuzgóbb híveinél, a kik közül az utolsó előtti értekezlet fiascóját Csernatony is megsokalta és ellene volt még egy értekezlet tartásának.

A mily makacsok voltak a jobboldal bizalmi férfiai, s nem engedtek Ghiczy pénzügyi programjából, csakhogy az érdekvárukba tolokodó jövevényt elűzhessék, ép oly lerázna tlanul volt rajta Tisza, hogy bejuthasson a kormányba. Tulajdonkép mindössze a szín kedveért toltta előtérbe, hogy Ghiczy pénzügyi programjának a fedezetre vonatkozó ré-

szét egészben el nem fogadhatja. Hanem ez a követelés is szépen elpárolgott ama tanácskozások retortáin, melyekbe Tisza bécsi kihallgatása előtt mereven vonakodott belebo- csátkozni, s midőn kénytelen kellett mégis belegratták első gondja volt, hogy Ghiczyt újra belevonja a miniszteri kombinációkba. Nem gondolt már ő azzal semmit, ha Ghiczy egészben viszi is keresztül bukott programját, csak már a közönség előtt alkudjék le belőle valamit. Ghiczy azon- ban visszautasította az engedékenységet, hiába beszéltek rá minden felől és hiába tétették meg vele az egykor sike- rült kísérletet a korona által lebeszéltetni álláspontjáról. Sehogy sem sikerült rábírní, hogy tekintélyével támogassa a kormányt, melyben az általa jól ismert Tisza adja a han- got. Következétesen, és tőle nem várt erélylyel utasítá vissza az igazságügyi tárczát is, de azért Tisza már any- nyira benne volt az alkudozásokban, hogy egyenesen poli- tikai reputatiója és számbavehetősége függött kormányra jutásától. Megbuktatván egy kabinetet, kitúrván annak lel- két Ghiczyt, neki kellett a gátra állani, föltételek mellett vagy föltétel nélkül, egyre megy. Nehezen ment még föl- tételek nélkül is. Kötéllel kellett fogdosnia a minisztereket a mértéket legtávolabbról megütők közül. Végre összefog- dosta, de előbb le kellett mondania pénzügyi követeléseiről, melyekkel a szint akarta megmenteni.

Pártja már ekkor meg volt nyerve egészen. ígéretek- kel, ámitásokkal annyira demoralisálva voltak emberei; a gyöngeség, meghajolni a Tisza által kimesterkélt tények előtt, annyira erőt vett az „elvtársak” megmaradt elége- detlen részén is, hogy a vezérkos után rohantak akár a „megsemmisülésbe” is. Nem volt többé elv, töp- rengés, választók s egyéb tekintet az irányadó, hanem min- denki előtt ott lebegett a biztosíték, hogy Tisza a belügyér ki fogja terjeszteni gondját párthíveinek újbóli megválasz- tására. Ez igen sok ember kedélyére hatott, mert hisz e párt nagy részének vére birkatürelemmel bírt követni a ve- zért, s birkaremegéssel ijedt meg mindig annak szavára. A történelem szánalmasabb és nevetségesebb szerepet nem szánt még pártnak, bornírtabb, jellemre gyöngébb pártot

képzelné sem lehet a balközépnél. Requiescat in pace, soha meg nem érdemlett babérain.

Így sikerült a fusió. Tisza elvét változtatva nem szén védi többé Tantalus kínjait, a kormányzás és hatalom rendelkezésére áll. Meg van az elégtétele, hogy nagy és következetes államférfiú, ki terveit török-szakad keresztülviszi. Akar koalíciót és sikerül a fusió. Ezt nevezik machiavellisticus diplomatai fogásnak, egy sütetnek az exigentiák tudománya alatt ismeretes politikából.

Politikának nevezem, mert a közéletben nyomot, hogy a párt minden lépése, más különben nem érdemli meg a politika nevét ama szédelgés, minőt egyes államférfiak életében sem igen találunk, pártok életében pedig egyáltalán hiába keresünk.

Történt Angliában is, hogy az államférfiak elhagyták pártjukat. Sok szemrehányást kellett e miatt túrnie Burkenak, ki az aristocratia védelmével lejárta magát, bár egyike Anglia legnagyobb szellemének. Wentvorth Tamást a hóhérbárd alá juttatá el v változtatása, s a legsúlyosabb vád, mit ellene felhoztak, hogy a grófi rangért és pénzért eladta politikai jellemét, elárulta és üldözte pártját. Pitt liberális volt, mégis a torriek vezére lett, Palmerston lord pedig torrie volt, mégis a wigh kabinet feje lett. Általában a történet minden országban bír felmutatni alakokat, kikenél vagy az önzés, vagy a nagyravágyás legyőzi az elvekhez való ragaszkodást. A becsvágy ingere még a tisztességesebb fajához tartozik a politikai Planckenbevegungok valódi alapjának; ha egy Pitt vagy Palmerston szelleme lakik az államférfiúban, még rehabilitálhatja is lépését, melyet az önzők és hiúk szintén a „honmentés” céljával indokolnak, jóllehet többnyire magukat is, a közügyeket is megbuktatják.

A pártélet ezerrétű hullámzásai közt azonban az egyesek elvváltoztatásán kívül, sehol sem bír az egészséges parlamentek történelme olyan pártot, legkevésbé ellenzék felmutatni, mely vezére szép szeme világáért vagy a hatalom csábja kedvéért elveit végkép megváltoztatá, még mielőtt ez elvek közül a lényegesebbeket győzelemre jut-

tatná, s mielőtt a főbb elveiben kimerített program új pártalakulást tenne szükségessé.

A párt, mint erkölcsi egész és bizományosa a párt-közvélemény törekvéseinek, sehol nem szokott lemondani elveiről. Egyesek kilépnek, megtagadják az elveket, hogy a hatalom vagy díjazás harmincz ezüst pénzéhez jussanak, de a pártok az ily renegátokat megvetik, mégha oly remek logikával tudják is indokolni, illetőleg mentegetni lépésöket, mint Bürke Angliában.

Parlamenti szabály, hogy elveket és programot nem változtathat politikai párt, míg azok lényeges részének keresztülvitelére többséget nem teremt a parlamentben. Azért mondom parlamentben, mert a közvéleményre aztán mindegy, akár a választások, akár a parlamenti csatározások útján teremt meg az ellenzék elveinek a többséget. Fölteszi ugyanis róla és megvárja minden körülmények közt, hogy mint ellenzék érti hivatását, tudja kötelességeit, melyeket sokkal szigorúabban értelmeznek az ellenzék irányában, mind a választók, mind az ország. Kormánypárttól legtöbbsnyire semmit, néha legfőlebb jó kormányzást követelnek lekötelezett választói, az ellenzékétől még ellenfelei is pontos ellenőrzést, saját közvéleménye pedig a politikai álláspont becsületes megtartását feltétlenül megköveteli. E nélkül semmi solidaritás nem volna parlamenti ellenzék és országos pártja közt, nem volna tehát ok sem a kormánypárt ellenében elvi ellenzéket állítani föl.

Nincs is rá eset a mint a parlamentarismus hazájában, de nincs másutt sem, hogy pure et simpliciter adja iel állását; valamelyik ellenzék. Enged a részletek körül, ha biztosítékot nyer a kormányon ülő párttól, hogy kész főbb elveit, vagy azoknak a leglényegesebb kérdésre vonatkozó részét megvalósítani, de ez engedmény sem vonatkozik programjának teljes feladására. Pusztán szövekkézés az a megrekedő államéletet egy új eszme megvalósítása által felfrisíteni, de nem jelenti egy párt részéről sem álláspontjának végleges feladását. Jelleme az ily szövekkézésnek, hogy soha sem történik feltétlenül, hanem mindig concessió útján az ellenzék javára; soha sem vég-

legesen, hanem csak bizonyos időre; soha sem minden, hanem csak egyes kérdések megoldására; soha sem a választások előtt közvetlenül, hanem jóval a választások előtt, és nem tovább a választásoknál. Ezt híjják koalíciónak, a szó valódi, el nem csavart értelmében, melyre a hat évi hosszú ülészakra kiterjedő angol parlamentek történelme mutat példát; s nagyon jó, hogy mutat, legalább gyakorlati megkülönböztetést nyújt példáuliban a fusiótól, vagyis a pártok összeolvadásának egészen más szempontok alá eső francia-német kotyvalékától.

Angliában a pártok szövetezése „ad hoc”, mindig bizonyos nagy kérdés megoldására terjedt ki és előbb meg nem történt míg a kormányában és pártjában lejárt többség az ellenzéki kisebbségnek elvi concessiót nem tett a főkérdésben. A ellenzékre tehát erkölcsileg mindig nagy nyereséggel járt a választások beálltaig e coalitio, mert általa nem adta fel egyetlen egy elvét sem, sőt a coalition belől is megtartva régibb álláspontját, mint ön álló párt szervezkedett, agitált és korteskedett a következő választásnál.

A francia parlamenti bábéiból került ki a pártalakulás ama másik neme, melynek neve: lusió, jelleme semmi lényege haszonlesés, eredménye szétvonás. Rothadt közélet politikai érzéketlenség, hivatalvadászó statisták, politikailag jellemtelen töredékek, hatalomvágyó vezérek előfeltételei a fusióknak, mely nem egyéb a víz, tűz és olaj összekeverésénél egy parlamenti pocsótában. Elvekről, álláspontokról beszélni fusionál merőben gyermekes, az mindig föltételezi, hogy az összeboronált töredékek nem érzik szükségét az elvek mozgó erejének, van nekik annál hatalmasabb rugójuk.

Azt szokták ugyan tartani, hogy fusionál a kisebbség föltétlenül elfogadja a többség elveit, de ez csak elmélet, gyakorlatilag a dolog úgy áll, hogy a többségnek sincs, a kisebbségnek sincs elve, hanem vannak igen gyöngéd közös érdekeik. Gyakorlatilag egyszerű absurdum föltenni, hogy elvekkal bíró ellenzék föltétlenül magáévá tegye a kormánypárt azon elveit, melyekről eddig ország-világ hal-

latára hirdette, hogy megrontják tönkre juttatják a hazát. A kisebbség beolvadásának a többségbe e szerint más értelme nem lehet, minthogy a beolvadó nép belátta, mily jól lehet kormányozni az országot a többség elvei mellett. Ez egyedüli helyes értelmezése a fusióknak, ha már némileg magasabb szabásúvá akarják tenni, s nem hagyják meg annak a mi: érdekszövetségnek.

Nálunk azzal vélték indokolni leginkább a fusiót, mert szerintök, az 1867. 12-ik törvénycikk kétoldalú szerződés lévén, tömérdek akadályba bukkan, s hosszú tárgyalásokat szükségesei megváltoztatása, Nyolcz faktor megnyerésén közremunkálni óriás feladatnak tartják. Teremteniök kellene ugyanis elvi többséget az alsóházban; teremteni hasonlót a felsőházban; nyerni egy revideáló kormányt; megnyerni a magyar király beleegyezését: teremteni egy revideáló többséget a reichsrathban; teremteni a bécsi urak házában; nyerni egy revideáló kabinetet Lajtán túl; megnyerni az osztrák császár beleegyezését. Ha csakugyan oly óriás feladatnak, s ennyi akadályba ütközőnek tartják, mégha felteszszük is, hogy igazuk van, váljon szilárd hittel, független lelkelettel és becsületes jóakarattal bíró párthoz illő dolog-e csak egy pillanatra is megugrani a feladattól, mely ép óriás voltánál fogva, erőfeszítő küzdelmeket és lankadatlan kitarást igényel. Már e megugrás mutatja, hogy nem veszik komolyan a feladatot és hatalmi érdekek sugalták lépésöket. Amely „államférfiak” erkölcsi ereje oly satnya, hogy a nagy erélytől, a fáradságos munkás hozzájutás miatt, igyekeznek elterelni a közvéleményt: azok titulálhatják becses énjöket államférfiúnak szabadelvűnek, de mégsem egyebek az álszabadelvűség személyes uralmat biztosító korának csapásainál, pusztulást rejtő vészfelhők a politika beborult egén.

Hát mit képzelnek az a hegy megmozdul magától és el lesz hordva utunkból, ha néhány emberrel több hordja rá a követ. Alá kell azt aknázni, s aztán felröpíthető a levegőbe igen könnyen, de aknázás nélkül nem megyünk semmire, legfőlebb elérhetjük, hogy megszilárdul. Azért van parlamentünk, azért van sajtónk, azért van szájunk, hogy

most, vagy utóbb a többséget megszerezzük. Hogyan képzelhetnek egy lépést is e téren előbbre, ha a szerződésben érintett faktorok legelsőjének: a parlamenti többségnek megnyerésére nem működnek szakadatlanul közre, hanem beolvadnak a pártba, s elfogadják a beolvadás föltételét, hogy nem bolygatják az alapot.

Valóban elég a józan értelem, nem szükséges elkeseredett kedély, vagy nagy szájú hazafiság, hogy „átkos”-nak tartsunk oly művet, mely vezérférfiakban terjeszti a kishitűséget, pártokat foszt meg a jellemes erélytől, pusztán azért, mivel az óriás feladatra nem mernek, vagy nem képesek vállalkozni. Ok mondják, hogy a közjogi harcz párt hívei sült galambra várnak, holott ők azok, kik meguntak dolgozni, mert a sült galamb nem repült egyszerre szájukba, a húsos fazéknak leve ellenben ínycsiklandozólag párolgott előttök. Jellemzi mindenesetre a politikusokat, ha azok utólagosan elárulják, hogy annyira hülyék voltak, miszerént őket hét éven át egy ellenzéki aktio csak mint sültgalamb várás érdekelte. Így persze legjobb, ha elmentek oda, hol a sült galambok repülnek, mert az ellenzéki politika munkával, kitartással jár, nem azért, hogy sült galambokat vadászson, hanem azért, hogy mint a magvető elhintse a becsületes meggyőződés és elvszilárdság magvait, melyek nyomán egy ország tiszta búzát és ne a jellemtelenek konkolyát, ne az immoralisok gazát arathassa. A mely ellenzéknek termékenyítő elvek és nagy szabású czélok körül forog politikája olyan ahoz az ellenzékhez képest, mely a személyes hiúságra és egyéni kapzsiságra alapítja eljárását, mint a német mesében a földművelő az ördöghöz képest.

„Miért veted e gyümölcsmagot földedbe” mondja neki a sátán, hisz úgy is tudhatod, hogy a fának gyümölcsseit csak fiaid és unokáid fogják élvezni? Lám én okosabb vagyok, csak dudvát és gyomot vetek, az kikel hamarosan, nem fél az ördög hogy éhen marad.”

„Maradjon csak az a gaz a te úri eledeled felel vissza a földműves – én apáim örökségéért tisztes eledelhez, becsületes munkához szoktam, s ha ugyanazok is úgy gondolkoztak volna, mikor gyümölcsmagot ültettek, ma én

is vaczkort ennék ízletes körte, fanyar kökényt édes cseresznye helyett.”

Ám kürtöljék Magyarországon is államférfiúi bölcseségnek, mi gyomot és dudvát vet, hogy a konkolylyal jól lakhassanak, a kevés előrelátó majd csak az őseitől öröklött szellemben fog tovább is közreműködni a nemesebb mag elhíntésén és fölnevelésén. Hadd áraszszák el gyommal és gazzal a közéletet, a magnak való búzát elszórjuk mi, hol egy talpalatnyi föld marad, mert előbb-utóbb el jó, el kell jönnie az időnek, midőn az emberek csupa nyomorúságból megunják az éhező vadak táplálékát és a nemzeti eledel után annál ellenállhatatlanabb lesz a vágy, minél több bölcs táplálta őket úti füvei, erdei gyökerekkel.

Hasztalan titkolgatják, hasztalan ódázgatják, a nemzet véglegesen, minden gátló lépéssel végzetesebben sodortatik az alternatíva elé: vagy megunták végkép zsibbadt idegei a létért való küzdelmet, s akkor Magyarország elveszett, vagy élni akar a szerződésileg végelszegényedésében kiért halál ellenére, s akkor a meddő tusák alatt egy előre nem látható pillanatban szenvedélylyé fajult nemzeti önfentartás ösztöne forradalomban tombolja ki haragját és keres kibontakozást.

Deák bölcsessége, a fusio logikája tehát végeredményében vagy nemzeti halál, vagy forradalmi fölébredés.

A forradalom annál bizonyosabb, mennél kevesebb része lesz előidézésében a politikának. Nem a közjogi harc fentartása, hanem a közjogi küzdelem elejtése fogja megteremteni. A természetes és történeti pártalakulás gyöngíti és mérsékli erejét, bár mennyire szélsőknek tüntessék is fel a közjogi harc csekély híveit; ámde a mesterséges pártalakulás és a történeti küzdelmeknek erőszakos elfojtása, lent a nagy tömegben folyvást erősíteni fogja az elégedetlenséget és jaj nekünk, s jaj a politika államférfiakul szerepelő sáfárainak, ha ez elégedetlenség titkosan férközik a kedélyekbe és parlamenti képviseltetés hiányában a parlamenten kívül fogja keresni a megoldást.

Vakság és rövidlátás az, mi jelenleg a közjogi küzdelem leverésében keresi saját elvtelenségének igazolását. Oly

vakság és rövidlátás, mely azokat a politikusokat veri meg, kik az elnyomás által akarnak megbuktatni egy irányt, mely a nép vérében van, nemcsak a politikán, hanem a közgazdasági helyzeten és a hagyományokon gyökerezik. Ily vakság és rövidlátás mindig nagy szerencsétlenség előhírnöke volt az államokban és legtöbbet tett, úgy szólván előkészíté a forradalmakat.

Az ember nem talál szót, mivel jellemezze az isszonyú veszedelmet, mely azok föllépésében rejlik, kik a „szabadelvűség” czége alatt fenyegetésekkel akarják megfélemlíteni az ellenkedő meggyőződést és hatalmi pressióval kiszorítani egy töredéket a parlamentből. A hitehagyottak bosszújáé ez, vagy az álszabadelvűség lelketlensége. Akár egyik, akár másik, az erőszak nem viseli magán a józan politika bélyegét.

Azon tényben, hogy egy óriás párt, mely az első mámor hevében a káromkodásnál és az erőszak jelzésénél nem bír egyebet a kisebbség megnyugtatóására felhozni: hatalmas bizonyíték rejlik, hogy érzi erkölcstelenségének és elvtelenségének ferdeségét és annak erkölcsiségétől és elveitől tart leginkább, melyet legjelentéktelenebbnek hirdet.

Hiszen, ha oly biztosok győzelmükben, oly erősek programtalaságukban, mit félnek egy töredéktől, mely „nem számít. Okos ember nem szokott számot vetni a nem számító tényezőkkel, s csak ki eszét veszttette a hatalomban, küzd kísértetek, harczol a levegőben képzett számok ellen.

Honnan e harcz a „szélmalom” ellen, mint ők a közjogi ellenzéket nevezik? Onnan talán, mert az államférfíúi tapintat helyett, don-quichotte-ok és sancho-pansák kerültek uralomra, kik közjogi:

„Nyergöket felpoczkolák négy szál karóra
S úgy a csupasz mént kilopták alóla.”

Csodálatos politikai bölcsesség, látszik, hogy mily szabadelvű Parlamentarismus lebeg szemeik előtt, s mennyire szabadnak akarják a választásokon nyilatkozó közvéleményt.

Méltó tökéletesen oly emberekhez, kik a sajtót a politikai kétbzinüség és országbolondítás mesterségévé aljasíták és az alkotmányos népképviselőket a cselszövők színházának tekintik.

Gondolnak is ők az elvvel, melyet a „Sajtó és nyilatkozási szabadság történetében” May Erskine Tamás a parlamentáris országok alapföltétele gyanánt vall: „Bármily kicsiny legyen a kisebbség, bármily nem tetszők, visszásak, túlzottak, elvetni valók is nézetei: hadd beszélje ki magát, teljesen bizhatván, és biztosítatván is, hogy a többség nyugalommal és türelemmel hallgatja végig. A többség tudván, hogy midőn mások jogát becsüli, a magáét biztosítja és annak érzetében, hogy befolyása az államügyekre annál üdvösebb, minél inkább van kitéve polgártársai bírálataának, győzelme pedig annál dicsőbb, minél nehezebb volt azt kivívni: az ellenzékét nem veszi és nem veheti rász néven, de nem is fél tőle.”

De mikor ők nem dicső győzelmet, hanem erőszakoskodó herczehurczát akarnak kivívni, annyira féljek az ellenzékétől, mely az ő „csontukból való csont és az ő verőkből való vér”, s mert megtagadták, most üldözik, nehogy a basilisk gyanánt kergesse őket a tükörből saját lelkiösmeretök eleven képmása,

A politikának is vannak szegénylegényei, kik akkor leghősebbek, midőn mámorba fojthatják az őket üldöző árnyakat. „Erőszak és erőszak mentől több erőszak” a jelszó, midőn már a közvéleménynél nincs mit veszteni, de leghősebbek még szükséges. Ki gondolna ilyenkor az alkotmányos szabadság nagy bölcselőjének Millnek figyelmeztetésére: „Ha mindnyájan egy véleménye volnánk, csak e g y n e k kivételével, kinek k ü l ö n véleménye van, amazok csak úgy nem volnának jogosítva ezt az egyet elhallgatni, a mint ez az egy, ha véletlenül az ő kezében volna a hatalom, nem volna jogosítva elnémítani valamennyi többbit.”

Hja csak az az árnyék, az árnyék ne üldöznék őket! Könnyű annak bölcselgenni, könnyű a szabadelvűséget prédikálni, ki politikai elveiben és közzerkölcsiben bírja a tá-

maszt; ám tessék bele képzelni magát egy párt lelkiismeretébe, mely vagy hét évig ámitott, vagy most amit. Mit csináljon? Köd előtte, köd utánna, bele kell, fojtani az egész országot. Alkotmányos államhoz méltón, a szabadelvűségnek megfelelőleg, meg kell kurtítani vagy nyújtani eszét mindenkinek, hogy beleférjen a közös kalapba. Embereket kell fogni, kik világ éltökben kálvinista ultramontánok, katolikus klerikálisok voltak, ígérni fűt-fát, hogy a szent akolban együtt béghessen a „szabadelvű” nyáj, mely szerencsére bír a bibliai istentől átruházott észszel arra, hogy ne magát, hanem az országot kopaszszza félszeg intézkedéseivel.

Sajátságos, síppal-dobbal hirdetik, hogy a nemzet lemondott a közjogi küzdelemről és napi rendre tér védői felett, mégis játszák az ámitót, hogy ők sem mondtak le véglegesen. E hitegetés váljon nem magában hordja-e az állítást, hogy az ország sem mondott le, különben nem tartanák szükségesnek a közvélemény megcsalására felhozni. S ám vegyük fel, hogy az elveket, spiritusba téve és múzeumi tisztességre szánva nem adták fel: akkor nem üldözni, hanem természetesszövetségess gyanánt előmozdítanok kellene a közjogi ellenzék győzelmét.